
LAIŠKAS REDAKTORIUI

Apie politinių ideologijų erdvę

Paulius Saudargas

Gerbiamas Redaktoriau,

Šiandienėje Lietuvos „demokratijoje“, kai politinių idėjų atstovavimas virto interesų grupių atstovavimu, partijos – skandalingais interesų klanais, o politikai – po tuos klanus šokinėjančiais artistais, kyla klausimas: ar politinės ideologijos dar reikalingos?

Mėgindami atsakyti į šį klausimą, įkvėpti italų politinio filosofo Norberto Bobbio bestselerio „Kairė ir dešinė politinė skirtis“, pradėkime nuo politinių skirčių.

Sąlyga klestėti primityviai politinei skirčiai visais amžiais buvo visuomenės neįsigilinimas į idėjas. Prancūzijos revoliucijai nebuvo sunku liberaliais vėjais apsukti galvą laisvės ištroškusiems. Nesunku buvo įsivyravusiam chaosui priešpriešinti konservatizmą, mat dvilypė žmogaus prigimtis „yra nepatikima“. Vėliau ir socialistai nesunkiai sukėlė ant kojų lygybės ištroškusias mases kovai su liberalizmo pagimdyta socialine diferenciacija.

Vakarietiška civilizacija, išėjusi kraštutinių idėjų „skaistyklą“, virto bespalve demokratija su visais jos minėtais minusais. Šiame kontekste Bobbio klausia: „ar politinė skirtis šiandien aktuali?“ ir į ją atsakinėdamas visaip dėlioja politinį spektrą į kairės-dešinės tiesę. Paklausiu diplomatiškiau (matematiškiau): ar patogiu politines doktrinas talpinti į tiesę? Ar netrūksta šiam uždaviniui dimensijų? Pats Bobbio, išdėstęs vienmatę schemą – a) kraštinė kairė; b) centro kairė; c) centro dešinė; d) kraštinė dešinė – pripažįsta, kad „tikrovė, be abejo, daug sudėtingesnė“. Įšeitį galbūt rasime pasitelkę Rene Descartes'o koordinacinių sistemą kaip tam tikrą „politinės fizikos“ implikaciją. Tereikia politinių doktrinų aibėje surasti aiškias logines dichotomijas ir priskirti jas koordinacinių ašims.

Pati tradicija skirti kairiuosius ir dešiniuosius atsirado Prancūzijos revoliucijos metais, posėdžių salėje į dešinę susėdus konservatyviau, o į kairę – radikaliau nusiteikusiems atstovams. Konservatizmas matematiškai yra kitų ideologijų išvestinė, t. y. taikymo greitis. Padovanokime šiai dichotomijai Y ašį, kadangi trimačiuose vaizdavimuose ji paprastai brėžiama artyn-tolyn, lyg automobilio stabdžių pedalo judesio kryptis.

Kitas ryškus antagonizmas yra laisvė/lygybė. „Lygybė kaip aukščiausias ar net svarbiausias teisingos ir laimingos bendruomenės tikslas [...] paprastai gretinama su laisvės idealu. [...] nė vieno iš šių dviejų idealų negalima visiškai įgyvendinti iš dalies neaukojant kito“ (Bobbio). Taigi kraštutinis liberalizmo ir socializmo antagonizmas arba laisvė/lygybė suteikia motyvą dar vienai koordinatei – X ašiai. Mat X ašis paprastai vaizduojama besidriekianti iš kairės į dešinę, o žymėti socialistus ne kairėje tiesiog ranka nekyla.

Dvi koordinacinių ašis jau turime (politinę X–Y plokštumą), tačiau koks antagonizmas motyvuoja trečiąją ašį, pagaliau leisiančią mums išsiveržti į trimatę, mums įprastą realybę? Iškilusis lietuvių filosofas Stasys Šalkauskis rašė: „Socialinė nelygybė iškėlė aikštėn socialinį klausimą, o kilusi draug su juo reak-

cija prieš individualizmą apsireiškė su socializmo vėliava. [...] Trečiasis veiksnys, kuris reiškiasi visuomenės gyvenime yra krikščionybė“. Krikščioniškosios demokratijos (KD) įterpimas į kairės–dešinės spektrą visada atrodė pritemptas ir netikras. Ko gero dėl to kai kurie socialinės filosofijos autoriai KD tiesiog nutylėdavo. KD neįmanoma sutalpinti į tiesę, kurioje vyksta amžinoji laisvės ir lygybės kova, kadangi KD yra receptas iš tos tiesės išsiveržti. Anot Šalkauskio: „Krikščionybės idealas visuotinėje savo sintezėje telkia visas atskiras tiesas ir atmeta visas klaidas, surištas su atvirkščia jų puse. [...] Aukščiausiu krikščioniškosios visuomenės idealu yra [...] visuotinasis susidraugavimas laisvės ir lygybės principais“.

Krikščioniškojo socialinio mokymo autoritetas kardinolas Josephas Höffneris rašė: „Reikia kurti ne tik ekonominę ir socialinę materialios gerovės politiką, bet ir rūpintis nematerialia gerove, pirmiausia pasireiškiančia socialinio teisingumo įgyvendinimu, dorovinėmis vertybėmis pagrįstu liaudies švietimu, aukšta kultūra ir mokslu“. Šią mintį yra plėtojęs ir Šalkauskis: „Pilnutinis šito idealo įvykdymas tegalimas viršprigimtinėje tvarkoje, bet krikščionybės idealo nešėjams privalu nuolatos prie jo artintis pažangos keliu“. Lyg užbėgdamas už akių galimiems oponentams (šiandienėje Lietuvos politikoje tai taip pat aktualu), menamą siūlymą KD atrasti konservatizmo ašyje Šalkauskis atmeta tęsdamas: „Iš krikščioniškosios pasaulėžvalgos katalikams dera būti tikros pažangos veikėjais: nei konservatizmas, nei lengvas pažangumas mums netinka“.

Tobulinimasis ir savimonės atvėrimas tėra vienintelis būdas išspręsti ne tik antagonizmo laisvė/lygybė konflikta, bet ir konservatorių suprastą (tačiau neišspręstą) žmoguje slypinčio gėrio ir blogio priešpriešą. Šalkauskis rašo: „Mes privalome suderinti visuomeninėje savo psichologijoje teigiamųjų tradicijų dvasią su gyva nenuilstamo tobulinimosi iniciatyva. Tuomet mums nereiks eiti visuomeninės pažangos uodegoj, kad tinkamai išspręstume laiko klausimus krikščionybės idealo šviesoje“.

Suteikime materializmo/nematerializmo dichotomijai, kurią aktualizuoja būtent krikščioniškoji demokratija, Z ašį. Paprastai ji nukreipta iš apačios į viršų. Neatsitiktinai ir vaizdžiai čia pasitarnauja religinis pragaro/dangaus įvaizdis. Gėrio ir blogio sąvokas ir įprasmina nematerializmas/materializmas. Tai pati svarbiausia politinė skirtis, kažin kodėl politologų labai nemėgstama. O juk neveltui didžiausiu praėjusio amžiaus politiku vadinamas ne koks nors prezidentas ar premjeras, o popiežius Jonas Paulius II, kvietęs kurti meilės civilizaciją.

Pasiūlytoje politinių ideologijų erdvėje konkreti doktrina nesunkiai pavaizduojama tašku. Visos kartu jos šioje erdvėje sudaro sudėtingą erdvinį kūną. Galimų loginių politinės filosofijos antagonizmų yra ir daugiau, ir nereikia bijoti, kad pritrūks koordinacių ašių. Matematikai jų turi „n“ ir tikrai neatsisakys paskolinti jų politologams. Tik, pasak Vilniaus universiteto matematikos dėstytojo Romualdo Kašubos, labai nerekomenduotina įsivaizduoti daugiau nei trijų dimensių erdvę, nes gali prireikti sveikatos specialistų pagalbos. Kaip n-matėje erdvėje vaizdžiai nagrinėti dydžius, taip pat žinoma: nebūtina jų visų nagrinėti vienu metu. Galima „atsiriekti“ vaizdžius trijų dimensių paviršius, o norint nustatyti kiekvienos ideologijos vietą konkrečioje koordinacių ašyje – išvesti projekciją.

Suprojektuoti į politinę erdvę šešiolikos metų Lietuvos partinę sistemą – nelengvas uždavinys. Kaip ir visi paaugliai, mūsų demokratija yra kaprizinga ir neprognozuojama. Tačiau politinės erdvės šviesoje ryškėja keletas akį režiančių pavyzdžių.

Visų pirma: kaip iš revoliucinės „Sąjūdžio“ jėgos galėjo staiga užgimti konservatoriai? Gal todėl šiandien jie susizgribę dangstosi „Tėvynės sąjungos“ širma, tuo pat metu bandydami į skliaustelius kartu su konservatizmu įsprausti ten nelendančią krikščioniškąją demokratiją? Įdomiausia, kad į tuos skliaustelius greta ideologijų grūdami ir „politiniai kaliniai ir tremtiniai“. Su visa pagarba jiems, tačiau tai nėra ideologija, o interesų grupė. Bandytas apžioti nesuderinamus kąsnius dažniausiai baigiasi pilvo ligomis. Po šešiolikos metų nepriklausomos Lietuvos kūrimo kaip tik ir būtų laikas formuoti konservatoriams. Tokiems, kokie jie turėtų būti – tiesiog konservatoriai.

Pačių krikdemų raidos kelias – ne rožėmis klotas. Tačiau net socialdemokratas Aloyzas Sakalas teigia KD esant neabejotinai reikalingą politinėje sistemoje ir apgailėstauja dėl susilpnėjusios krikdemų pozicijos Lietuvoje: „Aš vokiečiams pavydžiu ne jų gerovės, bet... stiprios Krikščionių demokratų partijos“ (www.bernardinai.lt). Atsinaujinusi ir stiprėjanti partija „Lietuvos krikščionys demokratai“ suteikia viltį, kad ši tradicinė ir praeitame amžiuje Lietuvoje klestėjusi ideologija užims jai deramą vietą šalies politikoje.

Socialdemokratai Lietuvoje yra labai socialdemokratiški. Bet tik išoriškai. Bent jau didieji – Lietuvos socialdemokratų partija. Nes mažiesiems – Lietuvos socialdemokratų sąjungai – rinkėjai savo socialdemokratiškumo valdžioje įrodyti neleidžia. Brazausko ir Kirkilo socdemai mėgsta raudonas rožes, mėgsta žadėti socialinę lygybę ir kitus socialdemokratinis dalykus, pavyzdžiui, progresinius mokesčius. Tačiau jų kaip nėra, taip nėra. Mažumos dauguma ar tas faktas, kad šiandien socdemų koalicijos partneriai yra liberalai – anaip tol nėra pasiteisinimas, o tik dar vienas akmuo į „socdemiškumo“ kiemą.

Kalbant apie liberalus, iškyla dilema – nuo kurių pradėti. Savo pavadinimu liberaliausi – Lietuvos Respublikos liberalų sąjūdis. Jie, kaip ir visi jauni politiniai dariniai, deklaruoja savo grynumą, tačiau vertinimams dar anksti. Liberalų ir centro sąjungos (LiCS) liberalumui Vilniuje jau pastatyti „paminklai“. Ir savivaldybės dangoraižiai, ir tramvajaus maketas pabrėžia žavius, bet laikinus ir pragaištingus laisvosios rinkos privalumus. Užnugaryje stovintis Laisvosios rinkos institutas ir kitos dukterinės liberalizmo propagandos kalvės savo darbą dirba, išradinėdamos ir bandydamos visuomenei paroduoti „oranžinį dviratį“. LiCS pavadinimo pabaigoje besipuikuojanti aliuzija į centrizmą su „valstiečiais“ flirtuojančiam Romualdui Ozolui, matyt, neskaudus akibrokštas, nes realiu centrizmu LiCS nekvepia.

Pats centrizmas Lietuvoje labiau „kvepia“ Ozolu nei politinė ideologija. Socialliberalizmas „kvepia“ Artūru Paulausku, o politinėje erdvėje neturėtų daug skirtis nuo centrizmo, nes stovi tarp socializmo ir liberalizmo, o į kitas dimensijas nepretenduoja. Liberaldemokratizmas „kvepia“ įvairiais dalykais: radikalizmu, apkalta, „dviračio šou“, „šokių dešimtuku“ ir dar velniai žino kuo, bet tik ne politine ideologija. Kuo kvepia „darbietizmas“, „piliētizmas“, „valstietizmas“ ir visi kiti politologiniai nesusipratimai, nėra prasmės nagrinėti, nes jie į politinių ideologijų skirstymą nepretenduoja. Šuva netaps katinu, jei jį pavadinsime Rainiuku ar Miciumi.

Taigi politinių ideologijų padėtis Lietuvoje yra prasta. Dominuoja trys ligos atvejai: 1) partijos nepakankamai atstovauja prisiimtai ideologijai; 2) partijos yra vieno žmogaus (žinomo lyderio) partijos; 3) partijos yra ne partijos, o jomis apsimetusios interesų grupės, neatstovaujančios jokioms tradicinėms ideologijoms.

Valdžiai neturint išsamios ir pagrįstos ideologijos, valstybė tarsi tampa epušės lapu. Lyg dabartyje įkalintas mirksnis – labai trapus istorijos vėjų pagairėje. Net ir nuomonių pliuralizmo santvarkoje privalo vykti aiškių, pagrįstų ideologijų diskusija. Jei visos partijos vaikysis tik populiarių nūdienos sprendimų, lyg katinai saulės zuikučių, jei atstovaus ne ilgalaikėms idėjoms, o vienadieniams interesams – jokios krypties valstybės raida neturės. Nebus aiškaus vystymosi ir išlikimo sąlygos.

Ideologijas rimtai puoselėti gali tik partijos, aiškiai suvokusios savo vietą filosofinėje politinių idėjų erdvėje. Pasitelkus Descartes'o išradimą, atsiranda viltis, kad politinės ideologijos nustos grūstis, stumdytis alkūnėmis ir lipti viena ant kitos vienmatėse sistemoje, o tiksliai ir visapusiškai identifikuosis politinėje erdvėje.

2007 02 11

DIENORAŠTIS

Neįgalios valstybės švenčių dienoraštis

Virgis Valentinavičius

Vasario šešioliktąją šventėme namie. Žmona, dukra ir mama kritiškai įvertino mano pastą su kumpiu – nepavyko, nes persistengiau ir išėjo per sūri. Kitkas pavuko – geras vynas ir geras pokalbis, kuris sukosi apie politiką.

Vakaras buvo linksmas, nors linksminomės ir ironizavome apie iš esmės liūdnuos dalykus. Tai iš Meksikos tiesiai į Valstybės atkūrimo dienos šventimą – į darbą po atostogų – atskubėjęs prezidentas ir atitinkamai valdiškas Vasario 16-osios šventimas „Operhauze“...

(Čia baigiasi dienoraštis, parašytas sąžiningai – kitą dieną po įvykio. Toliau – sąžinės graužimo, pareigos vykdyti Sauliui Drazdauskui duotą pažadą ir atminties trupinių kratynys, surašytas retrospektyviai, spaudžiant „Naujojo Židinio-Aidų“ numerio užbaigimo terminui.)

Taigi tęsiu: į Lietuvos žvarbą grįžęs prezidentas iškart papuolė į kryžminę ugnį. Kodėl neišmokėta kompensacija Vytauto Pociūno šeimai, kodėl prezidentas nešiuva iniciatyvos jį apdovanoti? Valstybės galvos atsakymai – neįtikinami ir silpnadvasiai. Labai stiprus įtarimas, kad patarėjų išvedžiojimais apie medalių dalijimo procedūrą ir iki vasaros nusitęsiančius ordinų tvirtinimo grafikus slepia nuoskaudą, jog už pasiūlymo apdovanoti matyti „sūnus palaidūnas“, buvęs patarėjas Darius Kuolys. Prezidentas susikaupęs matuoja situacijos, į kurią neva ištūmė „Piliečių santalka“, nepatogumo laipsnius ir savo orumo nuostolius. Tuo tarpu kiekviena uždelsta Pociūno apdovanojimo diena vis labiau atitolina gestantį VSD skandalą nuo baigiamos užmiršti Lietuvos pareigūno žūties Gardine.

Prezidento šventinės kalbos vis mažiau skiriasi viena nuo kitos. Lietuva kelintą kartą pasirodė „turinti didelį potencialą ir pakankamai galimybių deramai atsakyti į XXI a. iššūkius“. Per Vasario 16-ąją pakartotas „budintis“ priminimas apie didžiausius iškovojoimus – narystę NATO ir Europos Sąjungoje („Nepriklausomybė tada atrodė sunkiai įgyvendinama viltis, o Lietuvos narystė tarptautinėse gynybos struktūrose – apskritai utopija. Tačiau šiandien mes visa tai turime“). Kiekvienais metais kartojamas užkeikimas vis labiau išduoda, kad naujų didžiųjų idėjų nėra, kaip nėra ir lyderių, iš kurių tokių idėjų galėtume sulaukti.

Vidaus politikoje – tos pačios nusivylimo ir nevilties

dainos. Kovo 11-osios proga prezidentas kalbėjo: „Šiandienos Lietuvoje labiausiai trūksta ryšio tarp žodžio ir jo tesėjimo, tarp tikrųjų vertybių ir jų realizavimo, tarp veiksmo ir atsakomybės. Sugrąžinti piliečių viltį ir sugrąžinti jų pasitikėjimą galima vienintele priemone – atsakomybe. Tik taip įveiksime nusivylimą, įkvėpsime naujo tikėjimo nepriklausoma Lietuva“.

Tačiau prezidento žodžius per pastaruosius kelerius metus sudėvėjo rezultato nebuvimas. Kalbėk nekalbėjęs apie atsakomybę, sąžinę ir moralią politiką, – akyse nepasidaro šviesiau. Vertybės ir moralė sklendo kažkur aukštai retorinėje erdvėje, o tikrovė yra paprasta kaip vinis – pavyzdžiui, Arvydas Pocius.

„Naujo tikėjimo nepriklausoma Lietuva“ įkvėpiančią atsakomybę prezidentas pamiršo po penkių dienų, kai Pociui perskaičius „istorinę kalbą“ Seime, Adamkus operatyviai atšaukė dekretą dėl jo atšaukimo bei dekretą dėl Povilo Malakausko skyrimo VSD direktoriumi. Viskas padaryta per kelias valandas po balsavimo, kuriuo konservatoriams dar kartą buvo primintas geležinis gamtos dėsnis, kurio jie niekaip neišmoksta: socialdemokratai (dabartinis pavadinimas) visada apgaus.

Pakeliui ponas Pocius pasidalijo įžvalgomis – taip pat paprastomis kaip vinys – apie „politologinius atstovus“, kurie atstovauja nedraugiškoms valstybėms ir kėsina si „net į užsienio politikos prioritetus“. Kaip suprantu, taip VSD vadovas interpretuoja kelias „Savaitės panoramas“, kuriose buvo lengvai pasišaiptyta iš regioninės lyderystės doktrinos, kuri regione žinoma tik tiek, kiek sugadina santykius su artimiausiais kaimynais.

Supratau, kad nuo šiol žodžio laisvė Lietuvoje priklausys nuo VSD vadovo humoro jausmo (tiksliau jo neturėjimo). Pirmai pradžiai reikia užsirašyti dvi taisykles. Pirma, apie VSD vadovą kalbėti arba gerai arba nieko – antraip tai bus svarbios valstybinės institucijos griovimas ir valstybės paslapčių išdavimas. Antra taisyklė – tai pirmoji, taikoma Lietuvos užsienio politikos prioritetams. Pažeidus abi taisykles, tarnavimas nedraugiškoms Lietuvai valstybėms laikomas įrodytu ir tai pripažins bet kuris teismas.

Kitą savaitę po Kovo 11-osios savo televizorių ekranuose matėme Latvijos prezidentę Vairą Vyķę Freibergą. Pasitikinti savimi moteris su švelnia ironija aiški-

no, kad medžioklės būna miškuose, o prokurorai tiria rimtas baudžiamąsias bylas. Tai buvo solidus atsakymas į isteriją dėl tariamos oligarchų medžioklės, sukeltą Ventspilio mero ir Latvijos politinės mafijos *padre padrone* Aivaro Lembergo arešto. Kaimynų prezidentė nebijo nieko – kad ją šmeiš Lembergo žiniasklaida, kad ją puls Lembergo apmokėti politikai. Draši prezidentė – tai truputį kitaip negu Lietuvoje? Ko gero ne todėl, kad latviai – protestantai, o lietuviai – katalikai?

Savivaldybių rinkimai prasidėjo klaikiomis išankstinio balsavimo grimasomis. Televizoriuose išvystas ižūlus balsų pirkimas labiau priminė Zanzibarą, negu prezidento šventinėse kalbose piešiamą šiuolaikinės, pažangios ir dinamiškos valstybės paveikslą. Rinkimų „nėsklandumai“ šalinami įprastu būdu – niekaip. Balsų pirkimas įžiebė tipišką emocijų girliandą – pasipiktino prezidentas, premjeras, partijų lyderiai, o amžinas VRK pirmininkas Zenonas Vaigauskas išsamiai paaiškino, kodėl taip atsitiko ir kodėl nieko negalima padaryti.

Geriausiu savivaldybių rinkimų numeriu tapo kolegos žurnalisto Vytauto („Vyckos“) Bruverio kultinis pasakojimas apie „5 kanalą“ („rubikonoviziją“). Tame Artūriui Zuokui neabejingame kanale buvo vystoma konservatorių kaip terorizmo priedangos organizacijos tema. Bruveris sako nenustebęs, kai konservatorių terorizmas buvęs įrodinėjamas akivaizdžiu Vytauto Landsbergio vaidmeniu Juro Abromavičiaus nužudyje ir Bražuolės sprogime. Tai – „5 kanalo“ standartas, nesukėlęs emocijų į filosofiją linkusiam ir visko mačiusiam žurnalistikos vilkui. Jo taip pat nunistebino filmuota medžiaga apie gaisrus Šnipiškėse. Tačiau kolegai Bruveriui vis dėlto užėmė kvapą išvada, kuri buvo padaryta: namus Šnipiškėse padeginėjo konservatoriai, taip siekdami kompromituoti Artūrą Zuoką. Kita vertus, – galvoja (ir pasakoja) Bruveris, – ko čia stebėtis. Jei yra du neginčijami faktai: vienas, kad konservatoriai – teroristai, kitas, kad Šnipiškėse dega namai, – tai juos tereikėjo sujungti į vieną daiktą.

Po šiemetinės Kovo 11-osios galima papildyti, kad konservatorių teroristai pradėjo padeginėti daugiabučius Žirmūnuose. Beje, kai žurnalistai vieno policijos šulo paklausė, kokiai partijai priklausė per gaisrą daugiabutyje žuvęs Seimo narys, atsakymas padvelkė gyvenimiška išmintimi: „Žinoma, konservatorius. Negi socdemas gyventų tokia „bomžyne““?

Kažkada tarpušvenčiu buvo kelionės susitikti ir pabendrauti su

„Civitas“ klubais Seirijuose ir Panevėžyje. Per šiuos susitikimus, kaip ir per daugelį kitų, nesiliauja stebinti paprastų žmonių begalinis tikėjimas savo krašto grožiu ir gimtines ateitimi. Šiame tikėjime daug naivumo ir svajonių apie viešbučius, masinį turizmą ir neginčijamą lietuviškos nacionalinės virtuvės pirmenybę pasaulyje. Tačiau naivumo valdžios atžvilgiu nebelikę. Tai dažniausiai pakeičia ori panieka žmones pamiršusiems politikams. Kitaip negu ankstesniais metais, dauguma nebesistebi. Valdžios neįgalumas, teisybės nebuvimas priimamas kaip duotybė ir labiau galvojama, ką galima padaryti patiems. O tie keli dar nepavargę nekęsti niekam tikusios valdžios senukai turi aiškų kandidatą savo problemoms išspręsti – pilietį Rolandą Paksą.

Kolegė žurnalistė, „Delfi“ žvaigždė Jūratė Damulytė vis dažniau sako: „Viskas, nebegaliu, važiuoju į Airiją skinti obuolių“. Ji tai sako kiekvieną kartą, kai tenka pranešinėti apie eilinę absurdo pergalę Lietuvos politikoje – kai rinkimus Vilniuje laimi Paksas, kai prezidentas skelbia „rimta medžiaga“ Pociaus piešinius, vaizduojančius Landsbergio ryšį su Bražuole, kai kažkam mieli Valdovų rūmai.

„Važiuoti į Airiją“ tapo priežodžiu, kurį kartojam vis dažniau. Kol kas juokais. Tačiau pusė milijono nusprendė nejuokauti. Įdomu, kurie protingesni – tie, kurie išvažiavo, ar tie, kurie liko. Kadangi esu tarp likusiųjų, tai kamuoja įtarimas, kad kažką šioje šalyje suprantu ne iki galo – arba bent jau mažiau už tuos, kurie išvažiavo. Didžiausią nerimą kelia tai, kad socialdemokratų premjeras ragina pasilikti, o socialdemokratai (dabartinis pavadinimas) visada visada... ❧

Vilniaus Šeškinės mikrorajonas prieš Kovo 11-ąją. 2007. Jurgitos Pačkauskienės nuotr.

Konstitucija ir Konstitucinis Teismas

KĘSTUTIS K. GIRNIUS

Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas (KT) yra galinga institucija, kurios sprendimai yra galutiniai ir neskundžiami. Šiuo atžvilgiu jo galia pranoksta prezidento ir Seimo. Prezidentas gali vetuoti Seimo įstatymus, o Seimas turi teisę atmesti prezidento veto, bet abu turi gerbti ir įgyvendinti KT nutarimus. Nors ir būdamas teisinė institucija, KT turi nepaprastai didelę politinę įtaką. Nutardamas, kad įstatymas pažeidžia Konstituciją, KT sustabdo jo galiojimą ir nurodo Lietuvos gyventojams atstovaujantiui Seimui, kad įstatymas turi būti pataisytas, papildytas, net iš viso panaikintas. Kaip ir kiekviena valdžios institucija, KT gali savo darbą atlikti gerai arba blogai, kompetentingai arba nekompetentingai. Ir, kaip kiekviena valdžia, jis gali piktnaudžiauti savo galia ar bent sukurti regimybę, kad šitaip daro.

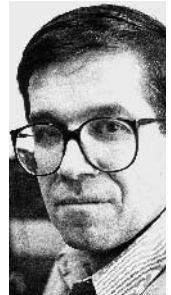
Banali tiesa, kad visuomenė turi stebėti valdžią, kritiškai analizuoti ir vertinti jos veiksmus. Politikai ir valdžios žmonės kasdien tai patiria savo kailiu. Net pirmasis valstybės asmuo – prezidentas, gali būti negailestingai vanojamas, ką puikiai žino ne tik Paksas, bet ir Adamkus bei Brazauskas. JAV Aukščiausiasis Teismas ir jo sprendimai atidžiai stebimi ir komentuojami. Aukščiausiojo Teismo teisėjo kadencija yra neribota, tad paskirtasis gali tarnauti dvidešimt ar daugiau metų. Todėl kandidato kvalifikacijas bei jo nuostatas pagrindiniais klausimais nuodugnai svarsto prezidentas ir jo štabas, Kongresas, žiniasklaida. Dažnai diskusijos būna aistringos, net užgaulios, nes žmonės puikiai supranta ypatingą Aukščiausiojo Teismo teisėjo galią ir tai, kad jo nutarimai smarkiai

paveiks visų jų gyvenimą. Patys Aukščiausiojo Teismo teisėjai pripažįsta savo nutarimų viešąsias, taigi ir politines pasekmes.

Nors amerikiečiai labai didžiuojasi savo Konstitucija ir savo šalimi kaip kilniausiu teisinės valstybės įsikūnijimu, jie nefetišizuoja teismų ir teisėjų. Seniai įsisąmoninta, kad teisė nėra matematika, kad nėra vieno teisingo atsakymo į sudėtingus klausimus. Konstitucijos ir įstatymų analizė bei interpretacija yra tiek pat menas, kiek ir mokslas, nes ir kompetentingiausių teisininkų požiūris į svarbiausius klausimus dažnai skiriasi, greta kitko ir dėl skirtingų Konstitucijos interpretavimo sampratų. Vieni teisininkai mano, kad reikia teikti ypatingą reikšmę Konstitucijos kūrėjų intencijoms, užtikrinti, kad Konstitucijos interpretavimas jas atitiktų. Antri tvirtina, kad lemiamą žodį reikia suteikti originaliai Konstitucijos teksto kalbos prasmėi. Treti aiškina, kad abstrakčios dorovinės normos grindžia konkrečią konstitucinę nuostatą, pvz., įteisinančią žodžio laisvę, tad norint nustatyti, ar Konstitucija leidžia drausti ar riboti pornografiją, reikia nuspręsti, kaip geriausiai suprasti pamatinę dorovinę normą. Tarpusavio ginčai yra aštrūs ir šmaikštūs. Vadinamiesiems „intencionalistams“ priekaištaujama, kad pagal jų sampratą paskutinis žodis turi būti teikiamas ne teisės specialistams, bet istorikams. Jų gynėjai atkerta, kad geriau pasikliauti istorikais negu filologais ar moralistais. Net jei sutariama dėl Konstitucijos interpretavimo sampratos, tai ginčijamasi dėl vertybių, jomis grindžiamų nuostatų, pamatinių sąvokų. Nesutariama dėl abortų teisėtumo ar neteisėtumo, nes nesutaria-

ma, ar gemalas jau yra žmogus, ar tik juo tampa. Kitaip ir negali būti.

Padėtis Lietuvoje gerokai skiriasi, ir ne Lietuvos naudai. Stengiamasi sukurti įvaizdį, kad kiekvienas teisinis klausimas turi teisingą atsakymą, kurį objektyvus ir bešališkas KT kas kartą suranda. Taip pat peršama mintis, kad KT sprendimo kritika yra tolygi knisimuisi po teisinės valstybės pamatais, kad tik mėgėjai, nemokšos, gal net blogos valios žmonės kritikuoja teismą. Tarsi tebegyventume sovietiniais laikais, kai Centro Komitetas buvo apsigaubęs neklaidingumo ir višažinystės skraiste, o su piktavaliais kritikais – kitokių nė negalėjo būti – buvo „deramai“ elgiamasi.

KT teisėjų praktika vieningai pritari nutarimui ir jį pasirašyti yra ydinga. Sukuriama regimybė, gal ir nesąmoningai, kad teisėjai nuodugnai nagrinėja problemą tol, kol randa teisingą atsakymą ir jį paskelbia laukiančiai tautai. Man tiesiog neįsivaizduojama, kad visi teisėjai laikytųsi tos pačios Konstitucijos interpretavimo sampratos ar tų pačių vertybių, juolab kad vieningai galvotų apie kiekvieną klausimą. Lietuvių tauta yra maža, bet ne tokia maža, kad gamta ar genai taip lemtų žmonių mąstymą, kad visi prieitų tą pačią išvadą. Ar tikėtina, kad visi teisėjai manė, jog Konstitucijos preambulėje minima „Lietuvos pilietinė tauta“, nors prieš 15 metų absoliuti Konstitucijos rengėjų ir ją patvirtinusių Lietuvos žmonių dauguma nežino-

jo, kad tokia samprata apskritai egzistuoja arba bus sukurta? Arba kad geriausias būdas įgyvendinti Konstitucijos 29 str. reikalavimą visus lygiai traktuoti – yra visus lygiai skriausti, atimant dvigubą pilietybę iš lietuvių (pagal kilmę), užuot suteikus ją kitų kilmės Lietuvos piliečiams? Šiais laikais teisės paprastai praplečiamos, o ne siaurinamos. Tad kovojama su diskriminacija, panaikinant diskriminavimą įteisinančią nuostatą, o ne maksimaliai praplečiant jos galiojimo apimtį; praplečiant, o ne siaurinant teisės ginamų žmonių ratą.

JAV Aukščiausiojo Teismo nutarimai paprastai nebūna vieningi. Vienas teisėjas išaiškina daugumos nuomonę, kitas – mažumos. Kartais skelbiamos trys nuomonės, gal net daugiau, jei nagrinėjamas klausimas yra itin svarbus ar sudėtingas. Teismo patikimumas dėl to nenukenčia, o padidėja.

KT gynėjai aiškina, kad teismas priverstas skelbti vienbalsius nutarimus, nes KT įstatymo 18 str. nurodo, kad „Konstitucinio Teismo teisėjų pasitarimai ir balsavimai, išskyrus šiame įstatyme numatytus atvejus, vyksta neviešai“. Pasitarimai turi būti uždari, bet tai nereiškia, kad negalima pranešti, kokios buvo skirtingos nuomonės ir jas palaikantys argumentai, kiek teisėjų palaikė vieną ar kitą nuomonę, asmeniškai jų neišvardijant. Net šitoks ribotas skaidrumas puoštų KT, parodytų, kad jam nesvetimi modernios demokratinės valstybės reikalavimai. Būtų ir kitų privalumų. Susipažinę su atskirų teisėjų argumentais ir aiškinimais, įstatymo konstitucingumo niuansais, Seimo nariai geriau suprastų KT priekaištus, kaip įstatymą pataisyti ar papildyti, kad jis atitiktų Konstituciją, ir į juos veiksmingiau reaguotų. O piliečiai būtų skatinami labiau skaityti, suprasti ir svarstyti Konstituciją bei kitus teisinius aktus.

Dar tvirtesnis žingsnis skaidrumo linkme būtų žengtas, jei KT įstatymas būtų pataisytas, kad būtų galima susipažinti su atskirų teisėjų nuostatomis ir kaip jie balsavo. Iš tiesų pribrendo laikas demistifikuoti KT, paversti jį

atviresniu ir atsakingesniu. Dabartinė padėtis yra savotiška. Panašiai būtų, jei Seimo pirmininkas iškilmingai praneštų, kad Seimas priėmė įstatymą, tada perskaitytų jo tekstą, bet nė žodžiu nepaminėtų, kiek deputatų ir kurie balsavo už įstatymą, kiek prieš, kiek susilaikė ir kuo jie grindė savo sprendimus.

Pastaruoju metu KT ir jo gynėjai tapo itin jautrūs kritikai. Susidaro įspūdis, kad jie stengiasi diskredituoti bet kokį KT darbo svarstymą, tarsi kritika būtų šventvagystė. Prieš kokį pusmetį nuskambėjo garsusis tvirtinimas, kad KT nutarimus galima komentuoti, o ne kvestionuoti. Išvertus į lietuvių kalbą, tai reiškia, kad KT nutarimus galima aiškinti, o ne kritiškai vertinti. Kovo 1 d. žurnale „Veidas“ buvęs KT teisėjas ir dabartinis KT pirmininko patarėjas Egidijus Jarašiūnas kritikavo KT kritikus. Kritika esanti nerimta, kryptinga ar net „organizuota“, diletantiška. Jarašiūnas tvirtai įsirikiavo į mistifikatorių gretas. „Nedidelėse šalyse mažai autorių, išmanančių konstitucinius dalykus, galinčių kompetentingai vertinti.“ Tai gi eiliniai piliečiai gali ramiai miegoti, žinodami, kad nereikia paisyti nieko neišmanančių kritikų, juolab kad jie patys negali, tad ir neturėtų mėginti suprasti KT nutarimus. Tarsi Konstitucija nedaug kuo skirtųsi nuo branduolinės fizikos, kurios paslaptis geba suprasti tik rinktinė adeptų ar mokslo išžymybių grupė.

Panašiomis nuostatomis pasižymėjo premjero sudaryta darbo grupė pilietybės klausimams, kuriai pirmininkavo Jarašiūnas. Štai viena jos išvadų. „Darbo grupės nuomone, bet kokie siūlymai „apeiti“ Lietuvos Respublikos Konstitucijoje įtvirtintus pilietybės instituto pagrindus keičiant pilietybės įstatymą ar darant spaudimą Konstituciniam Teismui, kad jis pakeistų oficialią konstitucinę doktriną, nesiderina su demokratinės teisinės valstybės principais ir negali būti laikomi tinkamu problemų sprendimo keliu.“ Viskas gana aišku, tad pasitenkinčiau keliomis pastabo-

mis. Pirma, jau kalbama apie „oficialią konstitucinę doktriną“ (kursyvas mano – K. K. G.), tarytum Konstitucija būtų kulto objektas, kurį išrinktieji turi ginti nuo eretikų. Kalbos apie „doktriną“ primena sovietinius laikus, kai propagandistų kariuomenė aiškino marksizmo-leninizmo „mokslą“. Antra, įstatymo keitimas nėra mėginimas „apeiti“ Konstituciją. Pats KT nurodė, kad reikia keisti įstatymą. Mėginimas paredaguoti įstatymą, kad jis derėtų su Konstitucija, kartu išsaugant kuo daugiau originalių įstatymo nuostatų, yra ne tik pateisinamas, bet ir dažnas reiškinys teisinėse valstybėse. Trečia, ką reiškia „daryti spaudimą“ KT? Ar tai reiškia, kad negalima kritikuoti KT nutarimo? O kur tada žodžio laisvė? Ar neleistina politikui arba partijai griežtai kritikuoti sprendimą, pavadinti jį ne tik klaidingu, bet ir pragaištingu, rinkti parašus bei mobilizuoti žmones, siekiant sprendimą „apeiti“? Bet kaip kitaip galima pasinaudoti Konstitucijos garantuota teise referendumu keisti Konstituciją? Nesunku išivaizduoti situaciją, kai būtų manoma, kad KT priėmė sprendimą, kuris prieštarauja Konstitucijos raidei bei dvasiai, todėl reikia patikslinti Konstituciją, idant ateityje šitokiems sprendimams būtų užkirstas kelias. Pagaliau nors teismai ir turi suprantamą polinkį gerbti ankstesnius teismo sprendimus, kartais būna akivaizdu, kad ankstesnis sprendimas buvęs tiesiog klaidingas ir kad reikia jį pakeisti. Ir jis pakeičiamas.

Teismai ir teisėtvara neturi gilių tradicijų Lietuvoje. Sovietmečiu teismai ir prokuratūra buvo klusnūs LKP įrankiai. Daugelis Lietuvos teisininkų yra sovietinės teisės sistemos auklėtiniai, nors jų pažiūros ir nuostatos yra smarkiai pakitusios. Konstitucinė teisė Lietuvoje yra vaikas, ji dar kuriamas. Šis kūrimas turi būti visų piliečių rūpestis, atvirai ir kritiškai stebimas bei nagrinėjamas. Sakoma, kad karas yra per svarbus dalykas, kad būtų galima jį patikėti vien generolams. Tas pats galioja ir Konstitucijos interpretavimui. (2007 03 19) ☞

NEI ŽYNYS, NEI KUNIGAS. TIK POETAS

Kęstutis Keblys

Nieko ypatinga, jei kam nors, šiaip žmogui, ateina apvali sukaktis. Jei tai giminė ar pažįstamas – nueinam su šampano buteliu, o jei per toli, tai pasiunčiam dailų atviruką su gražiais linkėjimais ir pagyrimu, kad sėkmingai sukorė tokį didelį metų skaičių. Dalykas sudėtingesnis, jei turime reikalą su žinomu žmogumi, su asmeniu, nusipelnusiu Bažnyčiai, tautai, valstybei, kultūrai ar bendrai žmonijos gerovei. Tuo atveju įprasta jubiliatą ne tik pasveikinti, bet ir viešumai priminti jo atliktus darbus ir nuopelnus.

Kazimierui Bradūnui šią žiemą sukako devyniasdešimt apvalių metų, ir šiuo atveju nei atviruku, nei šampanu neišsipirksime. Ne eilinis tai žmogus, ir daug neeilinių darbų atlikęs, todėl sveikinant privalu pažvelgti į tai, kokiais dalykais jis paženklino savo netrumpą kelia, vingiavusį per mūsų buvimo teritoriją.

Kas Bradūną žino (o žino beveik visi, lietuviškai paskaityti mokantys, nes tie, kurie nežino, nedrįs prisipažinti), pažįsta jį kaip poetą. Didysis jo darbas, jo nuopelnai, kuriais jis įrašė savo vardą tarp mūsų, yra poezija. Užtat tinka šia proga ir pakalbėti apie jo kūrybą, pažiūrėti, kur ir kaip jo poetinis įnašas rikiuojasi mūsų literatūros baruose. Beje, Bradūno būta ir nepoeto. Ir šalia eilėraščių jis yra atlikęs didelių darbų. Bet apie tai, jei nepritrūks puslapių, vėliau.

Eilėraščius Bradūnas pradėjo rašyti dar Lietuvoje, prieš mus užplūstant karui ir okupacijoms. Pasakojasi jis, kad pirmiems bandymams jį paskatino Petronėlė Orintaitė, tuo laiku mokytojavusi Vilkaviškio gimnazijoje. Galutinai poezijai jį, jau studentą Kaune, „užšachavo“ Ignas Skrupskelis, paprašęs eilėraščių savo redaguojamam „Židiniui“. Dar smarkiau poetu pradėjo jis jaustis, kai Juozas Keliuotis paskelbė jo eilių pluoštą „Naujojoje Romuvoje“. Pirmąjį rinkinį, sonetų knygutę „Vilniaus varpai“, Bradūnas išleido 1943 m. Pačioje vokiečių okupacijos pabaigoje buvo atspausdintas antrasis rinkinys „Pėdos arimuose“, bet frontui atūžus nespėjo pasiekti skaitytojų; raudonieji išlaisvintojai išlaisvino ir visą tiražą – tiesiai į laužą. O pats autorius tuo metu jau buvo pakeliui į Vakarų.

Pokario išėvijos stovyklose atgijęs lietuvių literatūrinis gyvenimas suteikė Bradūnui proga tęsti kūrybinį darbą. Čia jis jau buvo žinomas kaip gabus pradedan-

tis poetas ir neilgai trukus pradėtas laikyti ne tik daug žadančiu, bet ir jau pasižymėjusiu, rimtu poetu. Pirmasis jo rinkinys, išleistas Vokietijoje („Svetimoji duona“, 1945), buvo apdovanotas Lietuvos Raudonojo Kryžiaus premija. Išėvių stovyklose jis išleido dar dvi poezijos knygas („Maras“, 1947; „Apeigos“, 1948), rodydamas nepaprastą kūrybinį aktyvumą, tarsi neleisdamas niekam užmiršti, kad štai atėjo jaunas, svarus poetas, kurio jau negalima ignoruoti.

Savo vietos lietuvių literatūroje Bradūnas ieškojo kartu su kitais jaunais, dar nedaug kur pasižymėjusiais poetais, būsimaisiais „žemininkais“ Henriku Nagiu ir Alfonsu Nyka-Niliūnu. Visus juos siejo studentavimo laikų pažintys, įsitikinimas, kad jie kitokie negu vyresnieji, pripažintieji poetai, kad jie turi pasakyti šį tą nauja. Būdamas vyresnis ir labiau patyręs, Bradūnas aniems dviems padėjo išpilietinti viešumoje. Tam susiklostė dar geresnės sąlygos, kai Bradūnas netrukus tapo kultūrinio žurnalo „Aidai“ redaktoriumi. Jis plačiai atvėrė prestižinius puslapius savo ir savo draugų kūrybai. Pats redaktorius su savo poezija žurnale pasirodė 14 kartų, o Nagio ir Niliūno eilėraščiai buvo atspausdinti po devynis kartus. Tai tiek pat, kiek pačių garsiausių poetų (Jono Aisčio ir Bernardo Brazdžionio po 9) ir žymiai dažniau negu kitų vyresniųjų (Stasio Santvaro 3, Fausto Kiršos ir Gražinos Tulaukaitės po 2 kartus). „Aidų“ skaitytojams tuomet turėjo kilti įspūdis, kad tie „trys muškietininkai“ atstovauja naujai poezijos bangai ir kad jie tampa svaresni už veteranus. Tokį vaizdą sustiprindavo ir šių poetų naujai pasirodžiusių poezijos rinkinių recenzijos žurnale, juolab kad jos skambėdavo iškilmingiau, negu įprasta debutantams.

Nesigilinant į pačią poeziją, galėjo atrodyti, kad visi trys jaunieji sudaro tarytum naują kūrybinę srovę, kad rašo labai panašiai. Tiesa, literatūriniam gyvenime jie ėjo išvien, tačiau savo kūryba labai vienas nuo kito skyrėsi. Ypač išsiskyrė Bradūnas. Kaip vėliau pastebėjo Nagys, „[jis] atėjo į savo literatūrinių draugų būrį iš kiek skirtingo tereno, atsinešdamas, pradžioje, beveik išimtinai lietuvišką tradiciją...“ Tai reiškė, kad Bradūnas nekreipė per daug dėmesio į vakarietiškas literatūros sroves, kad jis mažiausiai buvo nutolęs nuo

vyresniųjų braižo, kad jis buvo visom prasmėm lietuviškas. Ir tikrai, daugelis Bradūno eilėraščių, parašytų pirmaisiais Vokietijos metais, atrodė tarsi gabus Brazdžionio sekimas. Kaip ir minėtų vyresniųjų, taip ir Bradūno posmuose skambėjo netekties raudos, prarastų namų gailestis, abejingumas svetimai aplinkai, patirtos skriaudos skausmas, atimto džiaugsmo nostalgija. Tomis nuotaikomis alsavo visas jo rinkinys „Svetimoji duona“ (1945). Tam tikra prasme tai buvo kūrybinis žingsnis atgal, pasitraukimas nuo drąsių posmų pirmajame rinkinyje „Pėdos arimuose“ (1944). Jei čia jaunas poetas jautė gaivališką, tiesiog mistinį ryšį su žeme, tai Vokietijos posmuose toji žemė pavirto tik graudulį keliančiu prisiminimu, paliečiančiu tik poeto emocinį paviršių, bet ne jo būsenos branduolį.

Nagio kūryboje tokios nostalgijos širdgėlos buvo daug mažiau, o Niliūno – tik tolimi, suabstraktinti praradimo atgarsiai. Žodžiu, juodviem Bradūnas turėjo būti panašus į visus kitus, brandžią kūrybą iškeitusius į prarastos Lietuvos raudas, ir todėl vertas aštrių kritikos žodžių bei paniekos. Bet buvo priešingai – Bradūno jie nesmerkė, laikė jį savu, negailėjo jo eilėraščiams pagyrimo žodžių. Nagys 1947 m., kalbėdamas apie poemą „Maras“, Bradūnui rašė: „daugelyje vietų [yra] kažkas naujo ir originalaus, dar niekad mūsų poezijoje nekalbėto“. O Niliūnas metais anksčiau rašė: „aš prisiminiau Tavo eilėraščius, [...] kurie man tuomet rodėsi nuostabūs savo išraiškos organiškumu ir nuotaika [...]. Tai tikrai nuostabūs pavyzdžiai estetinės tikrovės sutapatinimo su išraiškos priemone. [...] man Keliuotis visiškai panašiai kalbėjo apie Tavo poeziją, tvirtindamas, kad ji esanti iki pačių gelmių lietuviška, išaugusi iš lietuviškos žemės“.

Gal ir keista, kad Niliūnas peikė lietuviškus motyvus vyresniųjų kūryboje, o Bradūno gyrė. Galima čia įtarti grupinį solidarumą, bet tada jau Niliūnui tektų prikišti jam nebūdingą padlaižiovimą. Reikia tikėti, kad jis nuširdžiai išžiūrėjo skirtumą tarp Bradūno tautiškumo ir vyresniųjų patriotinės retorikos. Tai jis išdėstė Bradūnui viename 1946 m. laiške: „Tikrasis patriotizmas yra tiesioginiame kontakte su žeme, su gyvu kraštu [...], bet ne patetiški tušti išvedžiojimai, apginkluoti nuvalkiotomis iš poezijos sandėlio paimtomis priemonėmis. Tavo poezija galėtų būti Brazdžioniui pamokantis pavyzdys, kaip išvengti falšo [...]. Tau čia tektų geriausio mūsų patriotino poezijos reprezentanto titulas, kaip geriausiai sugebančio atstovauti viso mūsų tautinio kolektyvo jausmui ir santykių su tuo kas vadinama tėvyne, valstybe [...]“.

Po poemos „Maras“ išleistoje knygelėje „Apeigos“ to patriotizmo buvo daug mažiau, o ir netekties raudų teliko vien pėdsakai. Atrodė, kad Bradūnas jau išsiverkė ir grįžta prie savo ištakų, prie gaivališko ryšio su mistine žeme, prie motyvų, kurie vyravo jo pirmoje knygoje, dingusioje karo liepsnose. Bet tas grįžimo įspūdis buvo

kiek apgaulingas, nes didesnę dalį rinkinio sudarė eilėraščiai, atnešti iš „Pėdų arimuose“. Naujai parašyti eilėraščiai „Apeigose“ rodė, kad Bradūnas savo žemę pradeda pergyventi kaip saitą su praeitimi, su pristorinim šaknim, kurios liudija genties tęstinumą.

Kita Bradūno knyga „Devynios baladės“ (1955) pasirodė po ilgokos pertraukos, poetui persikėlus į JAV. Bradūnas joje buvo nesunkiai atpažįstamas, nors jo poetinėje kalboje buvo matyti kaitos ir augimo bruožų. Rašydamas apie šią knygą Nagys teigė, kad su kiekvienu nauju eilių rinkiniu Bradūnas rodo stipresnį žodį ir gilesnį žvilgsnį žmogaus butin. Tam tikra prasme keitėsi ir poeto lyrinis siužetas. Liko ta pati mitologinė jausena, tas pats apeiginis ryšis su žeme, bet visa tai vedė į pilnesnes žmogiškos prasmės ir likimo paieškas. Naujas šiose baladėse yra ir nuolat išskylantis mirties motyvas, žmogaus akistata su savo žemiška baigtimi. Mirtis Bradūnui nėra kokia nors siaubinga lemtis, egzistencinė beprasmybė ar tragiška visko pabaiga. Jo

Kazio Bradūno knygos „Sonatos ir fugos“ (1967) viršelis.
Dail. Vytautas O. Virkau

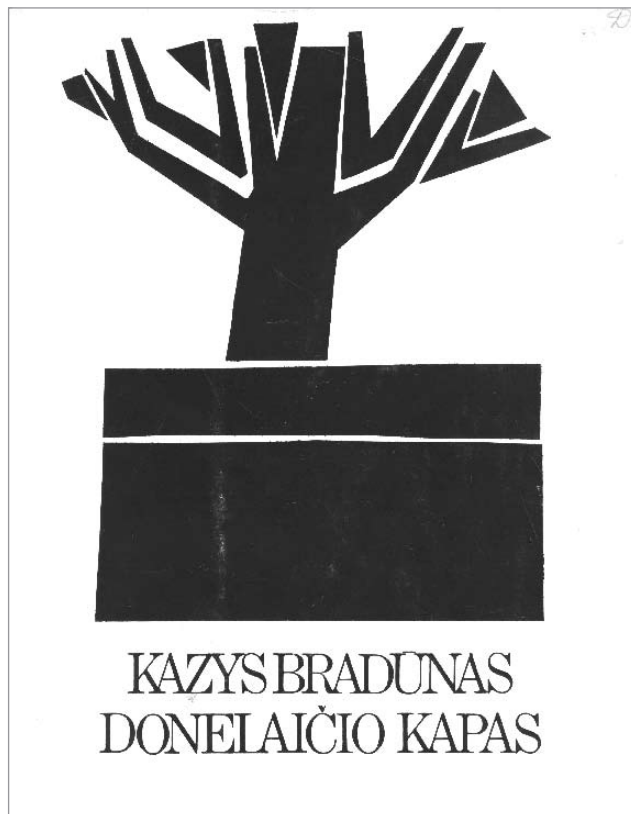
lyrinis herojus mirtį sutinka ramiai, nesidraskydamas, priimdamas tai kaip per amžius besitęsiantį ritualą. Atėjęs iš protėvių pėdsakais pašvęstos žemės, su džiaugsmu ją purenęs, ragavęs saulės ir vėjo, vakarop jis priima jam skirtą ciklo užsklandimą kaip neišvengiamą grįžimą ton pačion žemėn. O baigties liūdesį jam tildo tolina prisikėlimo viltis.

Mirties kaip neišvengiamo susiliejimo su paveldėta žeme motyvas pasigirsta ir kitose dviejose Bradūno knygos. Bet čia trumpalaikės būties gaidos skamba daugiau kaip refrenas, o ne kaip pagrindinė poetinio siužeto tema. „Morenų ugnys“ (1958) žymi poeto grįžimą prie pačių seniausių genties ištakų, pradedant nuo besitraukiančių ledynų, kurie užleidžia teritoriją morenose laužus deginantiesiems protėviams. Pirmapradžiai elementai – vanduo ir duona, žemė ir molis, akmenų kirviai ir strėlės – čia atsiranda tarsi apeigų ženklai, tarsi tolimos praeities tikrumo žymenys. Toliau tie mitologiniai įvaizdžiai sukonkretėja, poetui atsekus genties taką iki istorijoje užrašytų puslapių. Posmuose tada sumirga konkretūs vardai – Mindaugas, totoriai, Vorkuta, Treniota. Bet jie niekur neišslysta iš poetinės kalbos glėbio. Trumpasakiai Bradūno eilėraščiai niekur neišvirsta į aprašinėjimą, į retorines lėkštumas. Rinkinyje „Sidabrinės kamanos“ (1964) rimtos ir rūšios būties motyvų pasitaiko dar rečiau. Ryšį su praeities klodais, su genties palikimu dar galima atsekti ne viename rinkinio eilėraštyje. Tačiau čia Bradūnas žaismingesnis, leidžia sau ir su būties klausimais nesujusios lyrikos, mėgaujasi ekskursu į tautosakos ištakas. Nors ir atsisakęs ankstesnio griežto vientisumo, Bradūnas lieka populiarus tarp išeivijos skaitytojų. Tai rodo šio rinkinio rankraščio laimėtas „Draugo“ dienraščio poezijos konkursas.

Vėlesnės trys Bradūno knygos, išleistos 1967–1973 m., atrodo tarsi tos pačios poetinės serijos tomiai. Visos trys didelio (albuminio) formato, visos puošniai išleistos tos pačios leidyklos (Mykolo Morkūno), visos iliustruotos dailininko Vytauto O. Virkau grafika. Šias dovanos pavaldalo knygas sieja šiek tiek daugiau negu išviršinis panašumas. Joms bendras teminis vientisumas. Tai ne paskirų eilėraščių pluoštai, sustumti tarp kietų viršelių, tai poezija, suorganizuota (o galbūt ir parašyta) vienos temos principu. Pirmosios knygos ašis yra Mikalojaus Konstantino Čiurlionio kūryba, antroji ieško poetinio sąlyčio su Kristijonu Donelaičiu, o trečioji veda poetinį dialogą su kunigaikščiu Gediminu. Tokia konkrečios užduoties poezija autorių atveria pavojui nuslysti į retorišką, temos išryškinimui paaukoti poetinio žodžio įtaigumą ir išraiškos savitumą. Bradūnas šiose knygos ne tik nepaaukoko iki tol sukaupto poetinio žodžio jėgos, bet ir sugebėjo rasti naujų poetinės komunikacijos variantų.

Rinkinyje „Sonatos ir fugos“ (1967) poetas nepasiduoda įprastai pagundai žodžiu komentuoti dailę. Čiurlionio tapybos temas, jo paveikslų muzikinius pavadinimus Bradūnas naudoja kaip rėmus savo poetinei paieškai. Tapytojo-muziko mistikoje, kosminėse gelmėse poetas atranda savo paties žemės liturgijos dvasinį atšvaitą. Pasak Rimvydo Šilbajorio, ryšys su Čiurlionio kūryba kyla iš gilaus poeto troškimo suvokti savo genties gyvenimą kaip šventą apeigą nuo pagoniško

aukuro iki krikščioniško santykio su dievybe. Panašiai ir antroje knygoje „Donelaičio kapas“ (1970) Bradūnas nešiima savo įvaizdžiais perpasakoti „Metų“ poemos. Jis ir čia permašto genties susidūrimą su likimo nešama

Kazio Bradūno knygos „Donelaičio kapas“ (1970) viršelis. Dail. Vytautas O. Virkau

mirtimi naujai atrastos poetinės giminystės matmenimis. Šiuo atveju Bradūno mėgstama tematika sukonkretėja, nes kančia ir mirtis jo gentį dabar ištinka jau nebe ledynų šešėlyje, bet lediniame Sibire ar partizanų slepiančiame miške. Išniekinto Donelaičio kapo simbolika žymi šių laikų poeto tautos netektį be didesnės vilties prošvaisčių. Pesimistinė nuotaika čia ryškesnė negu kituose rinkiniuose.

Knygos „Pokalbiai su karalium“ (1973) jau nebegalima vadinti eilėraščių rinkiniu, nes čia ne rinkinys, o specialiai parašytas eiliuotas kūrinys. Tai tarytum poeto ir politiko dialogas, poeto atskaitytos pamokos ir priekaištai krašto valdovui. Suskaičiavus žodžius, knygoje yra daugiau prozos, negu poezijos. Mat prieš kiekvieną eilėraščių autorių pateikia citatą iš kunigaikščio Gedimino laišku Vakarų Europos galingiesiems, arba iš jų raštų Gediminui. Tos citatos kartais gana ilgos, dažnai ilgesnės už greta esančias eiles. O eilėmis Bradūnas atsiliepia į Gedimino žodžius, dažnai jį drąsiai kritikudamas, jam priekaišiodamas, parodydamas, kaip jo siūloma programa atspindi dabarties Lietuvoje.

Archaiška laiškų kalba sudaro kontrastą Bradūno šiuolaikinei poetinei išraiškai, kai kur net palikdama lengvo humoro pėdsakus. Įdomu, kad nors ir paliesdamas labai konkrečius krašto likimo reikalus, Bradūno diskursas nevirsta prozišku dėstymu, o lieka sodraus poetinio žodžio nubrėztose ribose. Apskritai ši projektą reikia laikyti pavykusių ir viena įdomiausių Bradūno kūrybinių pastangų.

Berašydamas tas tris vientiso turinio knygas, Bradūnas, ko gero, rašė ir šiaip eilėraščius kitomis temomis. Per tuos šešerius metus jų susirinko geras pluoštas, pakankamai dviems tradicinio sukirpimo rinkiniams. Tai „Alkana kelionė“ (1976) ir „Užeigoje prie Vilniaus vieškelio“ (1981). Temų įvairovė ypač pasižymi pirmasis rinkinys. Ankstyvesnieji rūpesčiai žemės mistika, gyvenimo ir mirties paslapčių atskleidimu ataidi tik viename kitame eilėraštyje. Jų vietą užima dabarties vyksmo išsakymas, konkrečių įvykių ar žmonių prisiminimas (tremtis, Sibiras, Kalanta). Daug eilėraščių čia be gilesnio turinio, tai tarsi atvangos poezija, poetinis gudravimas, mėgavimasis sugebėjimu rasti išraišką ir paprastiems dalykams. Tiesa, šiame rinkinyje yra įdomus skyrelis, kur sužiba Bradūnui naujas ir retas humoro elementas. Tai sauja eilėraščių apie velnius – lietuviškus, užtat smagius ir juokingus. Sunku nesišypsoti, kai Rūpintojėlis nulipa nuo koplytėlės, sėdasi su velniuku ant griovio kranto, pasikviečia prisėsti ir Bradūną, o tada visi trys parėmę galvas sėdi, mąsto ir šnekučiuojasi.

Į „Užeigą prie Vilniaus vieškelio“ sudėta daug gabiai parašytų, bet menko intensyvumo eilėraščių. Čia visos skyrius eiliuotų kelionės išpūdžių, nemažai dedikacinių eilėraščių, Donelaičio mirties sukakties paminėjimas, na, ir visada nuobodžių giesmių pačiai poezijai. Tačiau matyti ir pastangų grįžti prie vientisos temos ciklų. Tose teminėse properšose daug aiškiau negu anksčiau iškyla poeto religinė pajauta, klusnumas Dievo valiai. Taigi geriausioje rinkinio dalyje poetas užeigoje prie Vilniaus vieškelio raiko duoną ir apmąsto nesena tautos istoriją bei dabarties bėdas todėl, kad „Dievas liepė man būti“. Ir poetas žada vykdyti jam skirtą misiją, iki kol Dievas pagaliau palieps jam nebūti.

Tarsi pailsėjęs alkanoje kelionėje ir prievilnio užeigoje, Bradūnas vėl kimba rašyti vientisą knygą „Prieraišai“ (1983), nors daug kukliau išleisti negu anie laiškai Gediminui, daugeliu atvejų labai panašūs. Čia poetas pasirenka tekstus iš senų ir ne taip senų raštų ir juos komentuoja, į juos atsiliepia savo eiliuotais prieraišais. Trečioje knygos dalyje naudojami tekstai iš „Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronikos“. Tai dar neseni šaltiniai, dar alsuojantys dabarties skriaudomis. Užtat poetui gana sunku į juos atsiliepti autentiškai, eilėraščiai kartais atrodo pritempti, nevysiškai išsivadavę iš proziškumo ir patriotinės retorikos. Pirmųjų dviejų dalių tekstai

paimti iš Šv. Rašto, ir čia Bradūnas kaip poetas sublizga geriausiomis savo spalvomis. Ypač pirmoje dalyje, kur komentuojami Pradžios knygos tekstai, Bradūnas nubrenda giliai į senovę, dar giliau negu į amžinąją ugnį kūrenančių protėvių ažuolynus. Čia jis jaučiasi namuose, čia jis savo kūrybiniu žodžiu tarytum stovi šalia Dievo, kuriančio pasaulį ir mąsto, ką reikš visa tai dar nesukurtam lietuviui. Antroje dalyje poetas atsiliepia į šv. Jono raštus, drašiai pasakydamas, ką visa tai žada ir jo paties būčiai, ir jo tautos likimui.

Kitas Bradūno rinkinys, išleistas dar JAV, bet jau artėjant Sąjūdžio laikams, iš pavadinimo atrodė kaip religinės poezijos knyga – „Krikšto vanduo Joninių naktį“ (1987). Tokia ji ir yra, jei religiją suvoksime plačiau negu krikščionybės išpažinimą ir jos apraiškas. Iš ankstesnių apeiginių eilių čia atskamba sodrus gamtos vaizdynas, čiurlena šventos upės ir šaltiniai, nuo žalčio galvos teka kraujas ir pienas, praėjusių amžių artojas pagoniškai kalbina Dievą. Tad kol kas dar tik pagoniškoji senovė. Bet kartu su saule-motinėle ir aukurų dūmais iškyla ir krikšto įvaizdžiai, malda, aukojimas, poeto derybos su krikščioniškuoju Dievu. Abu elementai susipynę, tad bočiai, ko gero, garbinę tikrąją Dievą jo dar nepažindami, o dabartiniai jų palikuonys, jau pakrikštyti, matantys savo Kūrėją, veikiantį per tas pačias anksčiau garbintas gamtos apraiškas. Toks prieštaringas tikėjimų sugretinimas galimas tik ištrynus laiką, o laiko nebوتي galima tik poezijoje. Tarsi bijodamas, kad uolūs tikėjimo sargai neužtemptų jo ant laužo, poetas nuolat pabrėžia, kad tik poezijos žodis gali sulydyti nesulydomus dalykus ir atverti kasdienybės paslėptas tiesas. Todėl pirmoje knygos antifonoje jis ir sakosi nesąs nei žynys, nei kunigas, o tik semias krikšto vandenį giesmei. Ant kaklo poetas kabinasi tarsi kryželį, tarsi amuletą, kuris nulietas iš poezijos. O anas pagoniškai kalbantis artojas laiko prarają į šian dieną gali perbristi tik per poeto žodžių pievą.

„Krikšto vanduo Joninių naktį“ nėra taip glaudžiai suorganizuoti vienos temos požiūriu, kaip, sakykim, „Prieraišai“ ar „Pokalbiai su karalium“, tačiau akivaizdu, kad eilėraščiai, jei ir ne specialiai šiai knygai parašyti, tai bent jau atrinkti vientisu tematiniu pagrindu. Vienas kitas eilėraštis nukrypsta nuo pagrindinės religijų viensvarbiškumo temos (pora velniškų eilių bus atklydusios iš „Alkanos kelionės“ pekliško cikliuko), tačiau vientisos krypties bendras vaizdas išlieka. Išlieka ir nuostaba Bradūno sugebėjimu surasti neišsenkamą poetinę išraišką istorinio prasmingumo paieškoms.

Po krikšto vandens pagaliau atėjo laikas Bradūnui su visu išeivijoje sukauptu kūrybiniu kraičiu grįžti Lietuvon. Dar barikadoms apie Seimo rūmus bestūksant, 1990 m. pasirodė stambi poeto rinktinė vardu „Prie vieno stalo“ su įžvalgia Vandos Zaborskaitės palyda. Joje chronologiškai buvo iškloti geriausi poeto eilėraščiai iš

visų Vokietijoje ir Amerikoje išleistų rinkinių. Tais pačiais metais pasirodė kuklesnė rinktinė „Įaugom Nemuno upyne“, ko gero, skirta mokykloms. Vėliau (1994) išliesta dar viena rinktinė „Iš grumsto ir iš dvasios“, o 2001 m. didelė, dviejų tomų knyga „Sutelktinė“, sukaupti, galima sakyti, viską, ką Bradūnas buvo iki tol sukūręs. Beje, šiemet, jubiliejaus proga, pasirodė gražiai išleista paties poeto atrinktų šimto eilėraščių rinktinė „Paberti grūdai“.

Tarp šių visų rinkinių įsiterpė dar du poeto naujos kūrybos rinkiniai: „Duona ir druska“ (1992) ir „Apie žemę ir dangų“ (1997). Abu yra tikri rinkiniai ta prasme, kad juose surinkti paskiri eilėraščiai, vieni parašyti dar JAV ar keliaujant, o kiti – jau poetui grįžus į Lietuvą. Tiesa, pirmajame yra keletas ciklų, kurie atrodo tarsi būtų sukurti vienu ypu, laikantis pasirinktos tematikos, bet apskritai knyga yra labai įvairi. Rasime čia ir pakartotų ankstesnių paveldo motyvų, atsiliepiamų dabarties išpūdžiams, ilgų ciklų kelionės impresijų iš Europos ir iš Amerikos Vakarų, ciklą trumpasaklių eilėraščių Havajų temomis. Įdomus ir Bradūnui naujas ciklas pavadintas sakmėmis. Čia ankstesniojo Bradūno nerasi. Dingęs galingas lyrinis herojus, mosuojantis skvernais nuo galaktikų spindesio iki pagoniškų alkvičių. Jo vieton atsistoja pats poetas, pasakojantis savo netolimą praeitį ir asmeninius dabarties apmąstymus. Patys tekstai ilgesni, o kalba daug proziškesnė. Tačiau į paprastą pasakojimą nuslysta tik keli eilėraščiai ar jų fragmentai. Dauguma atvejų Bradūnas sugeba rasti taiklią poetinę išraišką savo memuarams, nesvarbu, ar apie tėvo aklą šyvi, ar apie strainą žaismingojo Tysliavos žirgą, ar apie Alvito žydų kapines, ar apie Lietuvos–Sibiro–Čikagos trikampį. Ir įvaizdžiai sakmėse nauji – tokie posakiai kaip „tingūs padumblavę tvenkiniai“ tikrai neatsinešti iš ankstesnės kūrybos.

Tuo tarpu rinkinyje „Apie žemę ir dangų“ Bradūnas grįžta su savo įprasta poetine kalba, bet ne su ankstesne draša ir intensyvumu. Čia skimbteli minorinės gaidos, ilgai ėjusio ir pavargusio keliauninko atodūsiai. Žmogiškojo kelio galas čia jau nėra mitologinis gyvybės ir mirties rato apmąstymas, bet konkretus, asmenišką pajutimas. Poetas gali klausti Dievo: „kur padėsi mano sielą po saulės laidos“, bet atsakymo laukia ne visai genčiai, ne „pagoniškai šnekantiems artojams“, o sau. Bet ir vėl, atsigręždamas į save ir abejodamas nuveiktų darbų prasingumu, jis apsieina be verkšlenimų, be atgrasančios patetikos. Bradūną vėl išgelbsti poetinio žodžio galia.

O kur mūsų literatūroje telpa tie visi garuojančia duona ir tėvų žeme kvepiantys Bradūno posmai? Susumuojant gal reikėtų pasakyti, kad jie esti kur nors arti viršūnės. Bet gal čia geriau suteikti žodį žmonėms, kurie tuos dalykus išmano.

Antanas Vaičiulaitis („Lietuvių literatūra svetur“, p. 66): „K. Bradūno [...] lyrikos išorinis rūbas yra papras-

tas, tiesus ir kuklus [...]. Poetinių priemonių santūrumas jo menui teikia tam tikro lygumo, apeiginio kalbėjimo ir rimties. [...] jaučiama savotiška likiminė misija, kaip žodžio sakytojo“.

Henrikas Nagys („Egzodo literatūriniai atšvaitai“, p. 187): „Bradūno poetinis žodis [...] yra sultingas, svarus, tvirtas. Už jo jaučiamas rašančiojo pasitikėjimas ir jėga“.

Viktorija Skrupskelytė („Egzodo literatūros atšvaitai“, p. 344): „gali atrodyti, kad Bradūnas [...] ieško dekoratyvinių, tautinių bei istorinių puošmenų. Iš tikrųjų jam daugiau rūpi poetiškai permąstyti visą savo tautos kūrybinių pastangų istoriją, pradėdant pačiais pirmaisiais morenų amžiais, kada žmogaus kūrybinė galia, pažadėta, bet dar neprikelta, gulėjo sandoros skrynioje, akmens kirvių, saulės sagų ir žalčio apyrankių pavidalu“.

Vanda Zaborskaitė („Prie vieno stalo“, p. 452): „K. Bradūno poezijos esmė, pateisinimas ir paskirtis yra nebūties nugalėjimas, amžino buvimo teigimas ir realizavimas [...]. Mirtis – prisikėlimas – amžinybė apglobia jo pasaulio turtingą įvairovę [...]. Turbūt niekad dar lietuvių poezijoje mirtis nesiskleidė tokiu visa apimančiu išgyvenimu, tokiu visuotinumu“.

Rimvydas Šilbajoris („Netekties ženklai“, p. 136): „[Bradūnui] daiktai ir įvykiai egzistuoja ne patys sau, bet tik kaip simbolinės formos, išreiškiančios žmogaus veržimąsi iš būties, per mirtį, į amžinybę [...]. Bradūno poezijoje kova, darbas ir malda yra trys pagrindinės to sakramento apeigos, ir žemė jam, kaip liturginis indas, surenka mūsų kraują ir prakaitą, augindama duoną, kurios valgymas, kaip mišiose, yra aukos simbolis ir tuo pačiu aukščiausia maldos forma...“

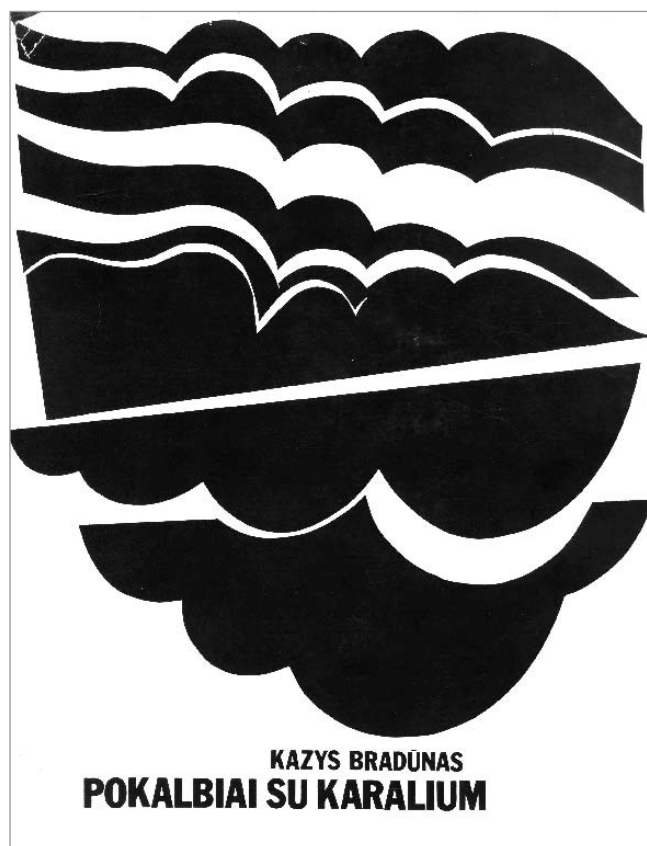
Vytautas Kubilius („XX amžiaus literatūra“, p. 444): „Brandžiausios Bradūno eilėraščių knygos [...] atvėrė naują stilistinę kryptį, kurioje dainiškos tradicijos išpuoselėtas naivus liaudiško žodžio paprastumas, intymus pašnekesio tonas, vaiski ir lengva vaizdo plastika, klasikinė strofos simetrija buvo sujungta su mitologinio pasaulėvaizdžio poetine versija, o tautos vertybių gynybai suteikta lyrinio išgyvenimo forma...“

Nors nė vienas iš šių kritikų netvirtina, kad Bradūnas – geriausias poetas, net kad jis – vienas geriausių, tačiau negi sakyti tai, ką pasakė, jei jis būtų tik šiaip sau eilių kalikas? Užtat drįskime sakyti – Kazimieras Bradūnas, nors dar tik devyniasdešimtį peržengęs, yra mūsų literatūros klasikas.

Prieš daugelį metų šiame žurnale, kai jo pavadinime dar nebuvo žodžio „Židinys“, buvau atspausdinęs netrumpą rašinį apie nepoetą Bradūną. Būtų nusikaltimas visa tai čia pakartoti, bet vieną kitą dalyką vertėtų pri(si)minti. Nes antraip, ko gero, jaunesni ir išėivijoje negyvenę žmonės pagalvotų, jog Bradūnas buvo vienas tų poetų, kurie užsidaro aukštame bokšte ir ten tik

rašo poemas, niekada nenulipdami žemyn pasižiūrėti, kas čia vyksta, kaip žmonės gyvena. Žodžiu, reikia priminti, kad Bradūnui net nereikėdavo nultipti žemyn, nes jis žemai ir gyveno.

O gyvendamas dirbo – dirbo, tarsi nebūtų poetas. Pirmiausia jis buvo redaktorius. Pradėjo nuo „Ateities“, dar studentaudamas Lietuvoje, prieš visus katalizmus. Vokietijoje redagavo tą žurnalą, kuris ir šiam davė vardą. Po to „Literatūros lankus“, o galop, pasikviestas į Čikagą, ilgus metus buvo laikraščio „Draugas“ savaitinio kultūrinio priedo kūnas ir dvasia. Redaktoriaus titulas, žinoma, svarbus, tačiau ne viską pasako. Bradūnas buvo ne tik paprastas redaktorius, bet ir žurnalistas kūrėjas. Perėmęs Vokietijos „Aidus“,

Kazio Bradūno knygos „Pokalbiai su karalium“ (1973) viršelis. Dail. Vytautas O. Virkau

iš mažo, vargingo laikraštuko jis padarė kultūrinį žurnalą, subūrė gabių bendradarbių ratą, praskynė kelius naujai literatūrinei kartai, naujiems požiūriams į meną ir literatūrą. Niekas nepakvietė jo redaguoti „Literatūros lankų“ – jis pats juos sukūrė, pats rūpinosi jų gyvavimu, pats laikė lyg viela krūvon surišęs įvairiaminčių ir pasišiaušusių bendradarbių būrį. Na, ir „Drauge“. Ten, nežiūrint nepaslančių viršininkų ir paveldėtų seno galvojimo bendradarbių, laipsniškai, diplomatiškai, nesiplėšdamas marškinių, jis sugebėjo pakelti li-

teratūrinio diskurso lygį, sukurti ekumenišką aplinką sankykiams su įvairių pažiūrų kultūrininkais.

Išėjimo politiniai sukuriai Bradūno neįtraukė, tačiau jo pozicija okupuotos Lietuvos atžvilgiu buvo aiški. Jis ypač pergyveno matydamas, kaip komunistinė nomenklatūra ignoravo išėjimo kultūrinės pastangas. Jei kiti sakė, kad toks jau likimas ir nieko čia nepadarysi, tai Bradūnas nedejavo, o ėmėsi daryti. Kai tarybininkai išleido dviejų tomų lietuvių poezijos antologiją, kurioje nebuvo paminėtas nė vienas išėjimo poetas, Bradūnas suorganizavo išleisti trečiąjį tomą, į kurį sudėjo visus išėjimo poetus. Ir dar įtikino „Ateities“ leidyklą išleisti tą tomą visai tokia pat išvaizda ir sukirpimu, idant „žmogus galėtų jį gražiai savo lentynoje įstatyti šalia anų dviejų tomų“. Vargu ar atsirado daug drašulių, kurie Vilniuje šitaip būtų elgėsi, bet, sprenžiant iš privačiai girdėtų piktų nomenklatūrininkų komentarų, manytina, kad Bradūno akcija nebuvo veltui. Panašiais motyvais jis suorganizavo ir suredagavo leidinį „Lietuvių literatūra svetur“, o vėliau didelį mini monografijų rinkinį „Lietuvių egzodo literatūra“. Beje, ankstesniais amerikoniško gyvenimo metais jis dar sugalvojo antologiją „Žemė“, kuri, nors ir be tiesioginio tarybininkų pasakoto, buvo svarbus žingsnis įpilietiniant Bradūno poetų kartą mūsų literatūroje ir davė jiems žemininkų vardą.

Kas dar? Bradūnas buvo aktyvus Ateities leidyklos – Ateities Literatūros Fondo redakcinės komisijos narys ir konsultantas. Jis padėdavo išsijoti rankraščius, kartais pats redaguodavo ir skaitydavo korektūras. Žinoma, korektūras skaityti nėra koks herojiškas darbas, bet išėjimoje, kai buvo tiek nedaug dirbančių, reikėdavo ir dideliems vyrams kartais atsiraitoti rankoves. Visi tie darbai – tai vis darbai „prie stalo“, ilgas vakaras užsižibinus spingsulę. Bet Čikagoje jis buvo ne tik prie stalo, Bradūno buvo pilna visame kultūriniam gyvenime – ir koncertuose, ir dailės parodose, ir minėjimuose, ir literatūros vakaruose. Ne vienas šių renginių buvo paties Bradūno paskatintas ar tiesiog suorganizuotas. Ir ne vien Čikagoje. Jeigu kviesdavo ir nuveždavo arba bilieta nupirkdavo, tai jis mielai su savo poezija lankydavosi kituose lietuvių telkiniuose, vasaros stovyklose. Kultūrinuose reikaluose pagrindinės išėjimo organizacijos pripažino jo autoritetą ir kreipė dėmesį į jo patarimus, pareikštus ar asmeniškai, ar per savo laikraščio vedamuosius „Kertinės paraštės“.

Žodžiu, atrodytų, kad Bradūnui net nereikėjo poetu būti. Ir šiaip turėtume už ką jį minėti. O kaip žmogus jis irgi nepoetiškas – malonus, besišypsantis, nepiktas ir nesišakojantis dėl smulkmenų. Kaip viena žurnalistė sakė – tai žmogus be priešų. Užtat gal ir tiktų šį pavėluotą ir šluboką gimtadienio pasveikinimą užsklesti Šilbajorio pasakymu, kad nors ir gyvenęs didžiųjų pasaulio katastrofų triukšme, Bradūnas vis tiek liko geru žmogum ir gero kaimyniško žodžio kalbėtoju. ❧

ŠIUOLAIKINĖ LIETUVIŲ LITERATŪRA

Ką bendra turi euras ir romanas?

Laura Auksutytė

Jau ne pirmus metus Lietuvoje vis garsiau skamba žodis *euroromanas*. Sutartinai teigiama, kad šis terminas atsirado Vakarų Europoje, pasirodžius Umberto Eco „Rožės vardui“ (1980), įtvirtinusi populiariosios ir intelektualiosios literatūros hibridą. Tačiau šiuo metu Lietuvoje sąvoka *euroromanas* literatūrologų, recenzentų, rašytojų ir jų leidėjų dažniausiai vartojamas kontekstualiai, pernelyg neskiriant dėmesio jos apibrėžimui, todėl neretai jos reikšmė išsklinda, ne visuomet aišku, kas po šiuo sudurtiniu žodžiu slepiasi. Vos vienas kitas autorius (Regimantas Tamošaitis, Laimantas Jonušys, Gintaras Beresnevičius) yra ryžęsi kiek plačiau teoriškai kalbėti apie *euroromaną* kaip lietuvių literatūros reiškinį ir nusakyti pagrindinius jo bruožus. Daugelis kitų šią sąvoką vartoja kaip savaime suprantamą, nusistovėjusią, kita dalis – tiesiog prisipažįsta nežinantys, ką apskritai reiškia žodis *euroromanas* ar netgi pasisako prieš tokios etiketės lipdymą lietuvių kūriniams.

Poreikį kalbėti šia tema rodo kad ir 2006 m. Vilniaus knygų mugės susitikimo su rašytoja Jurga Ivanauskaite anotacija: „Euroromanas – kas tai? Pramanas ar tikrovė? Papeikimas ar komplimentas? Mada, sėkmę literatūros rinkoje lemianti klišė ar meninės kokybės garantas? Ar gausiausiai į užsienio kalbas verčiama dabarties lietuvių rašytoja Jurga Ivanauskaitė – euroromano kūrėja, ar kitų nepraminto kelio į skaitytojo širdį ir protą skynėja?“¹ Deja, į šiuos klausimus dėl ją pasiglemžusios ligos tąkart į susitikimą su skaitytojais neatvykusi rašytoja taip ir neatsakė. Tačiau jos nuomonę apie euroromaną galima aptikti kituose interviu².

Tad šiuo straipsniu norima pabandyti apžvelgti *euroromano* raidą Lietuvoje, atskirą dėmesį skiriant šio termino raidai ir jo šiandienio vartojimo riboms, krite-

rijams, kuriuos turi atitikti kūrinys, kad jį būtų galima vadinti *euroromanu*, ir ypač – euroromano pavyzdžiams Lietuvoje.

PASKUTINYSIS XX A. DEŠIMTMETIS: ORIENTACIJA Į VAKARUS

Jūratės Sprindytės teigimu, sąvoka *euroromanas* į Lietuvą atkeliavo iš Estijos. Pasak literatūrologės, apie *euroromaną* ji pirmą kartą išgirdusi dar 1995 m. vienoje tarptautinėje konferencijoje Rygoje, kur šį terminą labai noriai vartoję estai. Pačioje Lietuvoje sąvokos *eurrotekstas*, *eurorašymas*, *eurorašytojas* pirmą kartą nuskambėjo irgi iš esto – Toomo Liivo – lūpų. 1997 m. lapkritį Vilniuje vyko antroji tarptautinė mokslinė konferencija „Naujos idėjos ir formos Baltijos šalių literatūrose“, kurioje Liivas kalbėjo apie europietiško rašymo kanoną ir kaip jis yra suprantamas Pabaltijo valstybėse³.

Sąvokos *euroromanas*, *eurorašymas* buvo ypač siejamos su 1996 m. Baltijos asamblėjos premiją pelniusiu Emilio Todės (Tõnu Õnnepalu) romanu „Paribio valstybė“ (*Piiririk*, 1993). Sprindytės nuomone, romanas atitiko ano meto europinius standartus, kurių „nieks tada nenustatė ir neformulavo“⁴. Vis dėlto Liivas aiškiai išskyrė keturias arche-temas, kurių pagrindu konstruojamas „euro“ kodas – tai vampyriзмas, mirtis, veidrodys ir kūniškumas⁵. Apibūdinamas patį romaną „Paribio valstybė“, Liivas teigia:

Jo [Todės] romanai turi dvi pagrindines temas: pirma, Rytų Europos ir jos gyventojų vargingumą ir, antra, gėjaus gyvenimo žavesį. Abi temos yra marginalinės ir todėl komercinės bei gerai parduodamos Vakarų Europoje.⁶

¹ Ši renginio „Kaip rašomas euroromanas“ anotacija mirgėjo visuose 2006 m. knygų mugės reklaminiuose lankstinukuose ir programėlėse.

² „Niekieno žemėje“, Jurgos Ivanauskaitės interviu Donaldui Kajokui, in: *Nemunas*, 2006 09 22–27, Nr. 32 (120–561), p. 12.

³ Toomas Liiv, „Europe: The Canon or Geography?“, in: *Naujos idėjos ir formos Baltijos šalių literatūrose*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1999, p. 7–12. Už vertingas pastabas rengiant

straipsnį ir ypač nuorodą į šį leidinį dėkoju VDU dėstytojai Ingai Vaičekauskaitei.

⁴ Lietuvos radijo laida „Naujoji Europa“ (apie euroromaną kalbėjo Laimantas Jonušys ir Jūratė Sprindytė), 2006 02 26.

⁵ Toomas Liiv, *op. cit.*, p. 7.

⁶ *Ibid.*, p. 8.

Tokiu atveju įdomu, kodėl lietuvių autorių kūriniai, kuriuose gvildenamos Liivo nuomone komerciškai Vakaruose paklausios temos, gimtineje tuo metu nebuvo net bandomi įvardyti kaip *euroromanas*. Pavyzdžiui, skandalingas Ivanauskaitės romanas „Ragna ir lietus“ (1993) buvo prisodrintas ir posovietinių realijų, ir kūniškumo (net ir homoseksualių santykių), be to, nevengė bendraeuropinės krikščionybės ir inkvizicijos interpretacijos. Tačiau tuo metu apie Ivanauskaitę kaip apie euroteksto kūrėją net nebuvo užsimenama. Panašiai Zitos Čepaitės „Paulinos kelionė“ (1996) taip pat niekada nebuvo bandoma vadinti *euroromanu*, nors tekstas koncentravosi į patirtis moters, iš už geležinės uždangos ištrūkusios į europinę erdvę. Susilaukę didesnio ar mažesnio skaitytojų dėmesio, šie tekstai profesionalių kritikų buvo ignoruojami tiek dėl intelektualumo ar meniškumo stokos, tiek dėl kontroversiškumo. Net apie savo kosmopolitiškumą ir rašymą pasauliniam skaitytojui daug kalbėjusiam ir dar 1986 m. iš Sovietų Sąjungos emigravusiam Sauliui Tomui Kondrotui niekas net nebandė kabinti eurorašytojo etiketės, nors, autarius, galima manyti, nebūtų jos kratęsis.

Kita vertus, Lietuvoje į Vakarus orientuotas romanas buvo intensyviai kuriamas. Iš sovietinio režimo primesto socrealizmo rėmų pagaliau visiškai išsilaisvinę lietuvių autoriai europietišką rašymą visų pirma suprato kaip naujų temų ir netradicinės formos paieškas, eksperimentavimą su tekstu. Pavyzdžiui, Jurgis Kunčinas sąmoningai žaidė savo kūrinių forma, sekdamas geriausiomis europinėmis tradicijomis, labiausiai – Güntherio Grasso kūriniais. Herkų Kunčių domino Rytų ir Vakarų Europos kultūrų santykis – „Būtajame dažniniame karte“ (1998) jis imigranto iš Rytų Europos akimis stebi teatrališką Paryžiaus kasdienybę, bet toli gražu jos neidealizuoja, atvirkščiai, yra linkęs ironiškai ir skeptiškai demaskuoti jos trūkumus, netikrumą.

Taigi dešimtame dešimtmetyje Lietuvoje sąvokos *euroromanas* ar *eurorašymas* dar nebuvo plačiai vartojamos, o tokie tekstai buvo suvokiami kaip, visų pirma, intelektualūs produktai, galbūt įdomūs ir prieinami platesniam – europiniam – skaitytojų ratui, tačiau anaiptol neskirti masėms. Kitaip tariant, prisiminus Eco „Rožės vardą“, kaip intelektualiosios ir populiariosios literatūros hibridą, Lietuvoje tuo metu buvo orientuojamasi būtent į intelektualųjį polių.

2003-IEJI: EUROPOS VARTAMS ATSIVĖRUS ARBA KAS AIŠKĖJA PO VIEŠNAGIŲ TARPTAUTINĖSE KNYGŲ MUGĖSE

Terminas *euroromanas* Lietuvoje antrąjį kvėpavimą įgijo ir bene labiausiai išpopuliarėjo maždaug 2003 m., kai buvo prabilta apie tokio romano poreikį važiuojant į tarptautines knygų muges. Praūžus 2002 m. Frankfurto knygų mugei, kurioje Lietuva dalyvavo viešnios teisėmis, buvo susirūpinta, ką parodyti pasauliui 2005 m. vykiančioje Geteborgo knygų mugėje, į kuria Lietuva vėl buvo pakviesta kaip viešnia. Atrodo, jog būtent tada leidyklos nusigriebė *euroromano* sąvoką ir išpopuliarino ją už literatūrologų rengiamų konferencijų ribų. Nuo tada vis dar stebuklingai skambantis, nežinia ką žadantis žodelytis *euroromanas* netyla ir literatūros kritikų, ir rašytojų, ir, žinoma, leidėjų lūpose.

Nors tebėra orientuojamasi į aukštą meninį kūrinių lygį (į Europą norima vežti intelektualųjį produktą), maždaug tuo pat metu įvyksta savotiškas lūžis. Kai sąvoką *euroromanas* nusistveria leidyklos, susiklosto aiškios komercializacijos tendencijos. Kitaip sakant, nuo

Paulius Juška. Žvilgsnis anapus. 2004. Aliejus, drobė

Europos (elitinio, intelektualiojo poliaus) pajudėta prie euro (komercijos, populiarumo). Morfologinei sąvokos sandarai tai jokio pastebimo poveikio neturėjo, tačiau turėjo vertybiniams kriterijams: po ne vienerius metus trukusių lietuviškojo euroromano paieškų, 2005 m. šis terminas recenzentų jau vartojamas su aiškia neigiamą konotacija.

Taigi 2003–2004 m. ne tik daug kalbėta apie euroromaną, bet ir akivaizdžiai keitėsi šio „žanro“ ribos, gairės, reikalavimai. Euroromano klausimams gvildinti 2003 m. rugpjūčio 22–24 d. buvo surengtas Tarptautinis šiuolaikinės literatūros forumas, pavadintas „Šiaurės vasara. Eurospąstai?“ Daugelis forumo išpūdžių ir minčių apie euroromaną sugulė į Tamošaičio straipsnį „Jurbarko forumo pamokos: lietuviškas euroromanas“⁷. Jame autorius teigia, kad „modernistinė *saviraiškos* kūryba Europai nėra aktuali“⁸, kadangi „šiandien Europa iš Lietuvos rašytojų laukia romano, tradicinio pasakojimo“⁹, nes „net išsilavinę skaitytojai pasiilgo aiškaus pasakojimo“¹⁰. Taigi daroma išvada, jog „atsinaujinamam lietuvių romanui reikalingi nauji, perspektyvūs autoriai, grįžtantys prie konvencionalios prozos standartų“¹¹.

Maža to:

Į Europą žvelgiančiam autoriui jau keliami ir tam tikri reikalavimai (netikėtai „laisvojo“ pasaulio aki-brokštas mūsų „laisvam“ menininkui): kūriniai turi parodyti nacionalinės kultūros savitumus („nacionalinių kultūrų“ žaidimus jau seniai eksploatuoja rusų kūrėjai), ir kartu atitikti bendražmogiškų vertybių standartus; pasižymėti ir unikalumu ir universalumu, kad būtų suprantami bei priimtini bet kurio regiono europiečiui. [...] Taip skatinama nedramatiška, politiškai korektiška, literatūra, nes naujosios globalizuotos Europos knygos privalo atlikti tautų integracijos vaidmenį.¹²

Atrodo, ar gali būti paprasčiau – turime receptą, tereikia pagal jį kepti pyragą. Vienas tokių kepinių, netgi labai vykusių, Beresnevičiaus nuomone, buvo dar 2002 m. išleistas Mariaus Ivaškevičiaus romanas „Žali“ („Štai turime, ko geidauta Frankfurte ir ką reiktų gaminti“¹³). Beje, recenzijoje Beresnevičius ne tiek aptaria patį kūrinį, kiek dar labiau sukonkretina euroromano rašymo specifika:

Turime meisterį, kuris *padarė* [kursyvas mano, – L. A.] euroromaną „Žali“. Ką tai reiškia: romaną, kurį

malonu skaityti, kuris savo tema aštrus, „kerta per įsistabarėjusias nuomones“, „per stereotipus“, kuris pasirodymas sukelia skandaliuką, kuris yra parašytas pagal visus romano kanonus, kurį malonu skaityti ir kurį galima versti į kitas kalbas, siūlyti europietiška auditorijai. Ši turėtų jį priimti, nes kokios perdėm lietuviškos specifikos nėra, gali skaityti danas ar ispanas – viskas, kas gali trikdyti, neleisti suprasti, vietinio kolorito perteklius, viskas eliminuota. Gera tema su pomirtinio gyvenimo inkliuzais (visi tą mėgstam), grafais ir kaimo koloritu, karu, meile ir šokoladu. [...]

Euroromanas reiškia ir autoriaus pakta su skaitytoju – šiame pakte pažadama, kad bus įdomu. Ivaškevičius pažadą išpildo. [...]

Tiesa, romanas nepakyla iki mitinės ar maginės literatūros, kitądien negyveni juo apsvaigęs, padėjęs jį į šalį, matai, kad jis lengvai atlimpa. Tai irgi – euroromano požymis. Neužknisa.¹⁴

Šiuos euroromanui keliamus reikalavimus dar galima būtų papildyti ir vėliau, 2006 m. Vilniaus knygų mugės metu, Jonušio išsakytaisiais. Šiam kritikui „euroromanas“ – tai visų pirma europiečio parašytas romanas, nagrinėjantis bendrą europietišką problematiką, kaip reikškinys jis išpopuliarėjo visame žemyne. Jo veiksmas dažniausiai vyksta Europoje, bet tai nėra vien paprasta detektyvinė istorija. Kaip tokio romano pavyzdžius kritikas pateikė Javiero Sieros „Paslaptinąją vakarienę“ ir Peterio Høego „Panelės Smilos sniego jausmą“¹⁵.

Tačiau kur kas labiau intriguoja Jonušio pastaba, jog „euroromanas“ nėra literatūrologinė sąvoka ir pati savaime nereiškia nei teigiamo, nei neigiamo vertinimo¹⁶. Juk ne paslaptis, kad praktikoje *euroromanas* jau beveik *tapo* literatūrologinė sąvoka ir įvairiose diskusijose, o ypač recenzijose, dažniausiai vartojamas su neigiamą konotacija.

Taigi net ir susikūrus vieną kitą euroromano apibūdinimą (beje, beveik nieko bendra nebeturintį su iš Estijos atkeliavusia *euroromano* samprata), netapo paprasčiau įvardyti, kas yra tikrieji euroromano autoriai Lietuvoje, o kas ne. Štai, pavyzdžiui, Jonušys vienintele autore, rašiusia lietuvišką euroromaną, laiko Ivanauskaitę¹⁷. Beresnevičiaus nuomone, Ivanauskaitė, kaip ir Kunčius bei Gavelis, tik priartėjo prie idealaus euroromano modelio, bet jo taip ir nepasiekė¹⁸. Tiesa, kai

⁷ Regimantas Tamošaitis, „Jurbarko forumo pamokos: lietuviškas euroromanas“, in: *Metai*, 2004, Nr. 1, p. 105–111.

⁸ *Ibid.*, p. 108.

⁹ *Ibid.*, p. 106.

¹⁰ *Ibid.*, p. 107.

¹¹ *Ibid.*, p. 108.

¹² *Ibid.*

¹³ Gintaras Beresnevičius, „Euroromanas“, in: <http://www.omni.lt/in->

[dex.php?base/z_79784](http://www.omni.lt/index.php?base/z_79784), [2003 02 21].

¹⁴ *Ibid.*

¹⁵ Goda Volbikaitė, „Jurga Ivanauskaitė ir euroromanas“, in: <http://www.rasyk.lt/index.php/fuseaction,articlesView.view.id,1429;pn,date>.

¹⁶ Lietuvos radijo laida „Naujoji Europa“ (apie euroromaną kalbėjo Laimantas Jonušys ir Jūratė Sprindytė), 2006 02 26.

¹⁷ Goda Volbikaitė, *op. cit.*

¹⁸ Gintaras Beresnevičius, *op. cit.*

Beresnevičius rašė šiuos žodžius, Ivanauskaitė dar nebuvo parašiusi „Miegančių drugelių tvirtovės“ (2005), kuriam be išlygų ne vieno buvo priskirta *diagnozė: euroromanas*¹⁹. O ir pats Beresnevičius kažin ar įsivaizdavo, kad parašys euroromanu išvadintą „Paruziją“ (2005).

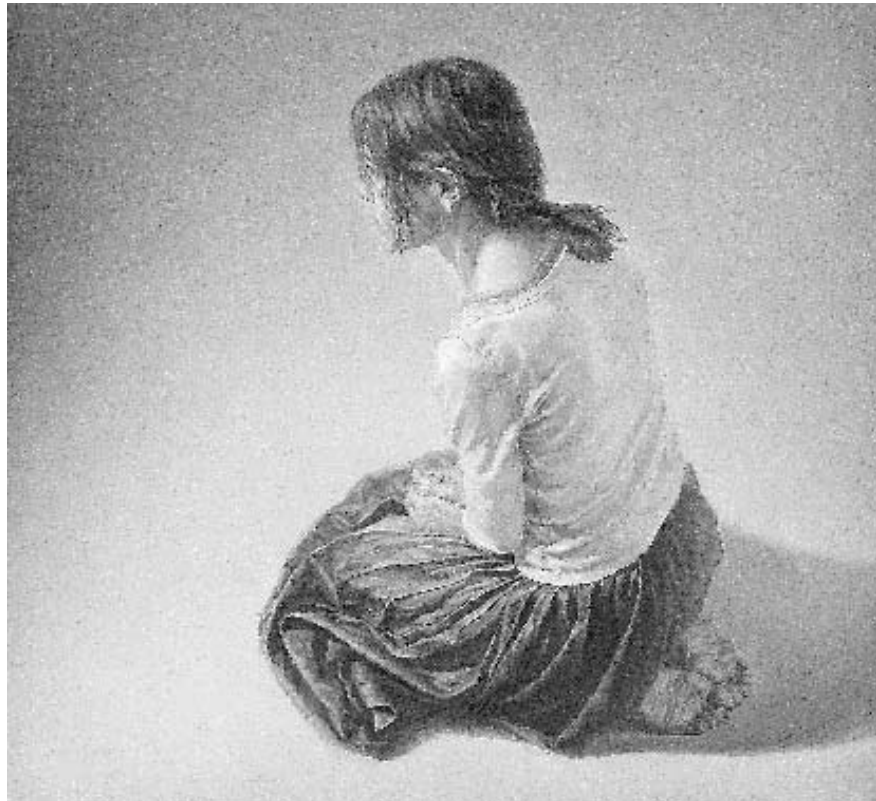
Be Ivanauskaitės ir Ivaškevičiaus, kaip spalvingus ir jau turinčius „euro“ patirties, anksčiau minėtame straipsnyje Tamošaitis įvardija ir Sigitą Parulskį bei Marką Zingerį. Nors būtent Parulskio „Trys sekundės dangaus“ (2002) buvo pristatytas „Šiaurės vasaros“ forume, tačiau, ko gero, jo romanas „Doriforė“ (2004) galėtų būti vienas geriausių euroromano pavyzdžių lietuvių literatūroje (romanas apie tai, kaip rašomas leidėjų užsakytas romanas). Gerai apsižvalgius, galima atrasti ir daugiau euroromano pavyzdžių. Antai taip buvo „tituluotas“ ir Renatos Šerelytės „Vardas tamsoje“ (2004)²⁰. Neabejotina, kad šį sąrašą būtų galima tęsti. Tad atrodytų, kad euroromano kūrėjų Lietuvoje lyg ir netrūksta.

Kita vertus, įdomu ir tai, jog patys autoriai norėtų išvengti ir leidėjų, ir kritikų jų kūriniais bandomos klijuoti *euroromano* etiketės. Tamošaitis dar po „Šiaurės vasaros“ forumo teigė pastebėjęs, kad lietuvių autoriams „euroromano sąvoka ne itin patiko, jos buvo kratomasi kaip kažkokio nemalonaus konjunktūrinio apynasrio, menkinančio kūrybos idėją. Atrodo, kad ši sąvoka kyla ne iš pačios literatūros apibrėžimų – ją tarytum primeta ar sukuria politinis ir komercinis kontekstas“²¹.

Būtent šis paraliteratūrinis kontekstas ir erzina Parulskį, teigiantį:

Sąvoka „euroromanas“ tapo keiksmažodžiu gerokai prieš šių metų gegužės pirmąją. Intensyviau imta vartoti po Frankfurto knygų mugės, ši kvaila sąvoka iš prekybinės (eurovaistinė), ekonominės (euroremontas), politinės (euroskeptikas) ir socialinės (eurokretinas) zonų atklydo ir į leidėjų, ir į rašytojų sąmonę. Tokio pobūdžio romano organizmas, nors ir

mėginamas diagnozuoti, vis dėlto sunkiai apibrėžiamas, nors viena pagrindinė ypatybė nujaučiama – jis turėtų labai gerai jaustis prekybos centre tarp tualetinio popieriaus ir higieninių įklotų. Dėl suprantamu

Paulius Juška. Malda. 2005. Aliejus, drobė

priežasčių gal ir neverta leidėjų smerkti dėl jų pataikavimo skaitytojui (vadinamajam „masiniam“), bet atrodo, kad ir rašytojai šiai blogai tendencijai mielai pasiduoda. Toks egalitarizmas neišvengiamai gadina ir ranką, ir skonį.²²

O štai Šerelytė, kurią visų pirma domina meniniai euroromano kriterijai, prisipažįsta apskritai nesuprantanti šio termino reikšmės:

viena ausimi girdėtos kalbos apie euroromano meninius kriterijus pro kitą ausį išėjo, ir niekas nesuprato, kuo euroromanas skiriasi nuo normalaus paskaitomo romano.²³

Tad gal iš tiesų reikėtų išgirsti ir patį rašytoją? Taip

¹⁹ Pvz., žr. Renata Baltrušaitytė, „Štai ką reiškia per naktis spoksoti „BBC News“, in: *Veidas*, 2005 12 01, Nr. 48, in: <http://www.veidas.lt/leidinys.full/43900d263d724?veidas=58a9ee0d993c7b1>.

²⁰ Gitana Gugevičiūtė, „Vienas įspūdis...“, in: <http://www.klaipeda.daily.lt/temp.php?data=2004-03-04&id=1077822704>.

²¹ Regimantas Tamošaitis, *op. cit.*, p. 105.

²² Sigitas Parulskis, „Priemone“, in: *Šiaurės Atėnai*, 2004 06 05, Nr. 703, in: http://ct.svs.lt/satenai/?leid_id=703&kas=straipsnis&st_id=2690.

²³ Renata Šerelytė, „Svetimas laikas“, in: *7 meno dienos*, 2003 12 19, Nr. 594, in: http://ct.svs.lt/7md/?leid_id=594&kas=straipsnis&st_id=2757.

ir nepakalbėjusi apie euroromaną 2006 m. Vilniaus knygų mugėje, duodama interviu Donaldui Kajokui, Ivanauskaitė išsitarė:

Nuolatinis aimanavimas, kad Lietuvoje nėra romano, kad visi rašantieji – beviltiški nevykėliai, veikiau kilęs iš provincionalių nevisavertiškumo kompleksų ir pačių kritikų nenoro ar negebėjimo naujai adekvačiai pažvelgti į literatūros procesą.

Juokinga atrodo iš nežinia kur ištraukta etiketė „euroromanas“. Labai abejoju, ar yra nors vienas rašytojas, kuris rašo „euroleidėjui“ ar „euroskaitytojui“, nes esu įsitikinusi, kad pagrindinis kūrybos variklis yra dvasinės įtampos skatinama būtinybė, o ne kokie nors merkantiliniai išskaičiavimai.²⁴

Tai greičiausiai tiesa (bent jau norisi tuo tikėti). Juk ir Beresnevičius „Žalių“ recenzijoje sakydamas, kad Ivanauskaitė, Kunčinui, Gaveliui pavyko tik priartėti prie euroromano standartų, pastebėjo:

Ivanauskaitėi pernelyg rūpėjo ir teberūpi raganos ir tibetai, Kunčinui – sovietmetis – jausmų ir pokštų laboratorija. [...] Gavelis netapo euroromano autoriumi, nes buvo pernelyg angažuotas nihilistas, o idealizmas čia netinka. Nihilizmas – tai idealizmo forma.

Beresnevičiaus nuomone, tik Ivaškevičius:

vienintelis sėdi sau po akacija ir rašo literatūrą, kuri yra ne kovos vėliava, o literatūra. Didelė dalis angažuojasi idealams, kaip ir angažavosi, Ivaškevičius – literatūrai. Todėl jį ir įdomu skaityti.

Bet ar tai, kad įdomu skaityti, jau reiškia, kad skaitytojo rankose – euroromanas? Juolab kad Ivaškevičių įdomu skaityti ne dėl lengvo ar intriguojančio siužeto, bet dėl pačios rašymo technikos, kitaip tariant, ne tiek dėl to *koks*, bet *kaip* yra kuriamas pasakojamas. Literatūrologiniais terminais tariant – įdomus pats Ivaškevičiaus tekstų naratyvas.

EUROROMANAS ŠIANDIEN: ATSKIRAS ŽANRAS AR POPLITERATŪRA?

Šiandien sąvoka *euroromanas* nebeatsiejama nuo komercijos. Ir nenuostabu, nes bene labiausiai šio termino vartosenos įsigalėjimą Lietuvoje lėmė leidyklų darbas. Leidyklos, kitaip negu literatūros kritikai ar patys rašytojai, *euroromano* sąvoką vartoja su teigiamą, net

²⁴ „Niekieno žemėje“, p. 12.

²⁵ *Ibid.*

²⁶ Regimantas Tamošaitis, *op. cit.*, p. 111.

pageidautina konotacija. Jų nuomone, kiek anksčiau išvardytus euroromano standartus atitinkantis kūrinys turi visus šansus tapti *bestselleriu*. Taigi išleisti tokį kūrinį – reiškia gerai pasipelnyti. Čia jau įsijungia ir visi likę – reklamos, vadybos ir t. t. – svertai. O kur dar galimybė tokius kūrinius versti, platinti užsienyje?

Savaime suprantama, į uždarbį nespjauna ir rašytojai. Todėl kuriant vadinamąjį euroromaną, jį leidžiant bei reklamuojant, patyliukais, bet glaudžiai bendradarbiaujama, nepamirštant retkarčiais pareikšti oficialiosios nuomonės euroromano sąvokos atžvilgiu. Neveltui vieni svarbiausių renginių ir rašytojams, ir leidėjams tampa įvairios tiek Vilniaus, tiek pasaulinės knygų mugės. Vis dėlto nesinori beatodairiškai sutikti su Tamošaičiu, teigiančiu, kad:

Šiandien jau aišku, kad nėra jėgos, stipresnės už pinigą. Komercinis kapitalistinis pasaulis šiuos menininkus laisvūnus nupirko ir pažabojo, sugriaudamas idealistines menininko iliuzijas. Negali būti nė kalbos apie jokią kūrybos laisvę ir menininko saviraišką. Jo talentas yra ne duotas, o užduotas, – parafrazuojant sentencijas iš filosofijos srities.²⁵

Arba, kad:

Autorius visuomenei reikalingas, jis turi būti gerai matomas, gyvas ir ryškus. Miręs autorius – nereikalingas autorius (Jurgos Ivanauskaitės citata iš pokalbio su leidėjais apie R. Gavelį Frankfurto knygų mugėje). Ne tik gyvas, bet ir gražus, šaunus. Autorius, kaip ir jo knyga turi turėti komercinę išvaizdą.²⁶

Žinoma, sklandė gandai gandeliai, kad lietuvių autorių knygas tarptautinėse knygų mugėse neretai perka ne tiek dėl susidomėjimo pačia lietuvių literatūra, kiek dėl susidomėjimo tenai nuvykusiomis žaviomis mūsų rašytojomis. Niekas nepaneigs ir užsakomosios literatūros egzistavimo fakto. Tačiau kur kas maloniau būtų patikėti kad ir Parulskio „Doriforės“ siužetu: rašydamas tam, kad užsidirbtų ir įtiktų leidėjui, romano herojus vis dėlto nepaklūsta šio reikalavimams ir parašo kitokių nei buvo žadėta romaną – kūrinys gimsta ne tik iš poreikio užsidirbti, bet ir poreikio išsakyti savo partitį (ir taip savotiškai atkeršyti Doriforei). Vadinasi, šalia komercinio, vis dar išlieka svarbus asmeninis, vidinis rašymo motyvas. Šalia geriausios prekinės išvaizdos (nesvarbu ar autoriaus, ar knygos viršelio) visada bus labai svarbus turinys.

Gvildenant komercialumo aspektus, svarbu pastebėti, kad ne tik knygos skirstomos į populiariąją (pramoginę) ir intelektualiąją literatūrą. Beveik tokią pat skirtį turi ir leidyklos. Viena didžiausių ir su *euroromano* leidyba ir populiarinimu Lietuvoje labiausiai su-

sijusi leidykla – Lolitos Varanavičienės vadovaujama „Tyto alba“. Ši leidykla leido Ivanauskaitės romanus (paskutinis – „Miegančių drugelių tvirtovė“), taip pat Ivaškevičiaus „Žalius“.

Tai, kad leidyklos vardo pasirinkimas gali paveikti kūrinio vertinimą, rodo ir tokie romanų (šiuo atveju „Paruzijos“) recenzentų pasakymai: „Leidyklos pasirinkimas – irgi autsaiderio spjūvis elitinės literatūros adeptams į veidą: sąmoningai parašiau *euroromaną*, išsileidau jį „Tyto alboj“, pašvilpkit man“²⁷. Čia susiduriame su gana dirbtinai nubrėžiamomis ribomis (kodėl „Tyto alba“ negali išleisti intelektualaus kūrinio? Argi tokių ji nėra išleidusi? Dėl neslepiano leidyklos komercinio pobūdžio?) ir gana neadekvačiu, paraliteratūrinių dalykų suformuotu, išankstiniu knygos vertinimu (čia jau priklauso nuo skaitytojo – vieniems šios leidyklos pavadinimas kūrinio priešlapiuose pasitarnaus kaip reklama, kitiems – kaip antireklama). Tačiau šampas egzistuoja. Atrodo, kad ir viena, ir kita pusė labiausiai papiktinama, kai peržengiamos šios ribos – na, gerai, sakykime, kad Beresnevičius iš tiesų parašė ir išleido „euroromaną“ (kad ir ką tai reikštų), tačiau nuo to kūrinio vertė nei sumažėjo, nei padidėjo.

Šioje vietoje negalima pamiršti ir skaitytojo. Turimas

²⁷ Giedrė Kazlauskaitė, „Prajovarusija arba Seksas ir miestas“, in: *Šiaurės Atėnai*, 2005 11 12, Nr. 42 (772), p. 9.

omenyje tikrasis, t. y. masinis skaitytojas, ne literatūrologas, kritikas, kuris visuomet liks mažuma ir, reikia pripažinti, šioji tokia anomalija. Skaitytoją bene geriausiai apibūdina komercinis veiksnys – išparduotų knygų tiražai.

Kaip *euroromano* pavyzdžiai minėtos lietuvių autorių knygos yra ganėtinai gerai žinomos, perkamos. Iš vienos pusės pasitarnauja reklama: užsitarnautas autoriaus vardas, jo veikla, kartais net skandalai. Greičiausiai dėl tų pačių priežasčių šios knygos yra ir gana gausiai recenzuojamos, kas irgi tarnauja kaip reklama. Juk nesvarbu kaip atsiliepiama, teigiamai ar neigiamai, svarbiausia, kad kalbama – juo garsiau, juo geriau.

Tad vienos knygos yra labai gerai priimamos, skaitomos, perkamos (pvz., Ivanauskaitės keletas paskutiniųjų romanų), kitos nestokoja dėmesio dėl savo skandalingumo (pvz., Ivanauskaitės „Ragana ir lietus“, Ivaškevičiaus „Žali“). Bet kuriuo atveju svarbiausia yra sudominti.

Šioje vietoje gali kilti klausimas, kuo *euroromanas* skiriasi nuo vadinamosios popliteratūros. Juk, nors Jonušys ir teigia, kad euroromano jokiū būdu negalima tapatinti su populiariąja literatūra, detektyvu²⁸, kai kurių kritikų lūpose šie du terminai jau tapę kone sinonimu. Milžiniškos leidyklų įtakos dėka euroromano

²⁸ Lietuvos radijo laida „Naujoji Europa“ (apie euroromaną kalbėjo Laimantas Jonušys ir Jūratė Sprindytė), 2006 02 26.

Paulius Juška. Dvi pusės. 2004. Aliejus, drobė

reikšmė nuo intelektualiojo poliaus stipriai pasistūmėjo populiariojo link.

Vis dėlto tenka pripažinti, kad lietuviškais euroromano pavyzdžiais tituluojami straipsnyje minėti kūriniai meniniu lygiu ir kokybe skiriasi nuo populiariosios lietuvių literatūros klasikų Edvino Kalėdos ar Edmundo Malūko tekstų. Gali būti, kad minėtas lietuvių rašytojų bandymas išvengti *euroromano* etiketės reiškia ne ką kita, o nenorą būti sutapatintiems su geltonąja literatūra. Tad gal jau turime naują literatūros žanrą su aiškia pretenzija į intelektualumą (euroromanas – ne popliteratūra), vis dėlto orientuotą į kur kas platesnį nei elitinis skaitytojų ratą (euroromanas – ne elitinė literatūra)?

Kita vertus, jei pažiūrėtume į pasaulinį literatūros kontekstą, tai visa susiklosčiusi literatūros kūrinų skalė gerokai susijauktų – tereikėtų paklausti, koks vis dėlto yra dabartinio mūsų euroromano lygis, pavyzdžiui, ar galėtų mūsų „euroromano meistrės“ Ivauskaitės kūriniai stoti šalia Eco kūrybos? Santykius, greičiausiai, būtų toks, kaip šalia padėjus lietuvių ir Vakarų komercinės literatūros grandus – Malūką ar Kalėdą su Danu Brownu ar Paulu Coelho.

VIETOJ IŠVADŲ

Taigi ar visas šitas jau ne vienerius metus užsitęsęs kalbėjimas apie *euroromaną* nėra tuščio puodo skambesys? Kyla abejonė, ar apskritai lietuvių literatūrai reikalinga tokia sąvoka, kuri daugeliu atvejų vartojama reliatyviai, tačiau jau yra beįgaunanti literatūrologinio termino statusą ir vertybinį (dažniausiai neigiamą) kriterijų.

Kaip pastebėjo Ivaškevičius, beeinant į Europos Sąjungą viskas prasideda žodžiu *euro-*. Tai turėjo skelbi jei ne išganymą, tai bent jau gerovę. Po kelerių metų gal jau pagaliau esame persisotinę to *euro-*, todėl matoma šiokia tokia atmetimo reakcija:

²⁹ Marius Ivaškevičius, „Eurolietuva“, in: *Šiaurės Atėnai*, 2003 05 10, Nr. 651, in: http://ct.svs.lt/satenai/?leid_id=651&kas=straipsnis&st_id=1771.

³⁰ Tai pastebėta šiuose straipsniuose: Vytautas Bikulčius, „Šiuolaiki-

Žodis „Europa“ ir visi žodžių dariniai, prasidedantys „euro“, pastarąjį dešimtmetį Lietuvoje reikšdavo modernumą, atsinaujinimą. Tačiau, matyt, kaip ir viskas, nuo pernelyg dažno vartojimo nusivalkiojo, subanalėjo ir pakeitė reikšmės atspalvį. Dar prieš kelerius metus leidėjai patetiškai deklaravo ieškantys „euroromano“, kūrinio, kuris išsiveržtų iš vietinės problematikos, sukręstų skaitytoją europietį. Dabar gi „euroromanas“ veikiau reiškia europietišką literatūros standartą (ar toks egzistuoja?), klišę su dideliu minuso ženklu.²⁹

Gal iš tiesų *euroromano* terminas atspindi ne literatūros tendencijas, o kai kuriuos mūsų pačių kompleksus. Atrodo, kad šios sąvokos vartojimas išgalėjo būtent posovietinėje erdvėje, kai tuo tarpu Vakarų Europoje, vos tik atsiradusi, ji buvo užmiršta ir dabar jau seniai nebevertinama³⁰. Atgimstančiose Baltijos šalyse *euroromanas* turėjo rodyti ryškia orientaciją į Vakarų Europą. Tai reiškia – tolyn nuo Rusijos. Pasak Liivo, sakydami esą Europoje, turėjome omenyje, kad Rusija yra už jos ribų³¹. Šioje vietoje kažkodėl prisimenu „Kalnapilio“ alaus reklamą... Gal laikas keistis?

Paraliteratūrinių įtakų niekada nebuvo ir greičiausiai nebus išvengta, tačiau svarbiausia tai, koks yra kūrinys, o ne kodėl jis buvo rašytas. Užsakytas kūrinys gali būti kur kas aukštesnio meninio lygio negu rašytas sąmoningai orientuojantis į intelektualų, ne masinį, skaitytoją. Vis dar smerkiantiems užsakomuosius darbus norėtusi priminti, jog ir Fiodoras Dostojevskis rašė tam, kad turėtų už ką susimokėti lošimo namuose prisidarytas skolas. Tuo tarpu žvelgiant į nūdieną, atrodo, kad visiškai atsisakius šios sąvokos ir literatūros kūrinį ėmus vertinti pirmiausia kaip meninį tekstą, o ne tai, kam, kodėl ir už kiek jis buvo rašytas, daugelis su *euroromano* sąvoka susijusių lietuvių literatūros problemų ir maišaties paprasčiausiai išnyktų. ❏

nis prancūzų romanas“, in: *Metai*, 2005, Nr. 3, in: <http://www.tekstai.lt/metai/200503/prancuzu.htm>; Goda Volbikaitė, *op. cit.*

³¹ Toomas Liiv, *op. cit.*, p. 9.

Naujasis ŽIDINYS
 http://www.aidai.lt/zidiny
 Naujiausio numerio turinys internete | rinktiniai tekstai | galimybė komentuoti straipsnius
 išsamus leidyklos „Aidai“ knygų katalogas | „Knygų aidų“ turiniai | autorių katalogas
 Laiškus siųskite naujuoju elektroninio pašto adresu: zidiny@aidai.lt

„IŠBANDYTI, IKI KUR GALIMA EITI“

Vanda Zaborskaitė atsako į Aurimo Švedo klausimus

Tyrinėdamas sovietmečio epochą įsitikinau, jog totalitarinio režimo sąlygomis itin daug lėmė konkrečių asmenybių veikla. Ar galima Juozą Žiugžda ir Kostą Korsaką statyti į vieną gretą? O gal Korsakas – „kito lygmens“ (erdvesnio požiūrio, laisvesnis, liberalesnis)?

Šių žmonių jokių būdu nestatyčiau į vieną gretą. Nors žvelgiant į juos galima pastebėti ir tam tikrų bendrumų: Korsakas ir Žiugžda buvo apytikriai vienos kartos žmonės, panašiu metu dalyvavę Lietuvos kultūriname ir intelektualiniame gyvenime.

Tarpukariu Žiugžda buvo normalus kairiųjų pažiūrų kultūrininkas bei pedagogas. Korsaką, kai kalbame apie nepriklausomos Lietuvos gyvavimo laikotarpį, taipogi galima vertinti kaip pozityviai besireiškusį kultūrininką. Tiesa, Korsakas buvo ir „kairesnis“, ir aktyvesnis nei būsimasis Istorijos instituto direktorius.

Man atrodo, jog sovietmečiu Žiugžda palūžo daug labiau nei Korsakas, galima sakyti – palūžo visiškai. Jis apsisprendė būti ideologijai ir politikai tarnaujančiu istoriku. Bandyčiau spėti, jog šiame asmenyje aiškiau pasireiškė karjerizmo siekis. Turint tai omenyje, reikia pabandyti palyginti asmeninę šių žmonių riziką. Žiugžda buvo socialdemokratas, o pastarųjų tarybų valdžia ypač nemėgo. Tarp ano meto kairiųjų vyravo požiūris, kad „socdemai“ yra pagrindiniai komunistų priešininkai. Juk socialdemokratai kai kuriomis savo nuostatomis artimi marksistams, panašūs į pastaruosius, bet ne visai identiški. Ir vieni, ir kiti skelbė panašias socialines programas, orientavosi į identiškus socialinius sluoksnius. Taigi – aiškūs konkurentai... Todėl Žiugžda buvo pažeidžiamas, o be to ir karjeristas. Jei aš neklysu,

jis paskutiniaisiais Lietuvos Respublikos metais buvo įstojęs į tautininkų partiją. Kaip galima paaiškinti šį žingsnį? Karjerizmo „užtaisas“, didžiulė baimė ir absoliutus prisitaikymas...

Sovietiniais metais humanitarų ceche atvirai buvo kalbama apie tai, jog Žiugžda yra visiškai prisitaikėlis. Tačiau pasakius tai, derėtų paminėti ir dar vieną dalyką. Būdamas Istorijos instituto direktoriumi jis stengėsi garbingai elgtis su savo pavaldiniais, „pridengti“ juos.

Kai mane su kitais kolegomis iššvilpino iš universiteto, teko ieškotis darbo. Pedagoginės veiklos alternatyva iš karto atkrito, nes man buvo kategoriškai pasakyta: „Daugiau jokio darbo su jaunimu!“ Tuo metu Istorijos institute buvo kuriamas menotyros sektorius. Sužinojusi tai, nuėjau pakalbėti su Juozu Jurginiu. Jis savo ruožtu patarė kreiptis tiesiai į Žiugždą pabrėžęs, jog čia tarpininkauti negalys. Esą jo protekcija tik pakenktų. Aš nuėjau pas Žiugždą. Savo nuomonę apie mane jis jau turėjo. „Dėl politinių ir moralinių sumetimų aš jūsų negaliu priimti“, – išgirdau pokalbio pabaigoje. Vis tik įsidarbinti institute pavyko. Tiesa, ne iš karto. Praėjo, berods, geras pusmetis, vieną dieną gavau audienciją pas Justą Paleckį, papasakočiau, į kokią situaciją esu patekusi, o jis ir sako: „Nuo manęs čia niekas nepriklauso, jūs kreipkitės į Sniečkų“. Parašiau pareiškimą Antanui Sniečkui ir gal po mėnesio man buvo pranešta (per universiteto rektorių prof. Joną Kubilių), kad aš galiu dirbti akademijoje. Tada vėl nuėjau pas Žiugždą. Pakalbėjome ir paaiškėjo, jog visi „politiniai bei moraliniai slenksčiai“ išnykę... Tai toks jis žmogus buvo. Palūžęs ir kartu palaužtas, nors tuo pat metu puikiai suprantantis, kas yra kas.

Galbūt Žiugždą padėtų charakterizuoti ir dar vienas epizodas. Dirbdama Istorijos institute, aš buvau išrinkta į profsajungą. Taip teko prisidėti prie vieno iš Baltijos istorikų suvažiavimų organizavimo. Tuomet ir teko dar kartą pabendrauti su Žiugžda. Jis man pasirodė besąs visai sukalbamas žmogus, nors visi jo kolegos vienas per kitą man tvirtino, kad kreiptis į Žiugždą tikrai neverta, nes direktorius yra bailys, todėl jokių organizacinių problemų išspręsti nepadėsiaš. Aš į šiuos patarimus neįsiklausiau ir dabar galiu konstatuoti, jog Žiugžda žmogiško bendravimo plotmėje buvo išlaikęs

NŽ-A 2006 m. Nr. 12 buvo paskelbtas istoriko Aurimo Švedo pokalbis su ilgamečiu „Kultūros barų“ redaktoriumi, lituanistu Broniu Savukynu „Pripratome, ir juokas neima“. Buvo pasidalyta mintimis apie sovietmeį Lietuvoje, humanitarų cecho situaciją, iškilias ir spalvingas asmenybes, tuometinės valdžios mokslo bei kultūros politikos ypatumus. Kilus skaitytojų susidomėjimui humanitarinių mokslų būkle Lietuvoje sovietų valdžios metais, skelbiama kitas Aurimo Švedo pokalbis su prof. habil. dr. Vanda Zaborskaitė, įrašytas 2006 m. birželio 26 d.

kažkokią privatumo erdvę, kurioje su juo buvo galima užmegzti kontaktą, kalbėtis, tartis... Žinoma, tai sakydama aš nekvestionuoju jo vaidmens istorijos moksle ir sovietmečio lietuvių visuomenės situacijoje.

Na, o Korsako personalija jums ne tiek rūpi. Tačiau, kaip jau minėjau, su juo truputį kiti reikalai... Korsakas buvo labai ambicingas žmogus ir savimyla. Šios jo savybės neretai provokuodavo tam tikrus konfliktus. Tačiau Korsakas labai aiškiai žinojo, kas yra vertybės, ir būtų galima paminėti ne vieną atvejį, kai jis, nemažai rizikuodamas, elgėsi principingai. Pavyzdžiui, ką reiškia vien Lietuvių literatūros instituto archyvas bei rankraštynas, kuriame buvo sukaupta ir išsaugota daug tokių dokumentų, kurie kitur ir kitomis sąlygomis vargu ar būtų išlikę.

Jūs ne tik buvote istorikų „kaimynė“, bet ir dirbote su jais dviejose institucijose (Istorijos-filologijos fakultete ir Istorijos institute). Šiuo atveju mane domina dalykai, kuriuos būtų galima pavadinti „subjektyvia jausena“... Kurioje iš šių įstaigų tvyrojo palankesnė darbai atmosfera? Kur rankos buvo laisvesnės kažką daryti? O gal tai nelyginami dalykai?

Universitete iš tiesų buvo bendras Istorijos-filologijos fakultetas, tačiau tuo metu mane su istorija mažai kas siejo. Aš itin branginau pedagoginį darbą, ir kai reikėjo iš universiteto išeiti, man atrodė, kad griūna gyvenimas, dingsta jo prasmė...

O Istorijos institute buvo nepalyginti lengviau. Dirbant institute tiesioginis mano viršininkas buvo Jurginis, kuris menkai teįtraukė mane į šios įstaigos planinius darbus, taip sukurdamas beveik šiltnamio sąlygas – turėjau daug laiko ir mažai atsakomybės. Todėl dirbdama Istorijos institute jaunesniu moksliniu bendradarbiu baigiau rašyti monografiją apie Maironį, parengiau dar pora literatūrologinių knygų.

Istorijos institute buvo nepalyginti lengviau dar ir dėl to, kad nereikėjo skaityti paskaitų. Juk būtent tiesioginiai kontaktai su jaunimu ir atriškavo mano kritikams rankas: „Tu demoralizuoji jaunus žmones, neformuoji jų materialistinės pasaulėžiūros, komunistinės ideologijos“.

Kurios humanitarinių arba socialinių mokslų šakos atstovai sovietmečiu buvo laisvesni: lituanistai, istorikai, filosofai? O gal toks klausimas nėra prasmingas ir visus juos „ideologinis presas“ vienodai slėgė?

„Ideologinis presas“ visus slėgė vienodai. Svarbiausią vaidmenį šiuo atveju vaidino subjektyvūs veiksniai, – kokie žmonės kurioje srityje dirbo. Tačiau pasakiusi tai, aš iš karto ėmiau abejoti: gal šis mano apibendrinimas yra pernelyg kategoriškas? Imkime, pavyzdžiui, istoriją ir literatūrologiją. Šių mokslų tyrimo objektai skiriasi. Vienas tyrinėja istorinę tikrovę, o kitas – meninę tikrovę. Pastaroji skirtis iš tiesų sukūrė tam tikrus metodologinius niuansus, kurie leido literatūrolo-

Rimantas Vėbra ir Vanda Zaborskaitė. 1996. Elenos Tervidytes nuotrauka

gams bent šiek tiek laisviau jaustis. Nors ir vėl mane apninka abejonės... ar to užtenka, norint kalbėti apie esminius skirtumus tarp istorijos ir literatūrologijos situacijos sovietmečiu?

Prašydamas Jūs leistis į svarstymus apie įvairių mokslų atstovų laisvės ribas sovietmečiu, aš prieš akis turėjau vieną pavyzdį: Vytauto Kubiliaus parengta XX a. lietuvių literatūros istorija yra paskaitoma, nepaisant komplikuoto objekto ir nieku gyvu nelygintina su kuria nors istorikų parengta XX a. Lietuvos SSR istorija. Šis neatitikimas mane verčia klausti: ar taip nutiko dėl to, jog Kubilius buvo asmenybė, sugebėjusi apeiti konjunktūrų žabangas, o gal tiesiog kalbant apie to meto lietuvių literatūrą šalia ideologinio šlamšto vis tiek privalu paminėti Sigitą Gedą arba Justiną Marcinkevičių? Nors pastarasis kaip ir buvo „legalizuotas“...

Bet juk ir Geda buvo išleidęs penkis eilėraščių rinkinius, gavęs valstybinę premiją 1985 metais...

Tokiu atveju ir vėl grįžtame prie minties, kad lietuvių literatūros tyrinėtoja, kitaip negu istoriką, kai kuriais niuansais šiek tiek laisvesniu paverčia ir pats jo tyrimo objektas...

Taip, literatūros tyrinėtoją sovietmečiu šiek tiek išlaisvino pats objektas. Juk egzistuoja tokios nekvestionuojamos vertybės, kurios yra pripažintos meno srityje, bet jos visiškai negalioja kalbant apie pačią realybę. Taigi tam tikras skirtumas vis dėlto yra.

Man dar vienas klausimas neduoda ramybės... Eugenijus Meškauskas iki šiol laikomas figūra. Kas turėjo lemiamą įtaką formuojantis jo fenomenui: 1) būdama abstraktusis mokslas, filosofija turėjo daugiau šansų, nes ji buvo toliau nuo „nacionalistinių“ realijų? 2) Michalinos Meškauskienės „stogas“ leido jos vyrui jaustis laisviau nei kitiems? 3) paties Meškausko asmenybės jėga įgalino pastarąjį pralaužti visus ideologinius barjerus?

Man atrodo, kad visi trys faktoriai turėjo reikšmės. Gal šiek tiek mažesnę vaidmenį susiklostant Meškausko fenomenui atliko žmona. Bent jau aš jos faktoriaus tiek nesureikšminčiau. Šiuo atveju daug svarbesniu aspektu laikyčiau tai, jog filosofas iš tiesų veikia tam tikros abstraktybės plotmėje. Be to, asmenybę kuria tiek jos intelektualinis pajėgumas, tiek dorovinis stuburas. O Meškauskas turėjo tikrai tvirtas nuostatas, – juk šis žmogus mūsų universitetinės bylos eigoje bene vienintelis drįso viešai prieštarauti dalykams, kurie tuo metu dėjosi.

Iš to, kas pasakyta, galima daryti išvadą, jog humanitarų bendruomenės viduje bent jau punktyrine linija

galima žymėti tam tikras erdves, kuriose situacija (vidinės laisvės prasme) šiek tiek skyrėsi.

Tam tikrų skirtybių humanitarų ceche būta ir jas galima fiksuoti.

Kur literatūrologai buvo laisvesni, galėjo lengviau kvėpuoti ir mąstyti: Vilniuje, Varšuvoje ar Maskvoje?

Varšuva ir Lenkija mums tuo metu buvo naujų idėjų šaltinis bei jų sklaidą užtikrinantis tarpininkas, nes lenkai tuoj pat išsiversdavo svarbesnes Vakaruose pasirodžiusias studijas. Jeigu mes negalėdavome gauti angliškos ar prancūziškos literatūros, tai kai kurie dalykai mus pasiekdavo per lenkiškus vertimus. Todėl mes visi išmokome lenkų kalbą, skaitėme lenkiškus laikraščius ir knygas. Dėl pastarosios priežasties jokių lyginimų tarp Vilniaus ir Varšuvos negali būti. Tuo tarpu jeigu gretintume Maskvą ir Vilnių... Rusakalbė erdvė buvo didžiulė, joje formavosi itin įvairūs reiškiniai, čia galima prisiminti ir Jurijaus Lotmano fenomeną. Be to, joje egzistavo senosios gvardijos likučiai iš vadinamosios „formalinės mokyklos“. Po SSKP XX suvažiavimo atėjus šiokiam tokiam atlydžiui, pastarosios mokyklos atstovų darbai vėl grįžo į mokslinę apyvertą. Dar gyvi buvo Viktoras Žirmunskis ir Viktoras Šklovskis – itin iškilios asmenybės. Be to, į mokslą atėjo tokia figūra kaip Michailas Bachtinas. Visi mano išvardyti dalykai buvo labai reikšmingi. Tačiau aš nemanyčiau, kad Vilnius, lyginant su Maskva, buvo mažiau laisvas ar mažiau pajėgus. Mums tada atsivėrė tiesioginiai ryšiai su Vakarais, atsirado galimybės perimti ten sukurtas metodologijas.

Kokiais būdais ir kieno dėka šis „idėjinis langas“ atsivėrė?

Atrodytų, atsivėrė pakankamai siauras tarpelis, bet per jį plūstelėjo galingas informacijos srautas. Turiu omenyje Jurgį Lebedį. Jis buvo užmezgęs grynai lituanistinių kontaktų su Šveicarijoje gyvenusiu ir dirbusiu profesoriumi Janu Peteriu Locheriu. Pastarasis prašydavo jam atsiųsti lituanistinės literatūros ir Lebedys šiam mokslininkui parūpino pakankamai daug bei brangių knygų. Locheris norėjo pastarajam atsilyginti... Taip Lebedžio įžvalgumo dėka Vilnių pasiekė Vakaruose subrandintos literatūrologijos, literatūros teorijos ir literatūros estetikos studijos (Emil Staiger, Wolfgang Kayser, Erich Auerbach, Hugo Friedrich...). O Albertas Zalatorius, Vytautas Kubilius, Viktorija Daujotytė – visi Lebedžio draugai – įgijo unikalią progą susipažinti su naujausia Vakaruose pasirodančia moksline literatūra. Šios knygos tapo gaiviu šviežio oro gūsiu ir Vilniuje paplito interpretacinės mokyklos teo-

retikų idėjos, kurios padėjo mūsų literatūrologijai atsinaujinti, modernėti. Buvo taip pat užsisakomos knygos iš Maskvos bibliotekų per tarpbibliotekinį abonementą. Dėl to situaciją Vilniuje ir Maskvoje aš esu linkusi vertinti labai panašiai.

Jūsų pastebėjimai labai įdomūs ir atliepia su prof. Broniaus Genzelio išvalga, jog Vilniuje sovietmečiu dirbę filosofai jautėsi besą laisvesni už savo kolegas imperijos centre. Tuo tarpu visi mano kalbinti istorikai vienu balsu tvirtina, jog Vilnius buvo pati baisiausia provincija, kad jie nuvažiuotų į Maskvą ir knygų prisiskaitydavo, ir originalių idėjų prisiklausydavo...

Na, va... ir čia man norisi iš karto klausti: o kas dėl tokios situacijos kaltas? Tai, ką jūs pasakėte, tik dar kartą patvirtina, jog subjektyvusis – konkrečių asmenybių bei jų pastangų – veiksnys vis dėlto šį tą reiškia. Kiekvienoje srityje šį tą pozityvaus galėjo nuveikti visų pirma tie, kurie buvo aktyvūs ir nebijojo tam tikros rizikos. Tas pats galioja ir literatūrologams, ir istorikams. Mano vyras istorikas Rimantas Vėbra mėgdavo sakyti, kad visada reikia išbandyti, iki kur galima eiti, ir tada žengti truputiuką dar toliau... Taigi arba tokių žmonių buvo, arba nebuvo. Pats Vėbra bandė laikytis šio principo, todėl buvo apšauktas nacionalistu, išvytas iš universiteto, jo straipsnių niekas nenorėjo spausdinti.

Apie Rimanto Vėbros situaciją sovietmečiu aš norėsiu Jūsų paklausti šiek tiek vėliau, o kol kas dar tęskime svarstymus apie tuo metu susiklosčiusias vidinės laisvės ribas. Ar kalbant apie visą sovietmečio epochą nuo 1945 iki 1985 m., galima būtų išskirti metą, kai tapo „lengviau kvėpuoti“, nes sistemos „varžtai“ ėmė atsileidinėti? Kokie lituanistų darbai ženklino šį laisvėjimo procesą?

Jeigu kalbėtume apie sovietų valdžios kūrimosi pradžią... Buvo toks labai trumpas laikas, maždaug vieneri metai nuo 1944 vidurio iki 1946 m., kai egzistavo tam tikros liberalizmo iliuzijos. Jas išsklaidė Maskvoje priimti nutarimai dėl žurnalų *Zvezda* ir *Leningrad* bei visa serija kitų verdiktų. Lietuvoje tai irgi ataidėjo – čia galima būtų prisiminti kad ir Paleckį užgriuvusią kritiką dėl tautinio atgimimo vertinimų. Taigi nuo 1946 m. iki Stalino mirties ir SSKP XX suvažiavimo ideologinio preso spaudimas buvo be galo stiprus. Šis laikotarpis buvo pats aršiausias, o kalbant apie tolesnę sistemos raidą, jau reikia atsižvelgti į daugybę subtilių niuansų. Be to, dėliodama tam tikrus periodizacijos akcentus, aš nelabai galėčiau operuoti istorikų darbais.

Būtų be galo įdomu išgirsti, kaip tuos periodizacinius sistemos kaitos akcentus Jūs išryškintumėte pasirem-dama savo cecho kolegų nuveiktais darbais.

Iki pat SSKP XX suvažiavimo nepasirodė jokių reikšmingesnių tekstų. Tiesa, buvo nuspręsta, Korsakui vadovaujant, parašyti lietuvių literatūros istoriją. Tačiau ji buvo rengiama jaučiant nuolatinę įtampą – kaip rašyti, kokių būdu? Buvo išleistas toks būsimos literatūros istorijos konspektas, kurį lydėjo nuolatiniai nesibai-giantys svarstymai, derinimai, kritika. Taigi iki Stalino mirties galima kalbėti tik apie tam tikras diskusijas, kurios vis tik dažniau būdavo pradedamos bandant apsidrausti, nuspėti galimus pavojus.

Jūs prisiminėt Žiugždos ir Korsako polemiką dėl LDK. Lituanistams irgi reikėjo išspręsti klausimą – kas sudaro lietuvių literatūrą, ar ji apima kitakalbę raštiją? Ši itin jautri problema buvo susijusi su kuni-gaikštijos epocha. Po ilgų diskusijų buvo nuspręsta, kad kitakalbės raštijos negalima atriboti.

Draugas žingsnis.

Aš pasakyčiau, gana lemtingas žingsnis. Kitakalbės raštijos buvo aprėpta ne tiek jau daug, bet vis dėlto ir Gedimino laiškai, ir Strykovskis, ir Statutai... Šie kul-tūros fenomenai buvo legalizuoti ir įtraukti į tyrinėjimų plotmę. Žinoma, už ribos liko didžiuliai kitakalbės raštijos klodai.

Dabar reikėtų paliesti kitą mūsų svarstomos proble-mos aspektą. Kas buvo tie pirmeiviai, pradėję rašyti? Juk iki Stalino mirties nebuvo apginta nė viena litu-anistinė literatūrologinė disertacija. Tiesa, Marcelinas Ročka apsigynė kandidatinę disertaciją tema „Done-laičio hegzamtras“. Ideologiniu požiūriu – visiškai nekaltas tyrimo objektas. Taigi Ročkai pavyko išlaviruoti tarp to meto konjunktūros rifų. Tačiau jis vis tiek, dėl kitų priežasčių, susilaukė represijų.

Po SSKP XX suvažiavimo ėmė rodytis akademinės lietuvių literatūros istorijos tomai. Jeigu neklystu, pir-masis tomas buvo išleistas 1957 m. Žvelgdama iš šios dienos perspektyvos, galėčiau pasakyti, jog šis tomas, skirtas senajai lietuvių literatūrai, buvo pakankamai geras. Kas jį rengė? Pastarojo projekto literatūros insti-tutas neuzurpavo – didelę autorių kolektyvo dalį sudarė Vilniaus universiteto darbuotojai. Pavyzdžiui, Meilė Lukšienė rašė apie XIX a. pradžią. Tiesa, ne visi akade-minės lietuvių literatūros tomai buvo vienodos vertės. Mano nuomone, silpniausias yra antrasis tomas, kurio rengimą kuravo Bronius Pranskus-Žalionis.

Pamažu ėmė rodytis ir atskiros monografijos. Savo pirmąją knygą „Simonas Stanevičius“, parengtą kandi-datinės disertacijos pagrindu, išspausdino Lebedys. Po to dienos šviesą išvydo jo „Mikalojus Daukša“. Tai iš tiesų fundamentalūs darbai. Šiame kontekste turiu pa-minėti ir Meilės Lukšienės monografiją „Jono Biliūno kūryba“, taip pat – Irenos Kostkevičiūtės tyrimą „Kri-tinis realizmas lietuvių literatūroje“. Visos šios studi-

jos lauzė ledus ir vertų dėmesio knygų palengva ėmė daugėti. Vytautas Kubilius parengė ir išleido visą eilę knygų. Visos jos yra talentingos, bet aš norėčiau ypač išskirti jo studiją „Lietuvių literatūra ir pasaulinės literatūros procesas“. Tai pirmasis svarus lyginamosios literatūrologijos darbas, kuriame lietuviški tekstai įrašyti į platų pasaulinės literatūros kontekstą. Vėliau ėmė aktyviai reikštis Zalatoriaus. Galėčiau jums vardyti vertus dėmesio darbus, kuriuos sugebėjo sovietmečiu nuveikti mano kolegos, dar ilgai...

Man būtų įdomu sužinoti, ar žvelgiant į lituanistų cechą, jame galima išskirti kokias nors mokyklas arba konkrečias asmenybes, kurios tapo savitais traukos centrais akademinį kelią pradedančiam jaunimui?

Tam tikras mokyklų užuomazgas išvelgti būtų galima, bet jos nėra itin ryškios, nes tuometiniai ideologiniai ir metodologiniai rėmai atliko savo juodą darbą. Išvengti unifikuojančio šių rėmų poveikio negalėjo nei tokia figūra kaip Lebedys, nei kas nors kitas iš mano kolegų. Minėtos užuomazgos ėmė kristalizuotis į šį tą aiškesnio tik aštuntą dešimtmetį. Lietuvoje dominavo tai, ką galima būtų pavadinti „kultūristorine mokykla“, tačiau apie tai nebuvo viešai kalbama, nes sovietmečiu jokiais būdais negalėjome artikuliuoti savojo metodologinio apsisprendimo. Savarankišką mąstymą išduodančius „simptomus“ reikėjo slėpti kuo giliau, nes marksizmas buvo vienintelė oficiali metodologija ir to niekam nebuvo leidžiama viešai kvestionuoti. Todėl šioje epochoje lituanistų ceche nevykdavo jokie pasitarimai ar diskusijos metodologiniais klausimais, nes jų paprasčiausiai ir negalėjo būti! Visi puikiai suprato, jog prakalbės apie tokius dalykus tuoj pat išsидуosi. Antrosios – psichologinės – mokyklos užuomazgos formavosi iš Lietuvos Respublikos laikų perimto paveldo pagrindu. Šį perėmimo procesą užtikrino Vincas Mykolaitis-Putinas.

Kita vertus, „kultūristorinės mokyklos“ metodologines prieigas sovietmečiu gyvavęs lituanistų cechą ir perėmė iš prieškarinio. Tačiau santykis su anų laikų įdirbiu neapsiribojo vien tik jau pasiektų dalykų kartojimu. Lebedys pastarąją mokyklą pakylėjo iki galimų tobulumo viršūnių, nes šis tyrinėtojas buvo virtuoziskai įvaldęs jos metodologiją. Šiuo atveju pažymėtina, jog Lebedžiui nebuvo svetimos ir kitos teorinės prieigos. Tiesiog jis apsisprendė, kad reikia susitelkti ties senąja lietuvių literatūra, o šiam tyrimo objektui yra natūraliausia taikyti „kultūristorinės mokyklos“ metodologiją.

Psichologinės mokyklos prieigos itin ryškios buvo Kubiliaus darbuose. Šiai kryptiai priskirčiau ir save. Psichologizmas palietė ir Daujotytę. Taigi ši mokykla jau nuo septinto dešimtmečio pradžios buvo gyva.

Galbūt dar vieną metodologinį lūžį būtų galima išvelgti

ti septinto dešimtmečio pabaigoje ir aštunto pradžioje. Tada įvyko ir kitų radikalių permainų, pavyzdžiui, lūžis Justino Marcinkevičiaus kūryboje. Nuo 1969 m. jis jau neparasė nė vienos eilutės, kuri būtų skirta sistemai pašlovinti. Tačiau grįžkime prie mūsų svarstomų klausimų... Septintą dešimtmetį lituanistų cechą pasiekė ir jame ėmė prigyti novatoriškos, pokariu susiformavusios vakarietiškos mokyklos. Aš jau jums pasakojau, kai kalbėjome apie „informacijos langus“, jog Lebedžio dėka Vilnių ėmė pasiekti profesoriaus Locherio siunčiamos knygos, kurios atskleidė mums naują – interpretacinę mokyklą – perspektyvą. Jos įtaka ryški Zalatoriaus darbuose. Kai kuriomis jos prieigomis rėmiausi rašydama savo knygelę „Eilėraščio menas“.

Nereikėtų pamiršti, kad dar vieno alternatyvaus požiūrio bei novatoriškų metodologinių sprendimų galimybės mums atvėrė Jurijus Lotmanas ir Tartu mokykla. Lotmano idėjos ryškiausiai paveikė Kęstutį Nastopką. Šiame kontekste pažymėtina, jog Vilnių ėmė pasiekti ir Algirdo Juliaus Greimo formuluotos idėjos. Taigi mano kolegos savo darbuose bandė taikyti ir struktūralizmo bei semiotikos prieigas. Tuo tarpu pažvelgus į istorikų cechą, mums teks konstatuoti, jog nieko panašaus darbuose nebuvo...

Savo paskutinę pastabą Jūs suformulavote tarytum perpratusi mano užmačias. Klausdamas apie lituanistų ceche sovietmečiu egzistavusį mokyklų reljefą kartu norėjau pasidomėti, ar buvo matyti kas nors panašaus ir istorikų bendrijoje?

Kaip jau minėjau, tikrai ne.

Tokiu atveju norėčiau paklausti, ar tuo metu iš visos praeities tyrinėtojų bendruomenės išsiskyrė konkretūs žmonės, kurių gal ir nebūtų galima vadinti savitos mokyklos kūrėjais ar propaguotojais, bet kurie nusipelnė palyginti laisvos bei erdvaus mąstymo asmenybės apibūdinimo?

Taip. Iš pilkos masės išsiskyrė tie istorikai, kurie nenorėjo eiti Žiugždos pasirinktu keliu ir siekė išlikti kuo objektyvesni, todėl propagavo faktografinį darbo būdą: reikia tiesiog sąžiningai rinkti, kaupti ir publikuoti faktus, – jei jau negali jų interpretuoti taip, kaip nori. Antai ankstyvieji Vytauto Merkio darbai yra akivaizdžiai faktografiniai. Nors čia galima žvelgti ir bendriau: daugelio archeologų arba etnografų darbuose buvo siekiama būtent eksponuoti faktus.

Savitą laisvos raiškos būdą rado Jurginis. Žinoma, tai jau buvo visai kas kita nei faktografinė prieiga. Jurginis turėjo idėjų ir drąsos. Jurginį galima būtų kritikuoti už tai, kad jis rašė lengvai ir kartais lengvabūdiškai. Tačiau to meto visuomenės akyse šis istorikas buvo lai-

komas „baltuoju metraštininku“. Turbūt jūs jau esate girdėjęs istoriją apie ryšį tarp Marcinkevičiaus dramoje „Mindaugas“ sukurto personažo ir Jurginio... (Žiugžda vadintas Juodoju metraštininku, o Jurginis – Baltuoju). Nepaisant mano ką tik išsakytų kai kurių kritinių pastabų, pažymėtina, kad Jurginio knygų buvo laukiama, į jo balsą visuomenė išsiklausydavo. Tai išties labai išsiskirianti figūra...

Vis dėlto sunku vienareikšmiškai apibūdinti šį žmogų ir tai, ką dabar jums papasakosiu, irgi galima vertinti tik žinant visas to įvykio aplinkybes, visus „už“ ir „prieš“... Mano draugas Lebedys vieną kartą man yra pasakojęs, kodėl jis prarado pasitikėjimą Jurginiu. Sovietmečiu „Vagoje“ buvo leidžiama „Lituanistinė biblioteka“. Tai kapitalinis lituanistų darbas – šioje serijoje buvo publikuojami labai dėmesingai ir profesionaliai parengti tekstai, kurie galbūt be mokslinio rinkinio „skraistės“ nebūtų taip lengvai tuo metu pasirodę. Tiesa, beveik iki pat Atgimimo „Lituanistinėje bibliotekoje“ nepavyko išleisti Vinco Kudirkos, nors ir Motiejaus Valančiaus, ir Simono Daukanto darbai dienos šviesą išvydo būtent šioje serijoje. Tokia situacija neturėtų itin stebinti. Įvairūs sistemos prievaizdai puikiai suprato, jog Kudirkos kūryboje (eilėse, satyrose, publicistikoje) aptariamąs problemas skaitytojas galėjo nesunkiai transponuoti į tarybinius laikus. Todėl sovietmečiu jo buvo labiausiai bijoma iš visos tautinio sąjūdžio veikėjų plejados. O oficialios politikos slaptieji oponentai dėjo visokeriopas pastangas išleisti Kudirkos darbus minėtoje „Vagos“ serijoje. Lebedys buvo vienas iš aktyviausių šio reikalo organizatorių – jis kalbėjosi su įvairiais žmonėmis, kaip būtų galima užblokuoti Romą Šarmaitį, kuris, akivaizdu, priešinsis pastarajai iniciatyvai per leidyklos darbo plano aprobavimui skirtą posėdį. Taigi daug jėgų buvo padėta žaidžiant štai tokius žaidimus ir siekiant užsitikrinti palankius būsimos balsavimo rezultatus. Lebedys buvo išgavęs Jurginio pasižadėjimą balsuoti už Kudirkos įtraukimą į „Lituanistinę biblioteką“. Tačiau posėdžio metu Jurginis pasisakė prieš... Lebedys sakė, jog tai yra neatleistina. Beje, būta ir kitų Jurginio „paslydimų“...

O kaip Jūs pavadintumėte Jurginio taikytą metodą? Juk, kiek man suprantama, jis nebuvo empirikas.

Jurginis nebuvo empirikas, jis iš tikrųjų konceptualiai mąstė.

O to pakanka, kad mes galėtume konstatuoti, jog jis judėjo kažkokių teoretizavimo bandymų link?

Žinot, aš bijau daryti drąsius apibendrinimus. Paprasčiausiai turiu pernelyg mažai informacijos, tačiau vis dėlto nesu linkusi manyti, jog Jurginis žengė naują žingsnį metodologijos ar teorijos srityje. Šis istorikas

gebėjo išlaisvinti savo mintis ne tiek nuo marksistinės metodologijos pančių, kiek nuo valstybinės ideologijos, ir tai įgalindavo jį išsakyti drąsias, „šviežias“ išvalgas.

Juk „žiugždizmo“ esmę sudarė melas, kurio tikslas buvo tai, kas yra balta, ištepinti juoda spalva arba atvirkščiai. Šiuo atveju nereikėjo ypatingos kvalifikacijos, kad pamatytum, kur slypi melas. O Jurginis laimėjo visuomenės simpatijas ir laisvo istoriko vardą būtent dėl to, jog turėjo drąsos nemeluoti. Tokią poziciją, kaip jau minėjau, lėmė asmeninė drąsa ir apsisprendimas laikytis etiškos pozicijos: jeigu negali pasakyti, ką iš tiesų manai, tai bent jau patylėk. Juk sovietmečiu iš to, kas ir apie ką tyli, irgi buvo galima daug ką suprasti. Jurginis nebuvo teoretikas, o veikiau žurnalistas ir impulsyvus bei spontaniškas žmogus, kuris norėjo sakyti tiesą. Kol jam kojos nepakišdavo charakterio silpnumas ar dar kažkokios priežastys, apie kurias aš galiu tik spėlioti.

Viename savo straipsnyje, rašytame 1974 m., Jūs priekaištavote istorikams, jog pastarieji vangiai sureagavo į Marcinkevičiaus trilogijos pasirodymą ir kartu pažymėjote, jog praeities tyrinėtojas reikėtų ne tik dėlioti faktus, bet ir formuluoti tam tikras konceptualias išvalgas. Įdomu būtų sužinoti, ar Jūs šiuo atveju išreiškėte tam tikras bendras lituanistų nuostatas, ar tik savo asmeninius vertinimus?

Kad istorijos moksle susiklostė būtent tokia situacija, tai jutau ne tik aš, bet ir mano kolegos. Galbūt tai jau labai subjektyvu, bet čia prisiminiau dramatišką Vėbros likimą. Jis bandė maištauti ir tuo pat metu – daug dėmesio skyrė istoriografijos problematikai.

Negalėčiau pasakyti, jog šiam mokslininkui pavyko išsiveržti už marksistinės metodologijos rėmų, bet Vėbra, kaip ir Meškauskas, stengėsi šią metodologiją apvalyti nuo politinės ideologijos ir rasti joje glūdintį tam tikrą racionalumo grūdą. Apie Vėbrą aš sužinojau iš Merkio, kai dirbdama institute rašiau knygą apie Mairoņi. Joje reikėjo spręsti su atgimimu susijusius klausimus, ir man Merkys patarė pasikalbėti šiuo klausimu su Vėbra, esą jis tuos teorinius dalykus gerai apmąstęs bei perpratęs. Vėbra tuomet buvo tam tikra sensacija tarp istorikų. Jis studijavo viename kurse su Inge Lukšaitė, tai iš jos teko girdėti, esą atsirado kažkoks istorikas, kuris gina savo nuomonę, kelia klausimus, polemizuoja su „žiugždininkais“. Taipogi buvo kalbama, jog Vėbra yra dirbęs komjaunimo CK ir todėl gali sau leisti drąsiai svarstyti įvairius dalykus.

Šis žmogus, pradėjęs studijuoti istoriją, išgyveno didžiulį pasaulėžiūrinį lūžį. Postūmį tokiam virsmui davė praktika Leningrado archyvuose. Kai Vėbra priėjo prie XIX a. pabaigos archyvų, kurių niekas iki tol nebuvo žiūrėjęs, jis buvo sukrėstas, nes suvokė, jog egzistuo-

ja ištisa praraja tarp istorinės realybės bei jos ideologizuotų atvaizdų. Todėl grįžęs iš šios praktikos jis pradėjo garsiai reikšti savo nuomonę, polemizuoti... Dėl šių priežasčių su juo buvo susidorota.

Sovietmečio epochos šaltiniai kartais būna labai klasingi, nes antai pokalbiuose su istorikais aš ne kartą girdėjau, kokia įtampa gaubė Vėbrą, kaip jis buvo kritikuojamas, ignoruojamas... Tuo tarpu šaltiniai apie tai beveik visiškai neužsimena. Tarytum šis žmogus net neegzistavo. Tai labai keista... Todėl viskas, ką Jūs dabar pasakojate, yra labai įdomu.

Tokiu atveju aš galiu papasakoti apie šį istoriką daugiau. Tam tikras lūžis jo mąstysenoje ir pasaulėžiūroje iš tiesų įvyko dirbant su archyvine medžiaga. O kas gi nutinka su „praregėjusiais“ žmonėmis? Jie nori skelbti savo atrastas tiesas, apie jas kalbėti... Partinis bilietas kišenėje tokioje situacijoje žmogų iš tiesų darė saugesnį, mažiau pažeidžiamą. Taigi Vėbra, parašęs diplominį darbą apie inteligentijos formavimąsi XIX a. pabaigoje, nusprendė sutelkti visą savo dėmesį į tautinio atgimimo klausimus ir įstojo į aspirantūrą. Tuo metu buvo sako-

ma, jog šios tematikos gali imtis tik savižudis. Archyvinės medžiagos Vėbra turėjo surinkęs labai daug, o jo mokslinis vadovas buvo Stanislovas Lazutka. Labai nevienareikšmė asmenybė... Tačiau jis šiuo atveju garantavo tam tikrą ideologinę priedangą savo aspirantui. Kaip jau minėjau, iš pradžių apie šį istoriką aš išgirdau iš Merkio, tačiau po kiek laiko man apie jį prakalbo ir Lebedys: „Įsivaizduoji, atsirado toks istorikas, kuris maištauja prieš visą tą absurdišką situaciją!“ Aš jau nebedirbau universitete, tačiau Lebedžio dėka vienokia ar kitokia informacija apie tai, kas gi dedasi už šios įstaigos mūrų, mane pasiekdavo. Vieną dieną jis man sako: „Vėbra ginsis disertacija, einu žiūrėt, kas gi čia dėsisi!“ Disertaciją apginti pavyko, tačiau kas jos autorių išgelbėjo nuo galimų nemalonumų? Ogi oponentė iš Maskvos! Deja, jau nebepamenu jos pavardės. Skaitydama Vėbro disertacija, ši mokslininkė nesureikšmino nacionalinių klausimų, kurie pas mus buvo nežmoniškai opūs ir iš karto sukeldavo baisių įtampų. Ji recenzuojamame darbe visų pirma analizavo tam tikrus metodologinius sprendimus, svarstė, kaip argumentuojamas vienas ar kitas teiginys, tikrino, kokių būdu paskiri teiginiai formuoja visumą. Oponentei visi šie dalykai kokių nors rimtesnių abejonių nesukėlė. Jei neklystu, antrasis oponentas buvo Merkys. Jis visuomet buvo labai draugiškas Vė-

brai. Žinoma, Merkio galimybės, palyginti su maskviške oponente, buvo visai kitos, tačiau galbūt jam pavyko tai moteriai tarti vieną kitą žodį... Taigi posėdžio metu neatsirado norėjusiųjų kelti „ideologinę audrą“ ir Vėbra apsigynė disertacija, o po to universitete gavo dėstytojo vietą. Kas gi nutiko vėliau? Nežinau, ar kas nors iš jūsų kalbintų žmonių jau pasakojo šią istoriją... Istorijos fakultete nebuvo Lietuvos istorijos katedros, tuo tarpu žmonės brandino mintį, kad ją reikėtų, palankiai susiklosčius aplinkybėms, įsteigti. Tačiau kaip tai padaryti? Juk čia jau buvo subtilūs žaidimai su politine potekste. Taigi realizuoti šios iniciatyvos tiesmukai buvo neįmanoma dėl budrių ideologinių prievaizdų. Todėl prireikė organizuoti „šamokslą“, kai Vilniuje nebuvo Žiugždos. Nepamenu, kur jis buvo išvykęs. Tačiau aplinkybės susiklostė taip, jog tuo pat metu į Rygą buvo išvažiavęs ir tikra fakulteto „piktybė“ dekanas Andrius Bendžius...

Tuo metu Istorijos fakultete partinės organizacijos sekretoriaus pareigas ėjo Juozas Barzdaitis. Jis priklausė filosofų katedrai ir pasižymėjo kaip visokių pertvarkų šalininkas. Be to, mėgdavo pašmaikštauti. Pamenu, kaip jis artimesniems bendradarbiams porindavo esą didžiausiu nacionalistu galima tapti vedus

Vinco Mykolaičio-Putino minėjimas VU. 1968 m. sausis.
Iš kairės: Emilija Mykolaitienė, Jurgis Lebedys, Vanda Zaborskaitė ir Vladas Žukas.
Nuotrauka iš autorės asmeninio archyvo

žmoną rusę. Beje, jam taip ir buvo nutikę... Nors čia, žinoma, jau juokai... Bet grįžkime prie Lietuvos istorijos katedros sukūrimo „šamokslą“. Kaip jau minėjau, palankiai susiklosčius aplinkybėms, Barzdaitis ėmėsi iniciatyvos, ir buvo nuspręsta, jog reikia veikti. Buvo sumanyta, jog partinė organizacija pareikalaus įsteigti naują katedrą. Tačiau kas užims šios katedros vedėjo postą? Niekam nekilo abejonių, jog šios pareigos turėtų atitekti Jurginiui. Tačiau jis dar nebuvo apsigynęs

daktarinės disertacijos, todėl teko ieškoti kitų kandidatūrų. „Suokalbininkai“ nusprendė, jog tol, kol Jurginis apsigins daktarinę, katedros vedėjo pareigas laikinai eis Vėbra. Jis pats nepretendavo į šį postą, tačiau vardan bendro reikalo sutiko. Viskas klojosi sklandžiai, kol kažkoks šnipas (Lazutka) nesuuodė, kas čia rezgama ir nepaskambino Bendžiui. Pastarasis nieko nelaukdamas metė visus savo užsiėmimus, parsirado į Vilnių ir

Rimantas Vėbra su žentu Kostu prie Vilniaus oro uosto. 1994.
Nuotrauka iš autorės asmeninio archyvo

sužlugdė katedros kūrimo iniciatyvą. Tiesa, ji nebuvo visiškai palaidota. Juk visi šie įvykiai jau klostėsi po SSKP XX suvažiavimo, ir Bendžius bei jo parankiniai nesiryžo viešai pareikšti: „Jokių čia Lietuvos istorijos katedrų nebus!“ Todėl buvo nuspręsta nestabdyti proceso, tačiau katedros vedėju paskirti Žiugžda. Žmogų, kuris buvo bene pats aršiausias šio sumanymo priešininkas! Tuo tarpu pagrindiniu „samokslininku“ buvo įvardytas Vėbra, esą jis šios katedros steigimo labiausiai norėjęs, nes siekęs jos vedėjo posto ir t. t. Čia reikia turėti omenyje, jog Vėbrai jau anksčiau buvo inkriminuota nacionalizmo „nuodėmė“. Tuo metu, kai vyko visi šie dalykai, Vėbra skaitė lituanistams savo disertacijos pagrindu parengtą kursą apie tautinį atgimimą. Tarp

studentų šis kursas turėjo itin didelį pasisekimą. Taigi iš Vėbros šis kursas buvo atimtas, o vietoj to jam pasiūlyta skaityti apie Afrikos tautų istoriją... Galbūt tai buvo klaida, tačiau Vėbra pasielgė principingai ir parašė pareiškimą, jog atsisako tai daryti. Dėl šio didžiulio nervinio sukrėtimo jis susirgo ir atsidūrė ligoninėje. Pastaroji aplinkybė tapo pagrindu Vėbrą atleisti iš darbo. Taip jis tapo bedarbiu, kol Bronius Vaitkevičius nepriėmė jo į Istorijos institutą dirbti moksliniu bendradarbiu. Viena kitą straipsnį per didžiausius vargus jam pavykdavo išspausdinti. Tačiau po visų šių įvykių Vėbrą jau lydėjo nuolatinis intrigų šleifas, o jo sveikata tai pagerėdavo, tai pablogėdavo...

Tiesą sakant, Vėbra buvo žmogus, kuris negavo galimybės save realizuoti, o juk jis turėjo labai didelę potencialą. Tik Nepriklausomybės laikais Vėbrai pavyko apsiginti habilitacinį darbą, jis išleido keletą knygų. Žinoma, čia buvo dalelė ir jo „kaltės“ – juk įsidarbinęs institute jis ir toliau reiškėsi kaip savitas maištininkas, nesitaikstantis su melu ir ideologinėmis kvailystėmis. Ingė Lukšaitė per mano vyro laidotuves kalbėjo, jog į Vėbrą jo kolegos institute žiūrėjo kaip į „ramybės drumstėją ir išsišokėlį“. O tai, savaime aišku, negalėjo nekelti naujų įtampų, įtarinėjimų ir noro jam pakenkti. Kai mes jau buvome vedę ir mums pasitaikė galimybė pagal iškvietimą išvažiuoti į Vokietiją, Rimantui „organai“ neparašė teigiamos charakteristikos, nes esą tai politiškai nepatikimas žmogus.

Vėliau mums išvykti į šią šalį padėjo Eduardas Vilkas, tada jis buvo Mokslų akademijos partinės organizacijos sekretorius, ir Jonas Lankutis, buvęs Akademijos partinio komiteto narys. Jie pasikvietė Istorijos instituto partinės organizacijos sekretorių ir paklausė: „Tai kur gi Vėbra dėsto tas savo nacionalistines idėjas?“ Išgirde, jog teoriniame seminare, minėti asmenys jokio „kriminalo“ čia neižvelgė: „Teorinis seminaras tam ir skirtas, kad žmonės dalintųsi įvairiausiomis idėjomis“. Taip kliūtis, trukdanti mums išvažiuoti už sienę, buvo pašalinta.

Beje, Vėbra Vilniaus universitete suorganizavo „Aušros“ šimtmečio minėjimą – konferenciją. Nors, kaip jūs ir pats žinote, „Aušra“ ir Basanavičius sovietmečiu „nebuvo verti“ dėmesingesnio tyrinėtojo žvilgsnio, juo labiau – konferencijos, tačiau Rimanto dėka buvo mobilizuoti žmonės, jie buvo kalbinami, įtikinėjami, kviečiami. Bene daugiausia prie to, jog šis minėjimas įvyktų, prisidėjo Vitas Areška – Vilniaus universiteto lietuvių literatūros katedros vedėjas. Jo dėka buvo išgautas leidimas renginiui, bet su sąlyga, kad Vėbra jame nekalbėtų. Rimantas iš tiesų jokio pranešimo neskaitė, tačiau pasibaigus oficialiajai daliai, jis vis dėlto pasisakė ekspromtu, tuo sukeldamas ideologinių prievaizdų nepasitenkinimą.

Beje, apie šį „incidentą“ Vilniaus universitete savo užrašų knygelėje labai susisielojęs rašė Romas Šarmaitis...

Esą „mes tiek dirbom ir kovojom, o nacionalistinis gavalas vis tiek dar labai stiprus ir vos tik gauna progą – iš karto pasireiškia...“ Šie Partijos istorijos instituto direktoriaus samprotavimai yra saugomi jo fonde, Lietuvos Ypatingajame archyve, LKP dokumentų skyriuje...

Kaip gaila, kad Rimas šių detalių negalėjo sužinoti...

Dabar norėčiau Jums užduoti „klastingą klausimą“ – kodėl sovietmečiu terpė skleisti literatūros teorijai lituanistų ceche atsirado, o istorijos teorija arba metodologinio pobūdžio svarstymai nesulaukė didesnio praeities tyrinėtojų dėmesio? Kodėl pirmieji konceptualizuoti istoriją ėmėsi ne istorikai, o lituanistai? Kur slypi istorikų „teorinio naivumo“ sovietmečiu paslaptis?

Aš istorikų aplinką mažiau pažinojau, daugiau teko susidurti su žmonėmis, kurie gilinosi į pedagogikos istoriją, bet man atrodo, kad čia analogiški dalykai... Tai gali nuskambėti drastiškai, tačiau iš istorijos studijas ėjo ne patys gambiausi jaunuoliai. Žinoma, išimčių būta... Analogiška situacija, kaip jau minėjau, susiklostė ir pedagogikos istorijos studijų baruose. Taigi šiose sferose mažiau būta gabių, iniciatyvių ir drąsių žmonių. Čia pat konstatuotina, jog aš į sovietmečiu plėtotą pedagogikos istoriją žvelgiu ir įvairiausius teoretizavimo bandymus šioje sferoje vertinu labai neigiamai – daug ten buvo silpnų žmonių... O kokia gi situacija susiklostė tuo metu istorijos baruose? Juk čia nuosekliai ir vaisingai dirbo Lukšaitė, į XIX a. tyrimų lauką anaipol ne iš suolo atėjo Vėbra. Šviesi asmenybė buvo Sigita Noreikienė. Nederėtų užmiršti ir Merkio. Tiesa, jis buvo labai pažeidžiamas politine prasme ir todėl daug ko sau tiesiog negalėjo leisti. Todėl šiuo atveju reikia kalbėti ir apie objektyvias priežastis – nepamirština, jog dažnu atveju praeities tyrinėtojai buvo akyliau nei kitų mokslų atstovai prižiūrimi tuometinės valdžios bei jos paskirtų prievaizdų. Istorikai sovietmečiu gyveno labai stipriai „deformuotoje“ arba „suspaustoje“ erdvėje...

Patekę į nemalonę istorikai dažniausiai būdavo kaltinami „vieningąja kryptimi“, „buržuaziniu objektyvizmu“, „polinkiu į faktografiją“, „feodalinės praeities aukštiniu“, bet archyvuose sklaidant įvairių posėdžių protokolus, kuriuose atsispinti vieno ar kito „nusidėjėlio“ barimas, man liko nelabai aišku, kas slypi už šių kategorijų. Nedaug aiškumo įnešė ir kovai su „erezijomis“ skirta literatūra. Tada man kilo įtarimas, kad tokia „ideologinė migla“ buvo naudinga sovietinei valdžiai – joje galėjai bet kuo apkaltinti bet ką... Kokia situacija buvo susiklosčiusi lituanistų bendrijoje?

Lebedys mėgdavo sakyti: „Tarybinėj santvarkoj vienas dalykas yra geras – viskas keičiasi!“

Ar galima būtų teigti, jog lituanistų gyvenime sovietmečiu kritikos prielaidų laukas taipogi nebuvo iki galo aiškus?

Be jokios abejonės! Tie patys žodžiai – „objektyvizmas“, „vieningoji srovė“ – iš įvairaus rango prievaizdų lūpų imdavo skambėti, kai būdavo „mušamas“ koks nors lituanistų bendruomenės narys. Pavyzdžiui, literatūrologijoje „objektyvizmas“ buvo nuolat prikišamas Lebedžiui, esą pastarasis pernelyg linkęs kliautis empirika, „nenudažo“ faktų įvairiais ideologiniais atspalviais... Tokios priekabės vertė lituanistus rinktis „perkūnsargio taktiką“ – pirmiausia būdavo parašomas darbas, o vėliau jau suplukus ieškoma citatų, kurios galėtų „papuošti“ tekstą. Maža to, ne kartą teko girdėti, kaip artimesni kolegos džiaugiasi vienas kitam, jog pavyko surasti „ką nors tinkamo“, kokį nors „ideologinį perkūnsargį“. Šiuo atveju ne tiek svarbu buvo, ar tarpusavyje dera pats tekstas ir jam taikoma „teorinė“ citata. Žmonėms visų pirma rūpėjo kaip nors „prisidengti“, „apsidrausti“.

Istorikams kartais būdavo dar sunkiau nei lituanistams išvengti „ideologinių spąstų“. Pavyzdžiui, jeigu kam nors nepatikdavo, jog Vėbra teigiamai rašo apie tautinį sąjūdį, niekas per daug ir nesukdavo galvos, ieškodamas tinkamos formulės, kaip šį istoriką sukritikuoti: „objektyvizmas visa tai“, – pareikšdavo...

Man Sigitas Jegelevičius yra sakęs, kad istorikui pats bjauriausias kaltinimas, nes jį esą sunkiausia atremti, buvo mistinė „vieningoji srovė“...

Pritariu šiam vertinimui. Kaltinimas „vieningąja srove“ lituanistams taipogi asocijavosi su itin nemaloniomis „ideologinėmis pinklėmis“.

Tai gal tokiu atveju reikėtų teigti, kad būtent „šis baubas“ daugiausia kankino Jūsų cechą ir pridarė daugiausia žalos?

Mes gan greit išmokom išsisukti iš šių pinklių. Juk tie, kurie mėtydavosi „vieningosios srovės“ kaltinimais, visų pirma konkrečiame tekste apie istorijos arba literatūros procesus bei reiškinius pasigedavo „klasinio požiūrio“. Tokio požiūrio išraiška dažnu atveju tebdavo teksto „kosmetinio“ pakoregavimo reikalas ir priklausė nuo konkretaus mokslininko apsukrumo.

Čia galima prisiminti kad ir Lebedžio darbus. Visų pirma dienos šviesą išvydo „Simonas Stanevičius“, o vėliau – „Mikalojus Daukša“. Ir vienu, ir kitu atveju šis mokslininkas sugebėjo išsisukti su minimaliais nuostoliais – viena kita citata ar tinkamai įkomponuotu epitetu, kurie nekoregavo dėstymo esmės... Dažnu atveju teksto logikos nesugriaudavo ir „ideologiškai paspal-

vinta“ pratarė. Taip elgėsi visi tie, kurie bandė apsidrausti nuo galimų kaltinimų įvairiomis erezijomis bei siekė, kad jų tyrimai išvystų dienos šviesą.

Jeigu jau kalba pasisuko apie įvairius kaltinimus „erezijomis“, istorikų bei lituanistų kritikos kampanijas, labai smalsu būtų sužinoti kaip Jums pavyko nepakliūti tuometiniams ideologiniams prievaizdams į akiratį su Maironio tema? O gal aš tiesiog nežinau detalių... Galbūt knyga, skirta šiai iškiliai asmenybei, buvo išspausdinta tik po įvairiausių aptarimų, „karpymų“ ir kompromisų?..

Kai aš buvau priimta į aspirantūrą (1947), Korsakas man pasiūlė imtis temos „Maironio „Jaunoji Lietuva““ ir taip pakomentavo šį savo sprendimą: „Žinot, tai tokia tema, kuri visada tiks, kad ir kaip pasikeistų aplinkybės“. Tai dar vienas šviesus potėpis Korsako portretui... Aš sutikau su pastaruoju pasiūlymu. Deja, Korsakas negalėjo numatyti, jog aplinkybės susiklostys taip, kad jo pranašystėms nebus lemta išsipildyti. Kaip jau minėjau pokalbio pradžioje, pokario metais visuomenėje tvyrojo kažkokios liberalizmo iliuzijos. Tačiau man bestudijuojant aspirantūroje teko patirti, jog visapusiška spauda nuosekliai stiprėja – buvo priimti nutarimai dėl žurnalų *Zvezda* ir *Leningrad*, Kostas Korsakas, Antanas Venclova, Justas Paleckis ir Vladas Niunka pateko į tuometinės valdžios nemalonę ir buvo viešai ujamai... O visuomenę persmelkė didžiulės baimės jausmas. Tuo tarpu aš mėginau šį tą rašyti ir daviau keletą pirmųjų savo darbo skyrių Korsakui įvertinti. Manasis darbo vadovas perskaitė juos, pasikvietė mane į kabinetą ir sako: „Žinot, aš net negaliu pabraukti, kas blogai, nes blogai yra viskas, pats kalbėjimo būdas yra ydingas. Jūs paskaitykit „Tiesos“ vedamuosius ir supraskite, kaip dabar rašoma, į ką reikia lygiuotis...“ Į šią pastabą aš bandžiau kažkiek atsižvelgti: dailinau stilių ir koregavau rašymo būdą... O kai disertacijos tekstas buvo baigtas – vėl nunešiau jį Korsakui. Jis atsidūrė dviprasmiškoje situacijoje: man atvirai nesiryžo pasakyti, kad tokio darbo negali leisti gintis, nes pats juk ir suformulavo temą... „Neatsiras žmogaus, kuris sutiktų oponuoti“, – galų gale išgirdau jo verdiktą. Tačiau posėdis, kuriame turėjo apsvarstyti mano disertaciją, vis dėlto įvyko. Jame, be jokios abejonės, dalyvavo Korsakas, atėjo ir Žiugžda. Jis tuoj pat ėmė sklaidyti mano disertaciją, o aš tuo metu spėjiojau: „kas gi čia dabar bus?“ Užbėgdama įvykiams už akių galiu iš karto pasakyti, jog nieko ypatingo neįvyko. Žiugžda ir kiti posėdžio dalyviai paklausinėjo kažkokių gana formalių dalykų, mano disertacijos gynimo procedūra nebuvo pradėta (apie tokią galimybę posėdžio metu net nebuvo užsiminta), o tekstas „atgulė į stalčių“... Aš pati irgi susitaikiau su mintimi, kad Maironio temą teks „palai-

doti“. Netrukus (1950) mane priėmė dirbti į Vilniaus universitetą. Lebedys gavo metus atostogų savo kandidatines disertacijos apie Stanevičių rengti, o man, Meškauskos dėka, buvo pasiūlyta jį pavaduoti. Apie disertaciją galvoti paprasčiausiai neliko laiko – teko ruošti skaityti vieną, antrą, trečią kursą...

Pradėjau mąstyti, jog koku nors būdu reikia gauti mokslinį laipsnį, kai 1956-aisiais padvelkė nauji vėjai bei pasirodė pirmieji „atlydžio“ ženklai. Apsvarsčiusi įvairias galimybes, nutariau, jog reikia imtis tokios temos, kurią būtų galima parašyti greitai ir... nepavojingai. Taip buvo pasirinkta tema „Realizmo problemos XX a. pradžios literatūros kritikoje“. Tekstą parašiau per pusantrų metų, tuo pat metu turėdama didžiulį pedagoginį krūvį, todėl jį nebuvo įdėta daug širdies. Tiesiog stengiausi, kad tai, ką rašau, būtų panašu į disertaciją ir kad tą tekstą būtų galima ginti bei, savaime aišku, apginti. Kai darbai jau ėjo į pabaigą, sutikau Korsaką. Jis manęs ir klausia: „O gal vis tik nuspręsite grįžti prie Maironio temos?“ Žinoma, aš „nesusigundžiau“ tokia perspektyva.

Tačiau ir šį kartą man nepavyko išvengti nesklandumų. Tiesa, jie buvo jau visai kitokie – ne ideologinio, o veikiau kuriozinio pobūdžio. Disertaciją turėjau baigti bemaž tuo pat metu kaip ir Donatas Sauka – jis labai gražią disertaciją apie Salomėją Nėrį buvo parašęs (1956). Taigi likus maždaug mėnesiui iki gynimo datos, kai apie tai jau paskelbta spaudoje, ir tuo pat metu mus su Sauka pasiekė gandas, jog keisis kandidatinių disertacijų gynimo tvarka: esą bus reikalaujama, kad disertacijų tekstai būtų publikuoti. Mus su Donatu, savaime aišku, apėmė nerimas – o kaipgi bus su mumis? Ar šią naują tvarką ims taikyti ir atgaline tvarka? Mano abejonės išsisklaidė likus trims dienoms iki disertacijos gynimo datos... gavau raštą, kad naujas įstatymas galioja visiems. Tai reišė, jog disertacijos gynimas sužlugo. Pamenu, susirinkome „Vagos“ leidykloje tokio pat likimo kaip aš – išgėrėme vyno, pasikalbėjome apie tai, jog nelemta buvo mūsų viltims išsipildyti ir išsiskirstėme kaip žemę pardavę. Tuo tarpu Lebedys susikrovė į portfelį mūsų abiejų su Sauka disertacijų, nuėjo pas „Vagos“ vyr. redaktorių Jurgį Tornau ir sako: „Reikia šias disertacijas paversti knygomis“. Tornau mūsų disertacijas sugebėjo išleisti aniems laikams itin greitai – per metus. Jo dėka 1957 m. mes su Sauka apsigynėme kandidatines... O tada man ir šmėstelėjo mintis: „Dabar galima grįžti prie Maironio“. Kurį laiką aš tiesiog mėgavausi tuo, kad galiu daryti tai, kas man miela ir malonu – ėjau į archyvus, dirbau bibliotekose, dailinau tekstą. Tačiau ši idilė truko neilgai. Korsakas suorganizavo konferenciją apie XX a. pradžios lietuvių literatūrą bei pakvietė mane perskaityti pranešimą. Tuo metu jau ryškėjo pirmieji įtampų tarp Lietuvių literatūros instituto ir katedros, tarp Korsako ir Putino,

simptomai. Pranešimą aš parengiau, o po šio renginio buvo iššautas pirmasis šūvis, kuris signalizavo būsimą katedros puolimą – spaudoje pasirodė nedidukas straipsnis, pasirašytas inicialais „K.K.“, kur man buvo prikišama, kad reviduoju marksistinį požiūrį į modernizmą. Praėjus kuriam laikui, kaip jau minėjau, prasidėjo nuoseklus katedros puolimas, o jos branduolys buvo išformuotas. Aš jau pasakojau, kaip atsidūriau Istorijos institute ir minėjau, kad Jurginis, mažai teįtraukdamas mane į planinius darbus, sudarė sąlygas susitelkti ties tuo, kas atrodė miela bei svarbu. Taigi toliau tęsiau savo tyrimus ir negalvoju, kokius mokslinius „dividendus“ šis mano darbas gali duoti. Tačiau bendra atmosfera ir vėl po truputį kito, tuo tarpu mano artimiausias draugas Lebedys vieną dieną ateina ir sako, kad „Vaga“ norėtų išleisti mano knygą apie Maironį. Čia galiu patikinti, jog tuo metu man nereikėjo eiti į kokius nors žiaurius kompromisus, esmingai koreguoti tekstą (veikė, be abejo, vidinė cenzūra, nuojauta, kokie dalykai „nepraeis“). Vos tik knyga išvydo dienos šviesą, Lebedys ėmė mane raginti jos pagrindu ginti daktarinę disertaciją, nes, anot jo, „tai reikia daryti greitai – juk viskas keičiasi“. Disertaciją aš apsigyniau ir, galima sakyti, pačiu laiku, nes palyginti greitai, berods per pusmetį, gavau iš VAK'o patvirtinimą. Visa tai vyko 1968 m. pradžioje. Vos tik aš gavau savo „regalijas“, kažkokios permainos iš tiesų pradėjo klostytis ir, anot Jono Bielinio: „Dabar jau ji nebūtų apsigynusi“... (Bielinis buvo vienas iš pagrindinių katedros „triuškintojų“, vėliau – kultūros ministras.)

Šioje vietoje norėčiau padaryti vieną ekskursą, kuris galbūt padės jums geriau suprasti tą atmosferą, kurioje mes gyvenome. Kaip jau minėjau, daktarinę disertaciją gyniausi 1968 m. Prieš pat mano gynimą Kubilius išleido labai gražią knygą apie Nėrį ir mane kažkas iš „Tiesos“ redakcijos paprašė parašyti jai recenziją. Aš, žinoma, sutikau ir jau buvau parengusi šio atsiliepimo apmatų, kai susitikau Lebedį ir išsitariau apie tai. O jis, išgirdęs apie mano ketinimus, ėmė kategoriškai prieštarauti ir įtikinėti, jog aš jokia būdu neturiu spausdinti šios recenzijos. Klausiausi jo ir stebėjau: „Kodėl aš staiga turėčiau atsisakyti šio pasiūlymo?“ Pamenu, mes tada beveik susipykome. „Kokią teisę jūs turite man nurodinėti?“, – paklausiau. O Lebedys į tai atsakė, kaip man tuomet atrodė, pasitelkęs demagogiją: „Žinokit, jūsų disertacija yra ne tik jūsų, bet ir mano nuopelnas. Todėl aš ir sakau, kad jūs neturite moralinės teisės rizikuoti! Kol negausit patvirtinimo, jog esate mokslų daktarė – nieko negalima į spaudą duoti, o taipogi – viešai kalbėti, komentuoti ir pan.“ Praėjus kuriam laikui Kubiliaus žmona viename pokalbyje yra pastebėjusi: „Koks teisus buvo Lebedys, neleidęs Vandai spausdintis“. Šis ekskursas nebus išbaigtas nepaminėjus dar poros detalių: vos tik aš gavau diplomą iš VAK'o,

prasidėjo puolimas prieš Kubilių. O aš buvau jo daktarinės disertacijos oponentė ir turėjau galimybę patirti, kaip buvo žlugdomi puikius darbus parašę mokslininkai. Kodėl taip nutiko? Ogi dėl Kubiliaus neatsargumo. Jau apsigynęs disertaciją, bet dar negavęs patvirtinimo iš VAK'o, jis išspausdino straipsnį „Talento mįslės“, kuris Lietuvoje tam tikruose sluoksniuose sukėlė didžiulį šurmulį ir nepasitenkinimą. Kubiliaus atvejis man pademonstravo, jog Lebedys buvo visiškai teisus – kol rankose neturi VAK'o patvirtinto diplomo, privalai tylėti ir nieko nespausdinti, nes gali susikurti problemų. Dėl minėto straipsnio Kubiliaus daktarinės disertacijos tvirtinimas nusitęsė septyneriems metams... Štai taip ir klostėsi mūsų gyvenimas sovietmečiu.

Ar prasminga 1956-uosius laikyti cezūra, žymėjusia tam tikrą laisvėjimo pradžią sovietų Lietuvos sociokultūriniam bei sociopolitiniame gyvenime? Bent jau mano tyrimai leidžia teigti, jog istorikų gyvenime tuo metu niekas radikaliai nepakito...

Aš vis dėlto linkusi laikytis nuomonės, jog, nepaisant nieko, situacija keitėsi. Žinoma, buvo visko. Kad

Maironio 120-ųjų gimimo metinių minėjimas Ariogaloje. 1982.
Iš kairės: Lionginas Abarius, Laimonas Noreika ir
Vanda Zaborskaitė. Nuotrauka iš autorės asmeninio archyvo

ir tas mūsų katedros išdraskymas... juk jis vyko jau daug vėliau, po „atšilimo“ pradžios. Tačiau nepaisant įvairių dalykų, lituanistai įgavo galimybę įkvėpti daugiau oro – literatūra augo, keitėsi, kartu atsinaujino ir literatūrologija. Kita vertus, jeigu kokį nors lituanistą ar istoriką ir užgriūdavo kritikos banga – nė vienas į Sibirą už „ideologines klaidas“ po 1956 m. jau nebenukeliavo. O tai yra esminis dalykas. Mūsų katedros bendradarbiams teko patirti daug sunkių akimirkų, tačiau, žvelgiant į visa tai iš laiko perspektyvos, tenka konstatuoti, jog nė vienas iš mūsų nebuvo suimtas. Tad jeigu kalbama apie tai ar liksi gyvas, ar ne – cezūra atsiranda automatiškai, nes esmingesnių dalykų nebūna. ❧

Kritiko apologija

TOMAS DAUGIRDAS

Ne vienas, stebėdamas kultūros ar visuomenės procesus, veikiausiai yra savęs paklauses, kam reikalingi kritikai ir kas jie manosi esantys? Kritikai kelia sumaištį, daliai žmonių sužadina nemalonius jausmus. Visuomenei nesunkiai suprantamos politinių kritikų polėkio priežastys. Galvojant paprastai, pasisakydami už vieną ar kitą partiją bei veikėją, jie gali tikėtis tam tikros naudos, galių ar privilegijų. Tačiau kultūros ir visuomenės kritikus suprasti daug sunkiau. Jie elgiasi taip, tarsi neigimas būtų jų esaties ir jų asmenybės dalis, be kurios jie žlugtų. Vis dėlto į kritikų veiklą pažvelgus idėmiau, galima surasti nuopelnų, dėl kurių pasirodytų atleistinas ne viena erzinantis jų negatyvumas.

Daugeliu dalykų mūsų kultūroje ir visuomenėje galėtume džiaugtis atvira širdimi, be jokio abejonės ar nepasitenkinimo krislelio, jei ne kritikai. Antai buvo pastatytas visomis prasmėmis teisingas lietuviškas filmas – Audriaus Juzėno „Vilniaus getas“: skaudi ir Lietuvoje neapmąstyta žydų likimo tema, lietuvių aktorių žvaigždynas, būrys užsienio aktorių ir išskirtinis valstybinis finansavimas. Visa tai sudarė geriausias sąlygas žiūrovui eiti į kino teatrą ir nekeliant sau jokių papildomų minčių mėgautis reginiu. Bet štai pasirodo kritikas, neabejotinai savo gyvenime nesukūręs nė vieno filmo, ir pasėja nepasitikėjimą bei nerimą: „Yra tik banalokai fragmentuotas siužetas su stambiais neįdomių veikėjų portretais. Į pirmą planą veržiasi ne itin puiki kino ir teatro simbiozė – seriale gabaritų veiksmi ir scenos. Pažiūrėjai, ir tamsu. Ne tik dėl spalvinio kolorito – pats filmas kažkoks plikas, neišbaigtas, pigus“ (Gied-

rė Kazlauskaitė, *www.bernardinai.lt*, 2007 02 19). Iš tiesų, ar toks kritikas negriauna ir kultūros, nes kultūra pagal įprastą apibrėžimą turi teikti malonumą. Vien kritikas pajėgia iškrėsti šunybę (tai yra „krytybę“) ir sugadinti šventę.

Kritikai elgiasi tarsi žmonės, nemėgstantys kitų žmonių ar net puoselėjantys slaptą pagiežą viso pasaulio atžvilgiu. Jie gali pasirodyti esantys nelaimingi, negebantys geranoriškai žiūrėti į aplinką, linkę į destruktiją žmonės. Be to, kritikai sudaro įspūdį labai pasipūtusių, galios ir valdžios siekiančių būtybių, tarsi nusavinančių tiesą ir nepripažįstančių, kad tiesą gali byloti ir likusi visuomenės dalis. Kritikai gali būti įvertinti ir kaip paprasčiausiai blogi ir kerštingi žmonės, savo blogybes tarsi mėginantys pridengti kitų juodiniu. Kritikai gali pasirodyti esantys nekūrybingi, šį savo neįgalumą kompensuojantys kūrėjų triuškinimu. Svarbus ir faktas, kad dėl kritikų veiklos kultūros, o ir visuomenės procesai vyksta daug lėčiau nei galėtų. Antai jei Valdovų rūmai bus pastatyti vėliau nei planuota, neabejotina, kad dėl to bus kalti kritikai. Jei ne jie, viskas būtų vykę daug sklandžiau, galbūt Rūmų statybai būtų buvę paaukota daug daugiau piliečių lėšų, be dėmės būtų likęs ir Rūmų simboliškumas.

Neabejotina, kad daugelis priekaištų kritikams yra teisingi. Įsijungę publicistinę ar kultūrinę televizijos laidą, atsivertę kultūros savaitraštį, ilgai nesugaišę susidursime su nepermalduojama kritiko asmenybe. Jis ne tik kaip „klaidingus“ ar „netinka-

mus“ įvardija tam tikrus dalykus, bet ir nesibodi panašiai spręsti ir apie savo kolegų kritikų veiklą. Kaip ir kiti žmonės, kritikai yra silpni, o kartais linkę į narcisizmą. Kas yra susidūręs su kritikais akis į akį, tikrai galės pasakyti, kad daugelis jų nėra labai malonūs žmonės, su jais dažniausiai sunku bendrauti. Niekada negali būti tikras, kad, neapdairiai geru žodžiu paminėjęs kurį nors kultūros reiškinių, negausi triuškinamo atkirčio. Tad tenka pripažinti, kad kritikai nėra „normalūs“ žmonės. Tačiau, perfrazuojant žinomą posakį – jei kritikų esama, veikiausiai jie yra būtini. Todėl atidėjus į šalį visas nemalonias emocijas, kurias sukelia kritiko vaizdinys, tenka klausti, kam kritikai reikalingi? Kokių esama argumentų, kritikus apsaugančių nuo visuotinės paniekos ir sunaikinimo?

Neužmirština, kad kritikai Lietuvoje turi istorinių nuodėmių ir įpročių, kuriems neturi teisės nekritiškai pasiduoti. Antai sovietmečiu vyravo kritikas-cenzorius. Jis turėjo tam tikrus kultūros reiškinius, kūrinius ar kūrėjus išbraukti iš kultūrinio gyvenimo ar apskritai iš gyvenimo, jei jie neatitiko standarto, kurį cenzorius prižiūrėjo. Sovietmečiu cenzoriai buvo ideologinės galios įrankiai, sprendę kūrinių ir kūrėjų likimus. Jie aptikdavo kūrinių vietas, kurias buvo būtina perrašyti

ar išbraukti, sudarinėdavo draudžiamų kūrinių sąrašus. Kūrėjų atžvilgiu jie buvo visagaliai. Jų galia buvo dar baiesnė, nes jie veikdavo anonimiškai, neviešindami savo argumentų. Jų darbo tikslas buvo neva siekti geresnės kokybės, tačiau ko-

kybė daugeliu atveju reiškė atitikimą totalinei ideologijai.

Klystume manydami, kad kritiko-cenzoriaus įpročiai šiandien yra išnykę, kad jie nebeturi ankstesnės galios. Tokiems kritikams šiandien leidžiama reikštis ten, kur skirstomi pinigai įvairaus pobūdžio kūrybinei veiklai. „Išbraukti“ iš gyvenimo šiandien reiškia ne uždrausti tam tikras mintis ar siužetus, o nesuteikti galimybių jas viešinti. Sunaikinti kūrinį šiandien reiškia neduoti pinigų jam paviešinti. Kadangi Lietuvoje beveik nėra privačių fondų, visuomeniniams bei kultūriniam tikslams beveik nesama ES pinigų, tai kūrėjų išlikimą lemia valstybės lėšos. Iki šiol daugeliui paslaptis, kaip jos skirstomos, tačiau neabejotina, kad ranką čia prideda ir cenzorius panašūs kritikai, vadinami „ekspertais“.

Ekspertai neabejotinai yra būtini, jų reikšmė ir toliau didės. Tačiau kritikų luomui garbės nedaro tai, kad daugelis ekspertizų šiandien kelia sumaištį ir įtarumą. Jos yra neviešinamos, o ekspertavimo kriterijai neaiškūs, dažniausiai besiremiantys į kandidato viso gyvenimo nuopelnus. Neatsitiktinai Vytautas V. Landsbergis, svarstydamas lietuvių kino perspektyvas, kalba „Apie ekspertus“: „Teatro ir kino kuluaruose dažnai juokiamasi, vartojant nusikaltėlių žargoną – įdomu, kas šiomet „pasiims kasą“? Ar vėl tie patys „vieninteliai“ teatro režisieriai, ar vėl tie patys „nepamainomi“ kino režisieriai?“ (*www.delfi.lt*, 2007 03 16). Kiekvienais metais kultūros pasaulio gyventojai įsitikina, kad ekspertai beveik vien garbe tėra atsakingi už galimai netinkamas išvadas ir šališkumą. Pasitikėjimo ekspertais nekelia ir nieko nebestebinantys pasakymai, kad su ekspertais reikia „dirbti“. Veikiama senų cenzūravimo įpročių grupelė ekspertų ir šiandien gali nepaisyti viešų diskusijų, nuomonių sankirtų ir savo nuožiūra kreipti Lietuvos kultūrinio gyvenimo sritis jiems vieniems tinkama linkme.

Daug daugiau pagarbos šiandien kelia kritikai-demaskuotojai. Nors sovietmečiu demaskavimo praktikos

buvo neretas reiškinys, dabartiniai kritikai vadovaujasi objektyviais kriterijais arba subjektyviu skoniu. Sovietmečiu buvo demaskuojami kūrėjai ar veikėjai, kurių mintys ir darbai prieštaravo oficialioms dogmoms ar jų neatitiko. Nenorėdami būti socialiai sužlugdyti, jie privalėdavo atlikti viešas išpažintis, kurių metu pripažindavo kaltes ir atgailaudavo. Šios procedūros žemino ir žlugdė asmenybes, jas atgrasindavo nuo laisvos kūrybos.

Šiandien nesama vieningos ideologijos ir juo labiau nepraktikuojamos asmeninės viešos atgailos. Tačiau tai nereiškia, kad nesama būtinybės demaskuoti remiantis moralės principais ar subjektyvia patirtimi. Pastebėjus apsimitėliškumą tam tikro žmogaus elgesyje ar kalboje, klaidingas nuostatas visuomenėje ar kultūroje, kritikas dienos šviesoje parodo jų tikrąjį veidą. Antai Nerija Putinaitė knygoje „Šiaurės Atėnų tremtiniai“ greta kitų dalykų sovietinį lietuvių tautiškumą demaskavo kaip „liaudiškumą“, atitrauktą nuo bet kokių pretenzijų į nepriklausomą valstybę.

Praradęs būtinas objektyvias prasmes, kurias primeta totalinė ideologija, demaskavimas neišvengiamai linksta į subjektyvumą. Jis paprastai būna aiškus ir suprantamas tik daliai visuomenės ar nedidelei grupei bendraminčių. Paminėtinas neseniai pasirodęs ir diskusijų sukėlęs Leonido Donskio straipsnis „Menkystų metas“, kuriame filosofas demaskuoja menkystomis vadinamus įtakingus visuomenės veikėjus. Menkystos yra galia turintys apgavikai: „Tikras menkysta visada maskuojasi Dievu, tikėjimu, idealais, o neretai imasi kitų žmonių ir tikėjimo bei lojalumo ekspertizės. Tobulą menkystą kaip šventeivą, manipuliacijų meistrą ir apgaviką savo pjesėje „Tartiufas“ pavaizdavo Moljeras“ (*www.delfi.lt*, 2007 03 05). Šis tekstas neabejotinai kilęs iš subjektyvios patirties, tačiau menkystos taip ir liko neįvardyti. Tai, kad straipsnyje trūksta aiškumo, nesuprantama, apie kokias personalijas kalbama, kad nesama konkretumo, pastebėjo net po-

zityviausiai nusiteikę anoniminiai kritikai komentatoriai. Šiandien demaskuojamoji kultūrinė ir visuomeninė kritika yra įdomi, bet išsisknijusi autorių subjektyvume, todėl balansuoja tarp suprantamumo ir neaiškumo, akivaizdumo ir nepagrįstumo.

Būtina paminėti ir profesinę garbę ginantį kritiką. Jis balansuoja tarp cenzūruotojo ir demaskuotojo, siekdamas vienintelio tikslo – apginti savo amatą nuo nemokšų ir apsišaukėlių. Tokiems kritikams rasti būtinos vieningos amatininkų gildijos, šiais laikais vadinamos profesinėmis bendruomenėmis. Apie jas daugiau kalbama nei matoma jų gyvavimo apraiškų. Kol kas labiausiai garbe rūpinasi vertėjai, šiomet įteikę antipremijas savo antikolegoms – blogiausiems metų vertėjams. Mūsų pasaulis taptų daug stabilesnis, patikimesnis ir teiktų daugiau džiugesio, jei atsirastų metų antikultūrininkų, antimeininkų ar antifilosofų titulai.

Neabejotina, kad ir tarp kritikų pasitaiko apsišaukėlių. Kritikų, jei jie verti savo vardo, pašaukimas ir uždavinys yra žvelgti į pasaulį, matyti jo visumą bei įvairovę ir ją parodyti kitiems žmonėms. Kritikas nesugebėtų būti kritiku, jei neižvelgtų tam tikros tvarkos, neatskirtų gerų dalykų nuo blogų, teisingų nuo klaidingų. Tačiau jis būtų nevertas savo vardo, jei jis netikėtų, kad dėl jo kritikos pasaulyje gali atsirasti daugiau gėrio, grožio ir tiesos. Kad ir kaip nuožmiai kritikuodamas ar demaskuodamas, jis tiki, kad gyvena pasaulyje, kuris nuolat kinta, kad jį supa žmonės, turintys galimybę rinktis ir tobulėti. Jie vertina pasaulį, visuomenę ir kultūrą pagal savo suvoktą idealą ne todėl, kad norėtų juos demaskuoti kaip silpnus ir mažai ko vertus. Kritikas tiesia ir rodo kelią link šio idealo. Tai kritiko veiklą priartina prie meno ir kitų kūrėjų.

Galima prognozuoti, kas įvyktų, jei dėl kokių nors priežasčių kritikai išnyktų. Dieną kitą pasidžiaugę maloniu ir sklandžiu gyvenimu, mes turbūt patys jais taptume. Kadangi pasaulio be kritikų negalėtume įsivaizduoti. ❧

TU NEGALI SAVĘS APGAUTI

Arba kodėl inteligentai myli socializmą

Guoda Steponavičienė

Nors inteligentų kairumo faktas yra visiškai aiškus ir viešas, šį klausimą nagrinėti analitiškai yra gana sunku. Ne todėl, kad trūktų argumentų ar įžvalgų. Tiesiog todėl, kad emociškai kibū. Skaitant ir girdint dažno intelektualo¹ tekstus, tenka patirti, kad protinio darbo kolegos Lietuvoje, ir ne tik čia, gerbia, cituoja, perfrazuoja ir kitaip mielai seka Marxu, semdami argumentus iš jo pateiktos visuomeninių santykių sampratos². Apmaudu dvigubai. Pirma, dėl estetikos, nes socializmo prieskonio daugiau nei pakanka geram tekstui sugadinti. Antra, dėl logikos, nes būtent Marxo modelis ne tik niekada neveikė, bet ir negalėjo veikti. Nei Marxas, nei jo sekėjai savo doktrinos teoriškai nepagrindė, o ir nematė reikalo to daryti: juk *socializmas ateina kaip nepermdaujamas istorijos dėsnis...* Dar pačioje sovietų valstybės aušroje Ludwigas von Misesas įrodė, kad socializmas kaip visuomenės organizavimosi būdas apskritai yra neįmanomas. Ir nėra jokių *objektyviai egzistuojančių visuomeninių jėgų, kurios pakeičia visuomeninę sąmonę...* Sakyčiau, Marxo „Kapitalas“ buvo tiesiog genialus viešųjų ryšių planas, padėjęs pasiekti tam tikrų, kai kurioms tautoms itin skaudžių, politinių tikslų.

Bet grįžkime prie intelektualų. Socializmą jie veikiau myli nei mano esant tiesa (ar viešųjų ryšių produktas gali būti tiesa?). Kiekvienas intelektualas, bent kiek pasigilinęs į socializmo pamatines prielaidas – centrinį planavimą ir visuomeninę gamybos priemonių nuosavybę – supras, kad tokioje sistemoje efektyvumas yra nykstamai mažas, ir tai anksčiau ar vėliau sunaikins visą iki tol sukurtą ar paskirų, sistemai nepaklūstančių žmonių vis dar kuriamą medžiaginę gerovę. Be to, tokia sankloda sugriauna tradicines vertybes ir ugdo „naują“ žmogų, kurio aprašymų pilna sovietmečio literatūra nuo Majakovskio ir Mieželaičio antžmogių iki Bulgakovo šarikovų. Atrodo, imkite ir skaitykite, ir svarbiausia, kad tikrai visi esame skaitę, netgi rašinėlius rašę. Nepadeda. Racionalioje dis-

kusijoje dėliodami kairiųjų ir dešiniųjų argumentus, mąstantys žmonės ne taip jau sunkiai sutinka, kad kairumas veda prie rimtų visuomenės ligų. Tačiau eilinio skambaus šūkio pamonyti, jie vėl kelia rankas už perskirstymą, valstybės globojančią ranką, turtingųjų pasmerkimą ir visų tautų romantiškus marksistus, veikusius visai neromantiškais priemonėmis (pvz., Ernesto Che Guevara). Taigi šis santykis, panašus, yra ne proto lygmenyje. Tuomet dar paradoksaliau atrodo tai, kad būtent intelektualai labiau nei kitos socialinės grupės į tą kairumą yra linkę. Nejaugi dėl kovų ir herojų romantikos?..

PAVADINIMAI IR APIBRĖŽIMAI

Lietuvos viešojoje padangėje yra tiek apsiskelbusių dešiniųjų, kurie mąsto ir elgiasi pagal kairiųjų logiką ir vertybes (pvz., balsuoja), kad kalbėjimas apie dešiniųjų ir kairiųjų grupuotes (partijas, sąjūdžius) apskritai praranda prasmę, todėl čia aš apsiribosiu tik asmens lygmeniu.

Nepaisant gausios bei spalvingos simbolikos ir aibės stereotipų, kairumą ir dešinumą apibrėžti nėra taip paprasta. Juolab kad ir pavadinimų bei vertinimo skalių esama daugelio ir vartojamos jos nenuosekliai. Pavyzdžiui, Europoje liberalas yra dešiniųjų pažiūrų žmogus, JAV – kairiųjų. Ekonominė prasme liberalai, konservatoriai ir kartais krikščionys demokratai yra dešinieji, kultūriniame kontekste liberalu dažnai vadinamas žmogus, kurio moralinės nuostatos yra lanksčios, o tų pačių dešiniųjų konservatorių ar krikščionių demokratų – apibrėžtos.

Kadangi pripažįstu individo autonomiją moralinių ir dvasinių vertybių sferoje ir nemanau turinti kriterijų svarstyti šių apsisprendimų priežastis, tai čia kalbėsiu tik apie ekonominį kairumą bei dešinumą. Tačiau materialūs dalykai savaime be sąmonės palaikymo neegzistuoja, tad drįsiu analizuoti ekonominių pasirinkimų

¹ Žodžius „inteligentas“ ir „intelektualas“ čia vartoju sinonimiškai ir visomis prasmėmis, nurodytomis LKŽ: *išsilavinęs žmogus, protingas, protinį darbą dirbantis žmogus.*

² JAV knygynuose Marxo knygų turbūt daugiausia palyginti su bet kurio kito mąstytojo.

sašajas su nemedžiaginės sferos elementais: vertybėmis bei pasaulėžiūra.

Taigi apibrėžimas: ekonominėje plotmėje kairei priklausau pasisakantys už centralizuotus ir kitiems privalomai taikomus sprendimus, kuriais perskirstomi ištekliai, o dešinei – pasisakantys už privačią nuosavybę ir individualius sprendimus, kurių pagrindu pasiskirsto ištekliai, kitaip tariant – už rinkos santykius.

Žodžius „socializmas“ ir „kairė“ čia sąmoningai vartojami kaip sinonimus, nes jie skiriasi tik laipsniu, o ne esme. Kairiosios pažiūros reiškia, kad norima daugiau perskirstymo, daugiau valdžios galių spręsti ir daugiau paskiro žmogaus ribojimų, t. y. daugiau socializmo. Kairiesiems – nors socializmas grynąja forma gali ir nebūti tikslas – būtent socialistinės vertybės (vadaminasis „solidarumas“, prievartos pagalba) yra esminės. Todėl šiandien vyraujantys samprotavimai apie mišrias šiuolaikines ekonomikas – socialinę rinkos ekonomiką, gerovės valstybę, modernų intervencionizmą ar pan. – yra toks pat triukas, koks kadaise buvo „socializmas su žmogišku veidu“ arba „nepriklausoma Lietuva TSRS sudėtyje“. Taip, šiandien Lietuvoje yra reguliuojama rinkos ekonomika – palyginti su ES senbuvėmis, gal net labiau rinkos – tačiau jeigu vertybės yra socialistinės, tai neilgai trukus laisvės ir socializmo santykis pasikeis ir turėsime vakarietiškos versijos socialistinę respubliką. Ir nesitikėkite, kad skandinaviškos – tam turėtume būti švarūs nuo tų skausmingų patirčių, kurias išgyvenome pastarąjį šimtmetį kaip visuomenė, ir kurios paliko nuoskaudas, lemiančias mūsų nepasitikėjimą vieni kitais.

Žmonių pažiūros į visuomenės sąrangą susiformuoja ne šiaip sau, bet dėl priežasčių, kurios taip pat yra nevienasluoksnės. Žmogus gali būti „už“ didesnį perskirstymą vien todėl, kad ketina iš perskirstymo šį tą gauti, o ne prarasti (jam apsimoka). Tai būtų paprasčiausias aiškinimas, kuris pirmiausia turėtų įtikinti tuos rinkos sistemos oponentus (panašu, kad daugumą), kurie teigia, kad rinkoje žmogus sprendžia tik pagal tai, kas jam materialiai naudinga ir griebia tiek, kiek pajėgia, ir jei valstybė savo reguliavimais bei prievartos aparatu to nesutvarko, tai aplinkui plyti džunglės: stipresni pjauna silpnuosius.

Tačiau rinkos teorija neteigia, kad žmogus visada siekia būtent materialios naudos, juk netgi rinkdamasis darbą žmogus dažnai turi kitų poreikių nei maksimali alga, ir netgi daugiau lemiančių poreikių – pavyzdžiui, galimybės tobulėti, galimybės įgyvendinti savo idėją ir pan. Be to, būtų logiška pastebėti, kad aplinkui džunglės neplyti: daugybė žmonių skiria kitiems savo laiką ir žinias be atlygio arba su daug mažesniu, nei galėtų gauti, arba remia finansiškai. Tokių žmonių ne taip jau mažai matyti viešumoje, bet dar daugiau tai daro tyliai.

Todėl prasminga aptarti kitas žmonių poelgius variojančias paskatas, tarp jų ir tas, kurios tokią įtakingą visuomenės dalį – inteligentus – veda kairėn. Pradėkime nuo paprasčiausių.

PRAGMATIKA

Klausimą, kodėl intelektualai dažniausiai yra kairiųjų pažiūrų, plačiai nagrinėja Friedrichas von Hayekas savo 1949 m. knygoje *The Intellectuals and Socialism*. Hayekas pabrėžia, kad, kitaip nei plačiai manoma, socializmas niekada nebuvo ir nėra darbo žmonių ideologija. Tai yra minties konstruktas, kurio kūrėjas Marxas buvo pats tikriausias intelektualas, kaip ir jo sekėjai. Praėjo nemažai laiko, kol šią doktriną prisiėmė masės, taip pat ir politikai. Klausimas dėl intelektualų pažiūrų yra esminis bet kurioje epochoje. Nes būtent intelektualai rašydami, kalbėdami, mokydami tautą formuoja viešąją nuomonę, į kurią demokratinėje valstybėje privalo atsižvelgti politikai. Ir tik laiko klauisi-

Konkurencijos dėsnis. Fiodoro Rešetnikovo karikatūra.
XX a. 7–8 dešimtmetis

mas, rašo Hayekas, kada šios intelektualų generuotos idėjos politikams taps savomis.

Hayekui, tikriausiai dėl jo asmeninės patirties, labai rūpėjo klausimas, kodėl kairioji ideologija vyrauja tarp ekonomistų. Jis teigia, kad ekonomistams labai naudinga palaikyti intervencionistinės valstybės modelį,

nes tik ten jie gali gauti gerą darbo vietą, jei nenori³ užsiimti verslu. Juo labiau valstybė reguliuos ekonominę veiklą, kainas, palūkanas ir pan., juo daugiau jai reikės ekonomistų. Kita stipri interesų grupė, anot Hayeko, yra ekonomikos dėstytojai. Kadangi dauguma aukštųjų mokyklų yra valstybinės (JAV taip pat) arba valstybės subsidijuojamos, tai ekonomikos mokslo elitą tiesiogiai suinteresuotas toki finansavimą išlaikyti. Nuostabu yra tai, kad (kaip ir Lietuvos aukštojo mokslo reformos atveju) dauguma šių žmonių rinkos sąlygomis gyventų dar geriau, nes išsilavinę ir protingi žmonės geba prisitaikyti prie pasikeitusių sąlygų, tačiau pokyčių baimė viską nusveria.

Dar viena intelektualų kategorija, kuriai intervencionistinė valstybė ir socializmo vertybės yra būtini, yra politikai ir valstybės tarnautojai. Nes juo daugiau laisvės veikti individui, juo mažiau lieka progų politikams susireikšminti ir juo mažesnio reikia valdymo bei kontrolės aparato.

Pažvelgę į mums artimesnius laiką ir vietą nei Hayeko aprašytieji, aptiksime labai panašią sovietinę patirtį. Nors sovietai deklaratyviai aukštino darbininkus bei varginguosius valstiečius ir diskriminavo buvusių turtingųjų vaikus, tačiau buvo dedama daug pastangų suformuoti būtent sovietinį inteligentą. Tiesa, šio visuomenės sluoksnio atstovų atlyginimai nebuvo dideli, tačiau privilegijų sistema buvo smarkiai išplėta. Didžiausias to meto turtas (ir pagrindinis privačios nuosavybės liudijimas) butai geriausiose vietose būdavo skiriami būtent inteligentams. Iš inteligentijos labiausiai buvo privilegijuoti rašytojai ir kiti menininkai, iš jų mainais tikintis pozityvaus „socialistinės realybės“ vaizdavimo. Kitas privilegijuotas sluoksnis buvo ministerijų, plano komitetų ir kitų valstybės institucijų tarnautojai (ką ir kalbėti apie politikus). Taigi dalis po sušaudymų ir trėmimų likusios inteligentijos socialistinės valstybės buvo jaukinami ir maitinami.

Nors pragmatizmo argumentas yra aiškiai nepakankamas, manau, kad Hayeko išvalgos yra tikrai vertos dėmesio. Visų pirma todėl, kad jis kalba apie Vakarų (kapitalistinio!) pasaulio nuotaikas, antra, kad tai, kas rašyta XX a. pirmoje pusėje, ir šiandien – praėjus daugiau nei dešimtmečiui po Sovietų imperijos žlugimo ir industrinių valstybių epochai pereinant į globalios žinių visuomenės laikus – niekas nepasikeitė. Tai verčia ieškoti gilesnių priežasčių.

IŠSILAVINIMAS

Kita akivaizdi priežastis išsilavinusiems žmonėms tapti kairiaisiais yra išsilavinimo turinys. Kaip matome iš Hayeko svarstymų, ekonomikos profesoriai net ir JAV yra kairiųjų vertybių skiepytojai, tai ką ir kalbėti apie mus, baigusius sovietinę vidurinę ar net ir aukštąją

mokyklą. Juk socialinių mokslų srityje kitos doktrinos nei marksizmas nebuvo. Kadangi ši teorija nėra nei racionali, nei logiškai nuosekli⁴, o išmokti ją ir egzaminus laikyti reikėjo, tai tam būdavo pasitelkiami kiti suvokimo instrumentai nei intelektas. Išmokome marksizmo

Lietuvių socialistų sąjungos (JAV, Filadelfija) atvirukas. XX a. pradžia. Iš Jono Bulotos kolekcijos

postulatus kaip mitus, kurie, racionaliai nesuvokti, nusėdo giliai į sąmonę, o po to aktualizuojasi be didelių pastangų susiklosčius tinkamai situacijai.

Kaip kitaip galėtume paaiškinti toki mito apie antagonistines darbuotojų ir darbdavių klases gajumą? Panašu, kad šiandien vaikai jau pirmoje klasėje to yra išmokomi, nors pagrindimui nėra jokių ekonominių argumentų. Juk šios žmonių grupės viena kitai yra būtinai reikalingos, nes pavieniui jos nieko negali sukurti. Arba mitas apie kiekybės neišvengiamą peraugimą į kokybę – jis priimamas kaip duotybė. Ar tik ne juo remiantis siekiant žinių visuomenės nuolat didinamas studentų skaičius aukštosiose mokyklose, o siekiant teisinės valstybės – vis daugiau leidžiama įstatymų ir kuriama valstybės institucijų? Kapitalisto, kaip nužmogėjusio pinigų gamintojo, mitas taip pat siekia Marxo laikus. Tiesa, jis buvo itin išpuoselėtas sovietinės literatūros, kino ir kitų menų, o šiandien yra įgavęs naujų formų ir toliau plėtojamas, suteikiant šiandien madingus akcentus (pvz., filmas *The Corporation*).

Tie, kurie Marxo neskaitė (pvz., studijavo jau posovietiniu laiku), neigia jo įtaką savo pasaulėžiūrai. Na-

³ Kaip politiškai nekorektiškai sako šiuolaikiniai verslo guru, „tingi“ arba „bijo“.

⁴ Apie tai žr. von Miseso knygas: *Socialism; Liberalism in the classical tradition; The anti-capitalistic mentality; Planned Chaos; Human Action*; von Hayeko: „Individualizmas ir ekonominė tvarka“; „Kelias į vergovę“.

tūralu, kad nežinodamas negali atpažinti, tačiau verta turėti omenyje, kad ekonomikos pavertimas „objektyviu“ mokslu ir taikomosios matematikos šaka (Johnas M. Keynesas, Gregory's Mankiw, Jamesas Tobinas), neužpildo analizei būtino vertybinio klodo ir ten atsiranda tai, ką išpažįsta aplinka. O akademinė aplinka daugumoje pasaulio universitetų, sąmoningai arba nesąmoningai, išpažįsta kairiąsias vertybes, tegul ir dailiai padabintas šiandienų aktualijų, kaip antai lyčių lygybės, globalizacijos, socialiai atsakingo verslo ir pan. kepurėmis. Be to, akademijoje yra giliai išsisknijęs manymas, kad prieš vyraujančią tvarką reikia pasisakyti bet kuriuo atveju, nepaisant siūlomų receptų (dažniausiai įvairaus spektro intervencionizmo) poveikio bendrai situacijai.

PSICHOLOGIJA

Kuo skiriasi rinkos ekonomikos visuomenė nuo socialistinės visuomenės atsakomybės požiūriu? Skiriasi iš esmės. Rinkoje žmogus yra laisvas veikti ir atsakingas už savo veiksmus su labai apčiuopiamomis pasekmėmis. Pavyzdžiui, žmogus yra laisvas rinktis darbą, bet ir atsakingas už pasekmes, jei nedirbs. Tuomet jis bus, kaip dabar madinga sakyti, „laisvas badauti ar elgetauti“⁵. Socializme žmogus negali laisvai rinktis darbo (arba nedarbo), todėl neatsako už pasekmes. Jei nedirbs – nedirbti ir būti už tai atsakingam jam niekas neleis (gerovės valstybėje dar patogiaus – laisvę nedirbti turi, bet atsakomybės patirti pasekmes – ne, pašalpa bus suteikta bet kuriuo atveju). Rinkoje veikiantis konsultantas tiesiogiai, pagal naujų užsakymų skaičių pajus savo patarimų vertę, tuo tarpu valstybei dirbantis patarėjas (tiek geras, tiek blogas) tiesioginio atsako į savo patarimus sulaukia tik išskirtiniais atvejais.

Socializme atsakomybė, kaip ir nuosavybė, tampa visuomenine. Nebūti tiesiogiai atsakingam už savo veiksmus yra didelis psichologinis komfortas. Apie tai byloja ir gyventojų apklausos, pasak kurių žmonės mano, jog sovietiniais metais buvo geriau, nes, nors ir minimalus uždarbis bei pragyvenimo lygis, bet tada jis buvo garantuotas. Rinkos sistema tokio komforto nesiūlo. Joje niekas nėra garantuota: nei darbo vieta, nei darbo užmokestis, nei pensija, nei pajamos ligos ar negalios atveju, nei santaupos. Nes nieko šiame materialiam pasaulyje apskritai nėra pastovaus ir garantuoto. Yra tik galimybės ir rizikos, ir asmeniškai sprendimai renkant tarp galimybių su rizikomis, priemonės rizikas sumažinti apsidraudžiant bei šių pasirinkimų asmeni-

⁵ Čia belieka priminti, kad laisvė negarantuoja turinio, ji tik išvaduoja nuo prievartos. Taip kad laisvės badauti arba laisvės būti sočiam iš principo negali būti.

⁶ O, naivūs rinkimų šūkių apie asmeninę politiką ir valdininkų atsakomybę už sprendimus!

nis patyrimas. Sakyčiau, nieko brutalaus, banalaus ar nežmogiško (kaip rašo Lietuvos intelektualai) – netgi labai egzistenciška...

Kaip pažymi Josephas Schumpeteris ir jį cituojantis Hayekas, būtent intelektualai yra tas visuomenės sluoksniu, kuris tiesioginės atsakomybės už savo veiksmus nepatiria ir kuris neprivalo turėti praktinių (specifinių) žinių, – tai ir skiria juos nuo kitų išsilavinusių visuomenės narių. Intelektualai – rašytojai, žurnalistai, analitikai, mokytojai, dėstytojai, valstybės tarnautojai, patarėjai – aptaria, moko, analizuoja, vertina, pataria. Kitaip tariant, formuoja nuomonę tų, kurie priima sprendimus ir veikia (politikų, verslininkų, ūkininkų, samdomų darbuotojų). Natūralu, kad mokytojas negali būti tiesiogiai atsakingas už savo mokinio mintis ar veiksmus, žurnalistas – už skaitytojo, patarėjas – už politiko, nes tai yra jau kito žmogaus veiksmas ir mintys. Idėjų sferos darbuotojo veiksmų ir negali lydėti tokia tiesioginė atsakomybė, kokia antai lydi statybininko ar investuotojo sprendimus, nes pats rezultatas yra pasklidęs laike ir tarp skirtingų, formaliais ryšiais nesusijusių subjektų.

Tačiau tai nereiškia, kad tokiam darbe nėra jokios atsakomybės. Ji egzistuoja, tik praktiškai negali būti formalizuota⁶. Tai asmeninė atsakomybė. Nėra abejonės, kad būtent asmeninė atsakomybė turi didžiausią moralinę vertę, nes žmogui atsakingam būti nepadedama nei teisės sistema, nei jo susitarimai su kitais subjektais. Tačiau ji turi vieną didelį trūkumą – arba ji yra, arba jos nėra. Ir kai jos nėra, kita visuomenės dalis neturi jokių priemonių padėčiai taisyti išskyrus viešą piktinimąsi, rūpestį ir apgailestavimą (kaip tai darau aš dabar dėl inteligentų kairumo). Drįsčiau teigti, būtent asmeninės atsakomybės stoka ir yra priežastis, kodėl esame nepatenkinti savo visuomene, politikais ir valdininkais.

Bet kuo čia dėtas socializmas? Ogi dėl vertybių. Suvisuomeninta atsakomybė yra socializmo ryškus atributas, labai patrauklus žmonėms, nenorintiems prisiimti asmeninės atsakomybės ir it magnetas juos pritraukiantis į sferas, kur tiesioginės atsakomybės galima išvengti, būtent į inteligentų veiklos lauką. Ką ir kalbėti, inteligentams, prisiimantiems asmeninę atsakomybę, toks reiškinys yra didžiausia rykštė, pakertanti jų motyvaciją ir pasaulėžiūros pagrindus. O atsiranda jis dėl visiškai aiškių priežasčių: dirbtinis rinkos santykių veikimo lauko sumažinimas (pvz., švietimą, sveikatos apsaugą laikant valstybės funkcijomis) išplečia valstybės reguliuojamų sferų apimtį. Tai didina valstybės aparatą ir išpučia poreikį asmeninės atsakomybės už rezultatus (ne už nurodymų vykdymą) nereikalaujančių pareigybių, kurias ir užima tikslingai tokios veiklos ieškantys žmonės. Beje, mūsų aukštosios mokyklos juos labai sėkmingai gamina.

PASAULĖŽIŪRA

Vis dėlto psichologinis argumentas inteligentų kairumui paaiškinti man taip pat neatrodo pakankamas. Manau, kad galų gale kairumas ar dešinumas priklauso nuo požiūrio į žmogaus vertę. Šioje politinio korektiškumo epochoje tik retas prisipažins manas, jog žmogaus vertė priklauso nuo jo rasės, lyties, luomo (socialinio statuso), amžiaus, išsilavinimo ir t. t. Nors galiu lažintis, kad daugelis mano būtent taip. Tačiau šiuokart man tai, laimei, nėra svarbu. Kadangi kalbu tik apie ekonominę pasaulėžiūrą, užtenka išsiaiškinti, ką žmonės mano apie kitų žmonių kaip ekonominių gėrybių kūrėjų vertę. Tai yra, ar manoma, jog kiekvienas žmogus gali rasti veiklą, kurią jis pajėgs vykdyti, kuri ir jam, ir visuomenei bus vertinga.

Visų socializmo samprotavimų apie centralizuoto planavimo bei nuosavybės suvisuomeninimo būtinybę pasaulėžiūrinė prielaida yra ta, kad žmogus (šiai žmogus, ne valdantis) pats tokios veiklos rasti negali. Negali, nes negavo gero išsilavinimo, šeimoje nebuvo tinkamai auklėjamas, nesuprato poreikio, buvo naivus, tingus ar dar kitaip kaip nepakankamai protingas priimti sprendimus dėl savo ekonominio gyvenimo. Kita vertus, tie, kurie turi pakankamai išsilavinimo, idėjų ir kapitalo, būtinai kitus išnaudos ir taip kurs naudą tik sau. Tai gi kadangi vieni yra kvaili, o kiti – piktybiniai, tai viską planuoti ir spręsti turi valstybė. O praktiškai tai reiškia – valstybės atstovai, lygesni už lygius. Žinoma, jie bus iš inteligentų, nes turi būti raštingi, protingi ir pan.

Tuo tarpu rinkos doktrina remiasi tikėjimu, jog kiekvienas (!) žmogus yra iš principo pajėgus rasti darbą (veiklą) ir jį gerai atlikdamas sukurti visuomenei pridėtinę vertę; tai įgyvendinti jis turi daugiausia šansų esant rinkos sistemai. Ta vertė bus juo arčiau optimalios, juo žmogus labiau darys tai, ką jis asmeniškai sugeba ir nori, nepriklausomai nuo to, ar tai būtų prekių perpardavinėjimas turguje, ar biotechnologijų kūrimas mokslo laboratorijoje. Tiesa, kairieji ekonomistai, išradę makroekonomiką ir statistiką (pagrindinius valstybės kišimosi į ekonomiką įrankius), įvedė tokias sąvokas kaip didesnė ar mažesnė pridėtinė vertė. Jos puikiai tinka padėčiai analizuoti ir vertinti, bet tik tiek. Didesniam ar mažesniai produktui gauti vis vien reikalingas žmogus, kuris ima jį ir sukuria, svarstydamas ne apie didesnę ar mažesnę BVP, bet apie savo gebėjimus, tikslus ir norus. Rinka yra gryniausias demokra-

tijos išsikūnijimas – kiekvienas, radęs, ko reikia vartotojui, uždirba. Ar tai ne demokratijos apraiška, kad statybininkas uždirba daugiau nei vadybininkas? (Su dėstytojų ir gydytojų alga nelyginu, nes jie dirba ne rinkoje). Ar ne demokratijos (pamatinės žmonių lygybės) išraiška yra kooperatyvų laikų megztinių pardavinėtojas, sukaupęs kapitalą iš žygių į Jugoslaviją Nepriklausomybės pradžioje ir šiandien sėdintis kokios nors stambios įmonės valdyboje?

Sutikime, dažnam inteligentui atrodo, kad tai tiesiog neteisybė. Neteisybė, kad kažkam kitam, su menkesniu protu bei išsilavinimu, buvo taip atlyginta už tai, jog tada ne svarstė, o veikė, veikė neaiškiais sąlygomis, sukosi kaip išmanė, rizikavo ir neturėjo jokio psichologinio komforto.

Aš, kaip ir dauguma inteligentų, taip pat neprekiavau megztiniais, nes nemokėjau (megzti mokėjau, tik pardavinėti ne) ir man atrodė, kad tai žemina mano orumą. Ką ir kalbėti apie investicinius čekius ar Jugoslaviją, kur jokio aiškumo ir vienas galvos skausmas. Todėl šiandien kapitalo neturiu. Tačiau šiandien esu visiškai tikra, kad prekiauti megztukais lygiai taip pat garbinga, kaip ir analizuoti ekonomiką ar konsultuoti investuotojus.

MADA

Tūlas madingas ekonomistas ar komentatorius, perskaitęs šį straipsnį ar net jo antraštę, sakys, kad visa tai tik senienos. Šiandien nėra nei kairės, nei dešinės. Maža to, šiandien nėra nei gera, nei bloga, nei teisinga, nei neteisinga. Šiandien yra tai, dėl ko visuomenė sutaria. Jei, pavyzdžiui, ES šalių vadovai susirinkę į Lisaboną sutaria, kad ES bus konkurencingiausia ekonomika, tai ji tokia ir bus. Jei Lietuvos Ūkio ministerija sutaria (su savimi, Europos Komisija ir dar viena kita Lietuvos institucija), kad Lietuvoje steigsiame prestižinį universitetą, tai tas universitetas ir taps prestižiniu. Nes ekonomikos dėsniai negalioja, ir nesvarbu, kad Lisabonos strategijos priemonės link konkurencingumo neveda, o Ūkio, Švietimo ir net visos kartu ministerijos negali įkurti universiteto, kuris tikrai taps prestižiniu.

Ši mada tiesa laikyti tai, dėl ko susitariame, yra tiesiog rojus socialistui. Juk susitarti gali tik tas, kuris įgaliotas. O įgalioti visų pirma yra tie, kurie valdo visuomenę bei jai atstovauja. Kaip visada. ☒

Atitaisymas

2007 m. NŽ-A Nr. 1–2 „Laiškų“ skyriuje įsivėlė apmaudi klaida. P. 69 skelbiamo laiško parašas turi būti – Arvydas Barzdukas. Redakcija nuoširdžiai atsiprašo autoriaus ir skaitytojų.

KODĖL KĘSTUTIS PAKVIETĖ ALGIRDĄ Į LIETUVOS SOSTĄ?

Mečislovas Jučas

Vytautas skunde prieš Jogailą ir Skirgailą apie 1390 m. vokiečiams parašė, kad tėvas Kęstutis, nušalinęs Jaunutį, atidavė Lietuvos sostą vyresniajam broliui Algirdui: *Unsz fater durch des alders wille, als her sin eldster bruder was, und gab jm di Wille czu besitzten*¹. Šiuo Vytauto memorialu pasinaudojo pirmasis Lietuvos metraštininkas perfrazuodamas šitaip: *И князь великый Кестути рече брату своему великому князю Олигрду: „Тобе подобает княземъ великимъ быти во Вилне, ты старшии братъ, а я с тобою заодно живу“. И посади его на великомъ княжени Вилни*². O štai *Origo regis Jagyelo et Wytholdi ducum Lithuanie* kartojo Kęstučio žodžius: *Tibi licet esse in Wilna m. ducem, quia es senior frater et tecum in unitate vivo. Et locat eum in magno ducatu Vilne*³.

Politinį šio įvykio įvertinimą pateikė save iš Lietuvos kildinęs lenkų istorikas Henrykas Paszkiewiczus⁴. Jo teigimu, Algirdo atėjimas į valdžią turėjo Rusios karines jėgas įtraukti į kovas su kryžiuočiais. Todėl Kęstutis, nušalinęs nuo valdžios Jaunutį, pakvietė į Vilnių iš tolumo Vitebsko Algirdą.

Šiandien mums kyla klausimas, ar reikėjo priešintis Ordinui ir likti beveik visą XIV a. pagonimis. Prieš 70 metų tuo suabejojo istorikas Simas Sužiedėlis. Jis apgailestavo, kad po Mindaugo Lietuvoje žlugo krikščionybė. O galėjo būti, kad krikščionybė būtų išsigalėjusi. Tuomet Ordinas būtų netekęs preteksto likti Prūsijoje, o krikščionys lietuviai būtų lygūs su kaimynais, krašte būtų klestėję mokyklos, raštas⁵.

Paulius Šležas kaltino Algirdą ir Kęstutį, kad šie nesupratę laiko dvasios, neturėję istorinės perspektyvos,

buvę pilni lietuviško atkaklumo⁶. Panašių balsų girdėti ir mūsų laikais. Sparčiai kylantis jaunas istorikas Darius Baronas mano, kad Ordino puolimus buvo galima nutraukti lietuviams priėmus katalikų tikejimą. Bet Lietuvos kunigaikščiai to nedarė dėl „ambicijų dominuoti rytuose“. Jie veikė rusų žemėse ir paliko savo kraštą likimo valiai⁷.

Įžymus mūsų Bažnyčios istorikas Paulius Rabikauskas SJ manė kitaip. Pastabose dėl Sužiedėlio apgailestavimų jis rašė: „būtų tikriausiai išsiskleidusi dar viena germaniška valstybė, kad ir su kai kuriomis baltiškėmis priemaišomis“⁸. Lietuvos vyskupija, tegu Mindaugo pastangomis ir turėjusi priklausyti tiesiog Romai, vėliau vis tiek būtų patekusi į vokiečių bažnytinės provincijos priklausomybę. „Lietuviai, pamokyti broliškųjų genčių (prūsų ir latvių) likimo, kryžiuočiams kiek ir kaip galėjo priešinosi, kol pagaliau tapo krikščionimis be jų malonės“. Pasak Rabikausko, „tapti krikščioniu reišė prarasti turimą laisvę, likti svetimųjų (Ordino) vergu“, nes vokiečiai „suplakė į vieną du skirtingus dalykus – misijas ir kolonizavimą“. Iš to, kas profesoriaus pasakyta, seka viena išvada – būtų katalikai, bet nebūtų lietuviai.

Vokiečių ordinas vykdė kolonizacinę politiką. JAV gyvenantis istorikas Williamas Urbanas nepagrįstai teigė, kad Ordino politikoje nebuvo „teritorinio ekspansionizmo“, nors pripažino, jog Ordinui labai reikėjo Žemaitijos⁹.

Šia proga žvilgtelėkime į Vokiečių ordino atsiradimo istoriją.

Mozūrijos kunigaikštis Konradas, savo iniciatyva

¹ *Scriptores rerum Prussicarum*, (toliau – SRP), t. 2, Leipzig: S. Hirzel, 1863, p. 712.

² *Полное собрание русских летописей*, t. 35, Москва: Наука, 1980, p. 61.

³ *Ibid.*, p. 115.

⁴ Henryk Paszkiewicz, *Jagiellonowie a Moskwa*, t. 1, Warszawa: Fundusz Kultury Narodowej, 1933, p. 373.

⁵ [Simas Sužiedėlis], „Krikščionybės kelias į Lietuvą“, [1937], in: *Katalikų kalendorius-žinynas, 1986 (C)*, Kaunas–Vilnius: Lietuvos Vyskupų Konferencijos leidinys, 1986, p. 122.

⁶ Paulius Šležas, „Bandymai apkrikštyti Lietuvą Algirdo ir Kęstučio

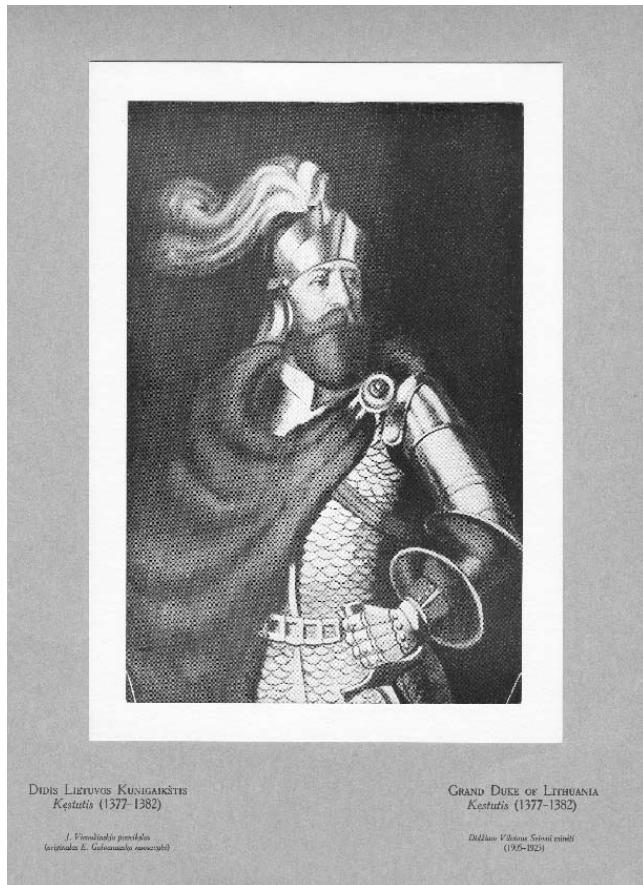
laikais“, in: *Tiesos kelias*, 1932, Nr. 12, p. 791.

⁷ Darius Baronas, „Pagoniškos Lietuvos bergždumas šiandienos Lietuvai“, in: *Naujasis Židinys-Aidai*, 2004, Nr. 9–10, p. 463, 464.

⁸ Čia ir toliau: Paulius Rabikauskas, *Krikščioniškoji Lietuva: Istorija, hagiografija, šaltiniotyra*, sudarė Liudas Jovaiša, Vilnius: Aidai, 2002, p. 7, 8, 14.

⁹ William Urban, *The Samogitian Crusade*, Chicago: Lithuanian Research and Studies Center, 1989; liet. vert.: William Urban, *Kryžiaus karas Žemaitijoje*, iš anglų k. vertė Ovidijus Stokys, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2005, p. 240.

ar stumiamas Vakarų¹⁰, 1226 m. užrašė Vokiečių Ordinui Kulmo (Chelmo) žemę¹¹. Jis su žmona ir trimis sūnumis atidavė tą žemę prie Vyslos iki Osos upės, o nuo jos iki Prūsijos sienų (*ad terminos Prussiae*) amžinon nuosavybėn su sąlyga, kad „Ordino broliai be

Justinas Vienožinskis. Kunigaikštis Kęstutis. 1925. Iš Didžiojo Vilniaus seimo 20-mečiui skirto tipografinio leidinio. LNM

apsimetimų ir visais laikais kartu su mumis kovos prieš pagonis prūsus“ (*una nobiscum omni tempore fore militaturos*). 1226 m. kovą imperatorius Frydrichas II patvirtino tą dovaną ir ją išplėtė į prūsų žemę¹². Šis imperatoriaus dokumentas faktiškai ir įkūrė Ordino valstybę. Popiežius Grigalius IX 1230 m. sausio 18 d. bule patvirtino imperatoriaus raštą žodžiais: *ad eripiendum de Prutenorum manibus terram*

*ipsam*¹³. 1234 m. rugpjūčio 3 d. jis priėmė Ordiną šv. Petro nuosavybėn kaip savo lėną¹⁴. 1243 m. liepos 29 d. popiežiaus Inocento IV legatas Vilhelmas padalijo prūsų žemę į 4 vyskupijas ir nužymėjo jų ribas Vyslos, Drevecos, Osos, Pasargės, Priegliaus ir Nemuno upėmis¹⁵. Inocentas IV 1243 m. buvo išaiškinęs Grigaliaus IX bulę taip, kad Ordinui perleistos sritys tam tikra dalimi galėjo būti skirtos vyskupams¹⁶. Taigi Ordinas nebuvo paliktas vieninteliu visų nukariautų žemių viešpačiu. Todėl vyskupijų steigimo dokumente vyskupai figūruoja ne kaip Ordinui subordinuoti, o kaip koordinuoti savininkai. Lietuvių žemės dovana Ordinui yra užrašyta 1245 m. vasario 1 d. popiežiaus Inocento IV bulėje. Joje Ordinas buvo paragintas užkariauti lietuvių ir prūsų gentis¹⁷.

Vokiečių vienuolių riterių Ordinas, pasivadinęs Švč. Mergelės Marijos vardu, ginklu ir daugeliu sutarčių, pasiektų prievarta, o gal ir falsifikatais, siekė grobti ir kolonizuoti svetimas žemes. Tokią jo politiką galima būtų nužymėti pagal principus: 1) *maximum*, 2) *medium* ir 3) *minimum*:

1) toliausius jo siekius ženklina Mindaugo 1259 m. Žemaitijos¹⁸, o 1260 m. – jei Mindaugas liks be palikūnių – ir visos Lietuvos užrašymas¹⁹. Šią Ordino programą atitinka 1337 m. lapkričio 15 d. imperatoriaus Liudviko IV dovana Ordinui, dovanojant Lietuvą kaip Vokietijos imperijos lėną – žemaičius, aukštaičius ir rusų žemes, bet kokios tautos ir tikėjimo (*ydiamatis seu statum fidei*)²⁰. 1404 m. Racionžo sutartyje magistras atsisakė „savo teisių“ į Lietuvą ir Rusiją:

2) „vidutinius“ Ordino siekius atitinka Jogailos, jo motinos ir brolių 1382 m. Žemaitijos iki Dubysos užrašymas²¹, Vytauto 1384 m. Žemaitijos ir tėviškės Trakų užrašymas: *das wir adir unsir nachkomelinge ane sone adir ane tochter sterben, so sollen allen unsir landt yenczlich an den ordin geffalen*²², Vytauto 1398 m. žemaičių iki Nevėžio dovana²³. Pastarąją Salyno sutartimi Ordinas dalijosi su Vytautu Naugardą ir Pskovą. Ordino politikoje lietuviai ir rusai buvo vardinami kartu *lituanos et rutenos, paganos et schismaticos*. Jie buvo pasmerkti Ordino kolonijinei politikai;

3) 1420 m. Ordinas reikalavo tik dešiniojo Nemuno kranto nuo Dubysos žiočių su Klaipėda ir siauru Baltijos pajūrio ruožu iki Livonijos. Ordino apetitai jau mažėjo, nes visa kita darėsi nerealu – 1421 m. Ordino pro-

¹⁰ Galėjo būti, kad dokumentas buvo sukurtas Vakaruose ir aprobuotas imperatoriaus Frydricho II dvare; žr. *Zapiski historyczne*, 2000, sąs. 3–4, p. 7–42.

¹¹ Akto kopija yra pas mus: MAB, MLF, b. 74, l. 508.

¹² *Preussisches Urkundenbuch. Politische Abteilung*, (toliau – PU), Königsberg, 1882.

¹³ *Ibid.*, Nr. 72, p. 52–53.

¹⁴ *Ibid.*, Nr. 108, p. 83–84.

¹⁵ MAB, MLF, b. 53, l. 183. Copia des Briefes darin der päpstliche Legat die Bisthümer angetheilet hat. PU, I, 1, Nr. 143, p. 108–109.

¹⁶ PU, Nr. 149.

¹⁷ PU, I, teil 1, Nr. 162, p. 122.

¹⁸ PU, I, teil 2, Nr. 79, p. 69–70

¹⁹ *Ibid.*, Nr. 106, p. 91–93.

²⁰ *Codex diplomaticus Lithuaniae*, (toliau – CDL), ed. Edward Raczynski, Breslau, 1845, p. 42–45.

²¹ *Ibid.*, p. 57, 59.

²² *Codex diplomaticus Prussicus*, Königsberg: bei den Gebrüderm Borntäger, 1853, t. 4, Nr. 20, p. 23; CEV, Nr. 13, p. 3–4.

²³ CEV, Nr. 179, p. 51–54.

kuratorius Romoje Tiergartas pripažino, kad Jogaila ir Vytautas turi jėgos persvarą ir popiežius negali padėti Ordinui²⁴.

Lietuva savo diplomatinėje kovoje gynė baltų žemių vienybę. Jos politinius siekius taip pat galima dalyti į didžiausius, vidutinius ir mažiausius:

1) 1413 m. Vytautas pareiškė, kad jis reikalausias savo tėvų žemės iki Osos (Vyslos intako), t. y. visos Prūsijos²⁵;

2) 1358 m. Algirdas ir Kęstutis kelė Lietuvos krikšto sąlygą nustatyti sieną su Ordinu Alės, Priegliaus intako, ir visu Baltijos pakraščiu iki Dauguvos²⁶;

3) 1420 m. Vytautas reikalavo sienos su Ordinu Nemunu – Rusne – Kuršių²⁷ mariomis ir jūra (su Klaipėda) iki Šventosios, bet tų metų rugsėjo 8 d. nuo to reikalavimo atsitraukė ir pasitarime Veliuonoje, „dėl geros taikos“, sutiko likti be Klaipėdos ir 3 mylių ruožo prie jūros²⁸. Padėtį pataisė 1422 m. karas ir Melno taika, kuria Ordinas galutinai išsižadėjo Žemaitijos.

Abi šalys darė kompromisus. 1422 m. rugsėjo 27 d. Melno taika Lietuva negavo Klaipėdos ir vakarinių lietuvių, o Ordinas – jungiamosios žemės su Livonija ir dešiniojo Nemuno kranto nuo Dubysos žiočių²⁹.

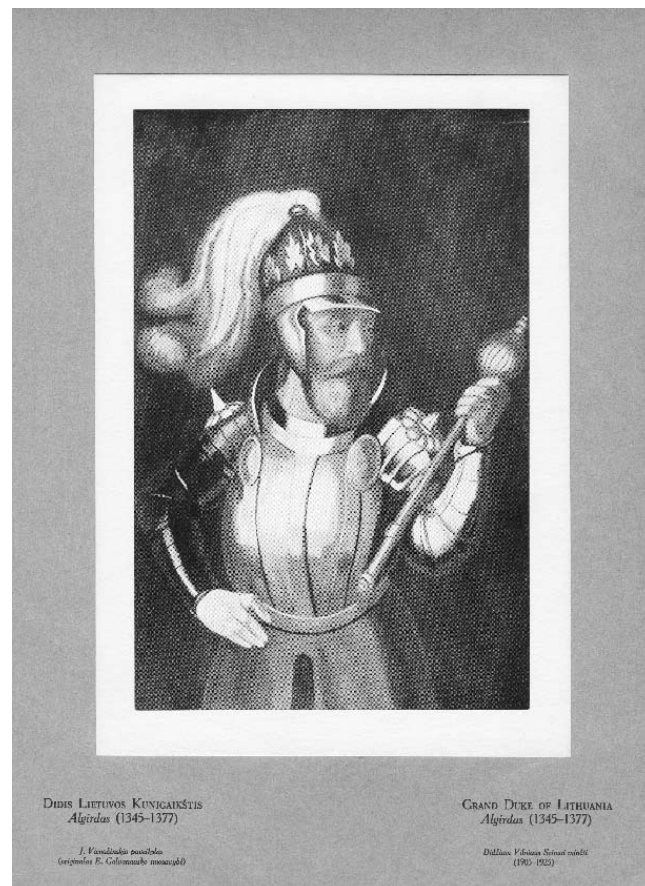
Kokią vaidmenį šiuose politiniuose procesuose atliko Lietuvos Didžioji Kunigaikštija? Nuo XIII a. vidurio iki XIV a. vidurio Lietuvai priklausė Juodoji Rusia Nemuno aukštupyje, prie Pripetės upės Paliesė su Turovu ir Pinsku, rytų Rusia su Minsku ir šiaurinė su Polocku. Vladimiro Pašuto teigimu, po šių užkariavimų Lietuvos valstybė, įsikūrusi lietuvių etninėse žemėse, virto Lietuvos Didžiąja Kunigaikštija. Jo nuomone (išreikšta žodžiu), Gedimino prijungtų rusų žemių užteko sėkmingam lietuvių karui su kryžiuočiais. Tolimesnė Lietuvos rytų politika šiam karui jau trukdžiusi.

Po Algirdo užkariavimų XIV a. antroje pusėje LDK aneksavo Ukrainą – Dniepro ir jo intakų teritoriją, Dauguvos aukštupį su Vitebsku, supo Smolenską.

LDK kūrimo istorija yra daugiašakė ir stebina tyrinėtojus. Pritariu Juliuszo Bardacho nuomonei, kad vakariniai rusai pateko Lietuvos valdžion ne vien prievartos būdu (tai nebuvo lemiamas veiksnys), bet ir kviečiant Gediminaičius į rusų kunigaikštystes, pripažįstant stiprėjančią Lietuvos valdžią ir išlaisvinant rusų žemes nuo Ordos. Pagrindinis rusų žemių rinkimo būdas buvo taikus.

Lietuviai, ypač žemaičiai, atkakliai priešinosi Ordinui. Tai puikiai parodė Antanas Kučinskis monografijoje „Kęstutis“ (1938). Bet vargu ar vieni lietuviai būtų

apsigyne nuo Ordino ir jo talkininkų agresijos. Negaliu pritarti Kučinsko teiginiui, kad „prieš Ordiną rusų pagalba buvo naudojama gana retai, nes neseniai karu įgytas jėgas neįmanoma tuojau ištraukti į kovą su vidaus ir išorės priešais“³⁰. Anot jo, Lietuvos valdovų po-

Justinas Vienožinskis. Kunigaikštis Algirdas. 1925. Iš Didžiojo Vilniaus seimo 20-mečiui skirto tipografinio leidinio. LNM

litiką rytuose lėmė kiti motyvai – „noras įkurti didelę ir galingą valstybę“. Lietuvos didžiųjų kunigaikščių duotos sričių privilegijose (originalų neliko, tik vėlesnės transkripcijos) Volynei, Palenkei, Polockui, Vitebskui, Smolenskui ir Kijevui teigiama: „Mes senovės neliečiame ir naujovių neįvedame, norime, kad būtų taip, kaip buvo didžiųjų kunigaikščių Vytauto ir Žygimanto valdymo metu“. Sričių kunigaikščiai – vietiniai ir Gediminaičiai – prisiekdavo didžiajam kunigaikščiui, mokėjo metinę duoklę – *полетнее мне давати по старине* – ir siūsdavo į karą nustatytą karių skaičių. XIV a. vokie-

²⁴ Die Berichte der Generalprokuratoren des DO an den Kurie, 1966, t. 3, d. 1, p. 168; cit. iš: Zenonas Ivinskis, „Žemaičių krikštas“, in: LKMA suvažiavimo darbai, Roma, 1972, t. 7, p. 95.

²⁵ CEV, p. 257.

²⁶ SRP, II, p. 80.

²⁷ CDL, p. 237–239.

²⁸ CEV, p. 494.

²⁹ Bronius Dundulis, *Lietuvių kova dėl Žemaitijos ir Užnemunės*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1960, p. 271–274.

³⁰ Antanas Kučinskis, *Kęstutis: Lietuvių tautos gynėjas*, Fotografinis leidimas, Vilnius: Mokslas, 1988, p. 20.

čių kronikose yra aprašytas rusų dalyvavimas Algirdo ir Kęstučio karo žygiuose į Prūsiją.

Drištame teigti, kad pagrindiniai karo žygiai į Ordino teritoriją buvo įvykdyti lietuvių ir rusų jėgomis. Esame priversti tą teiginį paremti faktine medžiaga.

1345 m. į Prūsiją susirinko didelės karo pajėgos. Ten buvo Čekijos karalius Jonas su sūnumi Karoliu – būsimuoju imperatoriumi Karoliu IV, Vengrijos karalius Liudvikas, Olandijos grafas Vilhelmas IV ir daugelis kitų, nes vien „žemių valdytojų“ buvo apie 200. Žygiui į Lietuvą vadovavo pats Ordino magistras. Tikėtasi suduoti lemiamą smūgį. Bet, patikėję gandu, kad lietuviai tuo metu puls Sambiją, pasitraukė. Tuo tarpu Algirdas netikėtai ir *valido exercitu* įsiveržė į Livoniją ir sunaikino Tervetės, Mintaujos, Dobelės pilis ir nužygiavo iki Rygos. Žygio metu kažkoks lyvis, *de senioribus*, pareiškęs Algirdui, kad jis išrinktas lyvių karaliumi. Algirdas jam atsakęs: *Rustice, tu non eris hic rex*, – ir liepęs jį nužudyti³¹. Šis kronikoje užrašytas pasakojimas rodo Algirdo siekius Livonijoje.

Po šio pralaimėjimo Ordinas keitė kovos taktiką. Atsisakyta vieno žygio metu pasiekti lemiamą pergalę. Nuspręsta naikinti kraštą nuolatiniais puolimais.

Lietuviai dėl didelių nuotolių ir stiprių Ordino pilių į Prūsiją žygiuodavo didelėmis pajėgomis ir dalyvaujant Algirdo vedamiems rusų žemių pulkams. 1347 m. *ambo dicti reges* puolė Girduvos (*Gerdauen*), Bartuvos žemėje, Launenburką, Rastenburką, Rösclį ir Alenburką³². 1348 m. Algirdo vedami pulkai iš Vladimiro (Volynės), Bresto, Polocko, Vitebsko, Smolensko dalyvavo mūšyje su kryžiuočiais prie Strėvos³³. 1352 m. *reges Lithwanorum* su didele jėga žygiavo prie Kuršių įlankos ir, pasidaliję į 5 būrius, niokojo žemes iki Karaliaučiaus³⁴. Atskirai minimas Algirdo vedamas būrys.

1353 m. vasario mėn. *reges paganorum* žygiavo iki Reselio (*Rössele*)³⁵. 1356 m. sausio mėn. Algirdas, Kęstutis ir Patrikas (Gardino kunigaikštis) „su didele kariuomene“ puolė tolimąjį Alenšteiną, sunaikino 17 kaimų, pasiekė Gutenštata ir *cum triumpho redierunt*³⁶. 1365 m. vasario mėn. Algirdas, Kęstutis ir Patrikas

niokojo skalvių žemę Kaustritės (*Kaustritten*) ir Splitės (*Splittern*) pilis³⁷. 1369 m. Algirdas buvo prie Dauguvos³⁸, o vasarą kartu su Kęstučiu *reges Letwinorum* kovojo prie Gotsverderio (prie Nemuno)³⁹. 1370 m. Algirdas ir Kęstutis *cum inhumanis exercitibus* įsiveržė į Sambijos pusiasalį, dalyvavo Rudavos (už Karaliaučiaus) mūšyje⁴⁰.

1375 m. Kęstutis su trimis Algirdo sūnumis, dalyvaujant Vitebsko ir Pskovo pulkams, puolė Dauguvos sritis⁴¹. Paskutinis Algirdo žygis, prieš mirtį 1377 m., kartu su Kęstučiu įvyko 1376 m. birželio mėn. Tepluvos, Vėluvos, Nadruvos žemių (iki Įsručio) apylinkėse⁴².

Vien Kęstučio vadovaujami karo žygiai į Prūsiją buvo menkesni, į artimesnes vietas. Bet dėl Kęstučio kovos taktikos kryžiuočiams nepavyko pastatyti Žemaitijoje nė vienos savo tvirtovės. Be jų buvo neįmanoma užvaldyti krašto. Kęstutis naikino vokiečių statomas pilis Nemuno dešiniajame krante ir neleido jiems ten įsitvirtinti.

Vytautas tęsė stambių karo žygių politiką, naudodamas lietuvių, rusų ir lenkų pajėgas. Ryškiausias momentas čia buvo Žalgirio mūšis. Janas Długoszas išvardijo Vytauto pulkus tokia tvarka: Trakų, Vilniaus, Kauno, Gardino, Lydos, Medininkų, Smolensko, Polocko, Vitebsko, Kijevo, Pinsko, Naugarduko, Bresto, Volkovysko, Drohičino, Melniko, Kremeneco ir Starodubo⁴³. Iš 18 minėtų žemių buvo surinkta 40 pulkų. Nė vieno pulko nebuvo iš tų rusų žemių, kurios nepriklausė Lietuvai. Rusų pulkai dalyvavo ir 1414, 1422 m. karuose su Ordinui, kai buvo galutinai išspręstas žemaičių likimas.

Lieka dar atsakyti į temos klausimą. Kęstutis pakvietė Algirdą iš tolimojo Vitebsko į Vilnių valdyti Lietuvą todėl, kad jis vykdė šiaurės ir rytų rusų politiką, kuria galima buvo pasinaudoti karui su kryžiuočiais.

Lietuvos Didžioji Kunigaikštija – jos rusų žemės – padėjo lietuviams gintis nuo Ordino agresijos. Ir ne vien tai. LDK sudarė būtina sąlygą jos sąjungai su Lenkija. O tai jau garantavo Ordino kolonijinės politikos žlugimą. ❧

³¹ SRP, II, p. 504–505, 72.

³² *Ibid.*, p. 508–509.

³³ *Ibid.*, p. 75, 511.

³⁴ *Ibid.*, p. 517–518.

³⁵ *Ibid.*, p. 520.

³⁶ *Ibid.*, p. 522.

³⁷ *Ibid.*, p. 85, 549.

³⁸ *Ibid.*, p. 93–94.

³⁹ *Ibid.*, p. 94–95.

⁴⁰ *Ibid.*, p. 565–567.

⁴¹ *Ibid.*, p. 107, 108.

⁴² *Ibid.*, p. 577–578.

⁴³ Jan Długosz, *Opera omnia*, t. 13, Cracoviae, 1877, p. 41.

ADOLFO ŠAPOKOS REDAGUOTA „LIETUVOS ISTORIJA“: POPULIARUMO KONTEKSTAI

Aurelijus Gieda

Prieš keletą dešimtmečių rašytojas Antanas Gustaitis yra šmaikščiai postringavęs, jog mūsų istorinių herojų barzdos turi būti žvilgančios ir sušukuotos:

Išminčių galvos – didelės ir plikės saule spindinčios, ogi poetai ar kitų menų mūsų šnekamosios sielos balso išsakytojai turi priminti mums daugiau Šventosios Dvasios paukštį negu žmogų. Taigi – mūsų Vytautui Didžiajam nedera būti bent kartą nukritusiam nuo žirgo, Maironiui – nors ir jaunystėje mylėjusiam merginą, Šliūpui – sapne sugrįžusiam bažnyčion, o Basanavičiui – užsnūdusiam per Tautos šventės prakalbas.¹

Šios citatos fone visiškai tinka svarstyti ir istoriką Adolfą Šapoką. Kodėl? Daugiau nei akivaizdu, jog svarbiausias Šapokos nuopelnas visuomenės sąmonėje yra jo redaguotoji „Lietuvos istorija“. Jau 70 metų prie jos grįžtama ne tik semtis istorinių žinių, bet ir ugdant pageidaujamą požiūrį į Lietuvos praeitį, įvertinant prieskario istorikų pasiekimus, *matuojant* savo ir kitų *ideologinę ir kultūrinę priklausomybę* (dėl viso to Šapokos redaguotą „Lietuvos istoriją“ toliau vadinsime tiesiog *Knyga*). Šiame straipsnyje nesiekama pervertinti *Knygos* visuomeninės ar mokslinės vertės. Čia tiesiog stengiamasi pateikti Lietuvos istorinei kultūrai itin svarbios knygos socialinės istorijos eskizą, atskleidžiant aplinkybes, kuriomis ar dėl kurių *Knyga* išpopuliarėjo. Tai leidžia neapriboti dėmesio vien tik jos vidinių kokybių horizontu. Nuo klausimų, kas ir kodėl ypač vertintina *Knygoje*, čia einama prie klausimo, kaip, kokiomis sąlygomis *Knyga* išpopuliarėjo. Žinoma, netgi taip perkėlus akcentus, vargiai galima išvengti šiandienų diskusijų, vertinimų ir tam tikro moralizavimo slėgio. Tad

AURELIJUS GIEDA (g. 1978) – VU Istorijos fakulteto doktorantas. Tekstas parengtas pranešimo, skaityto 2006 10 20 Lietuvos istorijos instituto mokslinėje konferencijoje „Lietuvos istoriografijos raida: tęstinumas ir lūžiai“, skirtos Adolfo Šapokos 100-osioms gimimo metinėms, pagrindu.

šiam tekste polemizuojama su nekorektiškais, paviršutiniškais ir tam tikra prasme proginiais „Lietuvos istorijos“ fenomeno aiškinimais. Savaiame suprantama, jog Šapokos šimtmetis ir „Lietuvos istorijos“ 70-metis įpareigoja. Tačiau, mano supratimu, noras sugražinti Šapokai ir *Knygai* žemišką matmenį, tikrai nėra mažiau aktualus, nei proginiai *atsargūs* paminėjimai.

PARADOKSALUS POPULIARUMAS

Adolfas Šapoka vis dar susilaukia išskirtinio dėmesio. Minimos įvairios gimimo metinės (90, 92, 95, 100 metų), rengiamos istorikui skirtos parodos, atidaromos jo vardu pavadintos auditorijos (2003 m. Vilniaus pedagoginiame universitete ir 2006 m. Vytauto Didžiojo universitete). Istorikai ir istorijos mokytojai rengia straipsnius ir konferencijas (vien 2006 m. surengtos 4 konferencijos, jose perskaityta per 30 pranešimų), radijo ir televizijos laidos. Šapokos vardu pavadinta Utenos gimnazija ir joje įrengtas istoriko atminimo kambarys. Istorikai net suskaičiavo, kiek automobilių lydėjo Šapoką į paskutinę kelionę 1961 m. Kanadoje. Dešimties mūsų tautos savimonės raidai svarbiausių tekstų autorių sąrašė, kurį 2005 m. gegužės mėn. 13 d. pateikė savaitraštis „Atgimimas“, Šapoka užima ketvirtą vietą, pagaliau kol kas tik brėžiniuose esančiai būsimąjo gyvenamojo kvartalo Romainiuose gatvei suteiktas A. Šapokos vardas...

Dar kartą pabrėžtina – šie Šapokos populiarumo rodikliai netraktuojami vertybiškai. O ir svarbūs jie ne savaiame, nes Šapokos vardas nebūtų išpopuliarėjęs, jei ne *Knyga*. Savo ruožtu, kaip žinome, *Knygą* rašė 5 autoriai, ir nesimu spręsti, kiek jos virtimą *Šapokos istorija* sąlygojo vienas redaktoriaus sakinytis pratarmėje: „Aišku, kad bendradarbiai, rašę atskiras dalis, už jų turinį negali būti atsakingi“... Kad ir kaip ten būtų, svarbiausias klausimas kalbant apie Šapokos ir jo redaguotos *Knygos* populiarumą šiandien nukreiptas į

¹ Antanas Gustaitis, „Akimirkos su žemiškuoju Baliu Sruoga žemėje“, [1968], in: *Metai*, 1995, Nr. 12, p. 108.

populiarinimo motyvus ir ypač jų įsisaŕmoninimą. Mat bijau, kad mūsų santykyje su Šapoka ir *Knyga* esama dar daug sociokultūrinėje terpėje subrandintos inercijos. Užuoť varginęsi pažinti, suprasti ir paiškinti, mes apsiribojame sustabarėjusių motyvų atkartojimu. Suprantama, kad platesnės visuomenės santykis ir negali būti kritinis ar analitinis, tačiau apmaudu, kai *nenoro pažinti ar gilintis* netrūksta akademinuose ratuose. Šiuo požiūriu kartais pasitaikantis greitas Šapokos ir *Knygos* fenomeno nuvainikavimas atsiremiant vien į Šapokos frazę „raskim lietuvius Lietuvos istorijoje“ yra panašiai trivialus, kaip ir proginių minėjimų metu besilieįantis patosas.

Nepaisant to, kad joks kitas prieškario istorikas šiandien Lietuvoje nesimėgauja tokiu viešuoju, o kartais ir akademinu dėmesiu kaip Šapoka, kartais išgirstame ir tokių žodžių, kuriais buvo palydėta viena iš 2006 m. konferencijų:

Tarp šimto įtakingiausių XX a. Lietuvos žmonių A. Šapoka užėmė 52 vietą. A. Šapokos pavardė buvo minima tarp dešimt svarbiausių lietuvių mąstytojų, padariusių didžiausią įtaką tautinės savimonės ir visuomeninės minties raidai. Neleiskime Lietuvos visuomenei pamiršti įžyiaus istoriko asmenybės bei darbų. Suraskime „Adolfą Šapoką Lietuvos istorijoje“ ir tinkamai pagerbkime.²

Ši dirbtinoka įtampa tarp „populiaraus Šapokos“ ir „nepažįstamo Šapokos“ ženklina gana specifinę kultūrinio kapitalo produkavimo tradiciją: visi žinome, kad ir istorijoje, ir istoriografijoje turime „baltų dėmių“ (negi kada nors jos bus užpildytos?), tačiau dažnai niekas negali pasakyti – kodėl vienos jų yra *gerokai baltesnės* už kitas?

KNYGOS KARJEROS PRIELAIDOS ATGIMIMO LAIKOTARPIU

Knygos, kaip ir žmonės, turi savo gyvenimus, geba siekti savo tikslų, daryti karjerą, užkariauti auditorijas. Tačiau esama vieno esminio skirtumo tarp *žyiaus* ir *žymios knygos* gyvenimų. Žymius žmones pavadinę asmenybėmis, tyrinėtojai dažnai linkę jų *didelę ateitį* įžvelgti jau vaikystėje. Žymių *knygų vaikystė* ne taip dažnai būna tokia patetiška. Todėl ir apie ypatingą moderniosios Lietuvos fenomeną, kuri pavadinome tiesiog *Knyga*, kalbėti pradėsime ne nuo jos vaikystės, o nuo karjeros viršūnės.

Atgimimo metais prieškario istoriografinis palikimas

² Birutė Grušauskienė, „Konferencija *Adolfas Šapoka Lietuvos istorijoje*“, in: <http://www.ams.lt/index.php?Lang=34&Itemid=41464> [žiūrėta: 2006 05 07].

³ Zenonas Norkus, „Pirmasis lietuviškas sociologijos metateorijos veikalas“, in: *Sociologija. Mintis ir veiksmas*, 2005, Nr. 2, p. 144–145.

ne tik susilaukė didžiulio dėmesio ir stulbinamų tiražų, tapo pagrindine istorinę sąmonę ir tapatybę restrukūruojančia jėga, bet ir parodė savo ypatingą galią konkuruoti su visa 1945–1990 m. Lietuvos sovietine istoriografija. Natūralu, kad prieškario Lietuvos reikšmingiausios atminties vietos po pusės amžiaus tapo atgimstančios, iš indoktrinacijų ir privalomų istorinių traktuočių besivaduojančios istoriografijos ir tautinės tapatybės katalizatoriumi. Svarstyta, kad bendrame sovietmečio pabaigos socialinių ir humanitarinių mokslų lauke istorikai nukentėjo mažiausiai, nes buvo apdairūs ir sugebėjo susirasti sąlyginai *saugias* temas, tad 1989–1991 m. permainos jiems reiškė ne profesinius nuostolius, o monumentalius šansus³. Socialiniu požiūriu, žinoma, ne mažesnę mokslinę ir visuomeninę sėkmę galėjo garantuoti kaip tik temos *kontraversiškas, slaptumas, nesaugumas, visuotinis aktualumas* ir pan. (pvz., visuomeniniai politiniai sąjūdžiai XIX–XX a. Lietuvoje, pirmoji Lietuvos Respublika, pokario partizanai, Lietuvos diplomatijos istorija, biografika ir t. t.). Be šio veiksnio būtų sunku paaiškinti daugelį paskutinių metų reiškinų Lietuvos istoriografijoje, tarp jų ir aiškiai pastebimą istorikų migraciją į politologiją. Tačiau mūsų svarstymui svarbu, kad minimu laikotarpiu visuomenės, kartu ir istorinės sąmonės transformacija monumentalius šansus suteikė XX a. pirmos pusės istoriografijai. Tai detaliau pas mus netirtas, būdingas visos Vidurio ir Rytų Europos istorinės kultūros reiškinys. Šių kraštų visuomenės taip bandė įveikti savo istorinės atminties pertrūkį, susigrąžinti tautinius herojus ir juos pasitelkus pertvarkyti savąj istorijos suvokimą. Šiame kontekste ir vertėtų pažvelgti į *Knygą*, 1988–1990 m. išėjusią keturiais fotografuotinais leidimais⁴, kurių tiražai siekė nuo 100 iki 155 tūkstančių. Nesunku paskaičiuoti, kad bemaž puse milijono egzempliorių paskleista knyga galėjo rasti sau šeimininkus *beveik* visose Lietuvos šeimose, ką ir kalbėti apie mokyklas bei bibliotekas. Politinių visuomeninių permainų įkarštyje ji įgavo universalumo: vien žodinė ar emocinė nuoroda į *Knygą* turėjo socialinio argumento statusą.

Kultūrinio kapitalo aura apgaubė *Knygą* dar prieš jai paskutinį kartą išplintant. Pavyzdžiui, žurnalo „Knygnešys“ skaitytoja 1989 m. kovą skundėsi „Mokslo“ leidyklos vadovais, jog jie mėgstantys pabrėžti – nori gauti „Mokslo“ knygą, užsisakyk iš anksto, bet nenurodo būdo, kaip tai praktiškai padaryti:

Jau išėjo A. Šapokos redaguota Lietuvos istorija [...] ir kt. knygos, kurių nebuvo nei 1988, nei 1989 metų

⁴ Istorikas Adolfas Šapoka ir jo darbų bibliografija, sud. Mindaugas Šapoka, Gintautas Šapoka, Punkskas: Aušra, 2006, p. 16; Paulina Dabulevičienė, „Adolfas Šapoka: Biobibliografija“, in: *Tarp knygų*, 2006, Nr. 1, p. 23–30.

literatūros išleidimo planuose – kataloguose. Tad kaip jas užsisakyti? Susidaro išpūdis, jog išankstiniai užsakymai priimami tik paklausos neturintiems leidiniams. Tuo tarpu knygos, teisingai atspindinčios įvairius Lietuvos istorijos raidos etapus, atskirus įvykius, reikalingos įvairių kartų žmonėms – ir pensininkui, ir moksleiviui, – slepiamos. [...] jei knyga atsiranda staiga, reikia paskelbti, kad niekam nekiltų abejonių, kam leidžiamos knygos – saujelei išrinktųjų ar plačiai visuomenei. [...] Kaip perkūnas iš giedro dangaus atsirado „Vytautas Didysis“. Reklama pasipylė tik išėjus knygai. [...] Sklinda gandas, jog Vyriausia Enciklopedijų Leidykla leidžia „Jogaila“. Ir vėl tylomis. Matyt, leidėjams naudingiau leisti šlamštą, gadinti popierių, dažus, o deficitą pateikti žmogui tarsi išmalda.⁵

Ši ilga citata atveria platų tuometinių įtampų lauką ir simboliškai nurodo į tai, kokius *monumentalius šansus* šioje visuomenėje turėjo prieškarinio nacionalinė istoriografija. Tuo metu su prieškarinio istoriografija, leidėjų publikuota „Lietuvos istoriografijos“ serijoje, socialinėje arenoje vargiai galėjo konkuruoti „gyvieji“ istorikai, – netgi tie, kurių darbai buvo toli nuo sovietiško. Visuomenėje su kiekviena platesne akcija augo naujos (kitokios) kalbos, tematiškai naujo emociškumo tipo, naujo pasaulio *įžodrinimo* poreikis. Įtartini galėjo atrodyti visi vietiniai, ir ne tik tie, kurie mokslo vardu prisidengę kūrė įvairias komunistinio prezentizmo versijas, bet ir ideologinės kosmetikos ar retorikos neišvengę viduramžių ar naujųjų laikų istorikai: „Per keturiasdešimt su viršum tarybinių metų paruošta daugybė istorikų, bet rašyti Lietuvos istorijos, iš esmės imant,

⁵ „Daugiau viešumo“, in: *Knygnešys*, 1989, Nr. 3, p. 3; komentuodama šią situaciją redakcija pateikia tokį prieraišą: „Kai jau buvo parengtas šio numerio maketas, „Komjaunimo tiesa“ (vasario 3 d.) atspausdino Eltos korespondento R. Šlajaus interviu su Lietuvos TSR valstybinio leidyklų, poligrafijos ir knygų prekybos reikalų komiteto pirmininku Juozu Nekrošiumi. Jame informuojama, jog nuo vasario 15 d. iki kovo 15 d. skelbiama nelimituota A. Šapokos red. Lietuvos istorijos prenumerata, kuri priimama visuose Respublikos knygynuose. Be to, rinkinį „Vytautas Didysis“ numatoma dar pakartoti 100 tūkst. egz. tiražu“.

⁶ Arnoldas Piročkinas, „Kaimyniškai pakalbėkim apie istoriją“, in: *Komjaunimo tiesa*, 1988 08 31, Nr. 167, p. 1–2.

nėra kam“, – skelbiama 1988 m. rugpjūčio mėn. „Komjaunimo tiesoje“. Šios tezės autorius skaičiuoja sovietmečio istorikų disertacijas, nurodo jų temų ir kvalifikacijos koreliacijas, abejoja, ar iš socializmo epochos arba prieškarinio disertacijas rašę istorikai gebėtų atsi-

Adolfas Šapoka. Nuotrauka iš Vitolio Šipelio asm. archyvo

kratyti tų stereotipų, kurių jie buvo priversti savo darbuose laikytis. Palyginęs socializmo epochos tyrinėtojų darbus su Igno Jonyno, Adolfo Šapokos ir jo kolegų darbais, Piročkinas apibendrina: „Kai taip perkrautai mūsų istorikų gretas, darosi aišku, kiek maža turim potencialių autorių, galinčių imtis tokio atsakingo uždavinio – kaip atsvarą A. Šapokos istorijai parašyti ir populiarių, ir moksliskai objektyvų, ir marksistinių veikalą apie lietuvių tautos istorinį kelią“⁶. Tokio aukšto uždavinio Lietuvos istorikų darbai 1988–1990 m. dėl suprantamų priežasčių neįgyvendino. Bet akivaizdu, tai būtų galėjęs būti vienas originaliausių mūsų istorinės kultūros paminklų.

Atgimimo laikotarpiu subrandintas ir visas arsenalas

esminių priekaištų visai sovietinės Lietuvos istoriografijos tradicijai: „bijota „vieningosios srovės“ baubo, vengta politinės istorijos, kur atsiskleidžia žmonių individualybė (istorijos darbai liko be asmenybių, todėl Lietuvos valdovai pasidarė labai blankūs) ir t. t.“ Istorija, anot Piročkino, nedaug kuo skiriasi nuo literatūros: „jose, kad ir skirtingomis priemonėmis, visuomenė vaizduojama per individą, bendra – per atskira. Tad ir istorijoje būtina kalbėti apie atskirus žmones – karalius, kunigaikščius, politikus, vadus ir pan.“⁷

Istorikai, žinoma, nesutiko su tokiu istorijos mokslo diskvalifikavimu, bet patį santykį su istorija ir istoriografija jau ėmėsi iliustruoti pagal santykį su Šapoka:

⁷ *Ibid.* 1988 m. rugpjūtį žurnale „Kultūros barai“ pradėta išsiaiškinti perspausdinti *Knyga (Kultūros barai, 1988, Nr. 8 – 1990, Nr. 2)*. Įvadinio straipsnio autorius Mečislovas Jučas išskyrė šiuos *Knygos* metodologinius trūkumus: 1) perdėtai smulkmenišką Lietuvos didžiųjų kunigaikščių ir didikų veiklos aprašinėjimą; 2) gerokai atitrauktas nuo pasaulinės istorijos ir jos periodizacijos Lietuvos istorijos vaizdas; 3) neatsižvelgiama į LDK gyvenusių rusų, baltarusių, ukrainiečių veiklą, jų įnašą šiai valstybei stiprinti, neparodyti ūkiniai ir kultūriniai ryšiai tarp šių tautų (Mečislovas Jučas, „A. Šapokos redaguota „Lietuvos istorija“, in: *Kultūros barai, 1988, Nr. 8, p. 62*).

Galima suprasti autoriaus nostalgiją dėl Šapokos. Pats jaunystėje buvau sulaukęs kolegų kritikos už šio istoriko veikalo minčių perpasakojimą politinio švietimo ratelyje skaitytame referate. Taigi, nesu jam abejingas, bet dabar nesu ir susižavėjęs.

Šio laikotarpio straipsniuose dažnai įvardijamas *Knygos* atsilikimo motyvas: senstelėjusi ne tik metodologiniu, bet ir dalykiniu požiūriu (Mečislovas Jučas), „vakarykščios dienos darbas“ (Arnoldas Piročkinas), „neaukšto mokslinio lygio“ (Liubomiras Viktoras Žeimantas) ir t. t. Tačiau įvairiai argumentuota, kad nėra kuo jos pakeisti. Išjungdamas į polemiką Donatas Sauka išskėlė dar bent dvi *Šapokos aktualumo* strategijas. Pirma, anot jo, Žeimantas be reikalo vardią „Lietuvos TSR istorijos“ (1985) skyrių antraštes, norėdamas pagrįsti, kad ir šiame darbe yra valdovų paveikslai, ką pagedauja istorijoje matyti Piročkinas:

Jei pastarojoje „Istorijoje“ visuomenė tikrai būtų vaizduojama „per individą, bendra per atskira“, tai nebūtų dabar prisireikę A. Šapokos. Ir antra: šia proga, dar vienas argumentas už A. Šapokos „Istoriją“, nors jos sentelėjimas, visi sutariame, abejonių negali kelti. Patraukia joje faktinės medžiagos ir išvadų balansas, įvykių srautą sudrausminanti minties linija, o kaip dabar pasigendame tokio minties aiškumo, to sintetinančio žvilgsnio dažname, ypač populiariausiam istorikų veikale.⁸

Šios diskusijos iliustruoja probleminį svarstymų lauką, atsiradusias įtampas humanitarų bendrijoje, naujų identifikacijos kelių paieškas socialinės transformacijos sąlygomis. *Knyga* sovietinės okupacijos sąlygomis buvo „lietuvių pasipriešinimo, tautinės ir pilietinės savimonės ginklu ir simboliu, o mūsų priešams ji buvo pavojingas, okupaciniams-kolonizaciniams tikslams kenkiantis leidinys“⁹. Dėsninga, kad ši įtampa ir politinė priešprieša sukūrė tinkamą prielaidų lauką 1936 m. „visuomenės ir mokyklos reikalus“ tenkinančiai *Knygai* virsti viena ryškiausių atgimstančios Lietuvos mobilizacinių jėgų ir kultūriniu ženklu.

Galima tarti, kad *Knyga*, jei išilginiame istorijos pjūvyje išmatuotume įvairias jos poveikio sritis, buvo net populiariausnė, nei tai pastebima *plika akimi*. Galbūt tai yra išskirtinis atvejis, kai kultūrinis kapitalas pradeda daryti įtaką kultūros paveldo, muziejinkystės, mokslinių idėjų kūrimo ir kitos rūšies veikloms? Galbūt Valdovų rūmų (at)statymo projekte išvelgtina Ivano Lappo ir Šapokos Lietuvos ir Lenkijos valstybių ats-

kirumo idėjos sklaidos ilgalaikė, sociokultūrinių sąlygų transformuota materializacija? Ar mūsų muziejų fondų sudaryme ir puoselėjime nematyti ilgalaikių *Knygos* sąmoningumo nuosėdų? Pagaliau ar šiandieniam istoriografijos reljefe nesama daugialypio santykio, nuo

LIETUVOS ISTORIJA

R E D A U O T A S A P O K A

ŠVIETIMO MINISTERIJOS KNYGŲ
LEIDIMO KOMISIJOS LEIDINYS
KAUNAS 1936 M.

„Lietuvos istorijos“ (1936) antraštinis puslapis

afiliacijos iki nuožmios kritikos *Knygos* adresu pėdsakų? (Juk istorikai 1988–1990 m. buvo pasidarę savitais *Knygos* komentatoriais, – negi tai nepaveikė pačių komentatorių idėjų ir svarstymų?). Vienaip ar kitaip, būtent Atgimimo laikotarpio sociokultūrinėse sąlygose dažnu atveju reikėtų ieškoti dabartinio Šapokos ir jo redaguotos *Knygos* populiarumo ištakų taško.

SOVIETINĖS INDOKTRINACIJOS SISTEMOS PRIEŠAS IR JO SLAPTAS POPULIARUMAS

Sovietmečiu *Knygai* teko atlikti *teisingos, objektyvios valstybinės istorijos* misiją. Iš jos sovietinių melų nepriimančiųjų ne tik sėmdavosi tikrų, kruopščiai surinktų

⁸ Liubomiras Viktoras Žeimantas, „Istorikų kaimynas pasikalbėjo, kadagiu „paglostė“... tik ar užtarnautai?“, in: *Komjaunimo tiesa*, 1988 09 13, Nr. 176, p. 3; Donatas Sauka, „Polemikos pamokos“, in: *Kom-*

jaunimo tiesa, 1988 10 01, Nr. 189, p. 2.

⁹ Antanas Tyla, „Be Adolfo Šapokos darbų negalime įsivaizduoti lietuvių istoriografijos“, in: *Lietuvos aidas*, 1996 02 14, Nr. 31, p. 17.

faktų apie senovės Lietuvą, Nepriklausomybės kovas, prieškarį, tačiau, anot sovietmečio liudytojų, buvo „perrašinėjamos šio fundamentalaus veikėjo ištraukos, dalijamasi jomis tik patikimų bičiulių būreliuose“¹⁰. Sunku pasakyti, kiek *Knygos* perrašinėjimas sovietmečiu buvo paplitęs, tačiau akivaizdu, kad prielaidų tam būta ir idėjinių, ir pragmatinių. Specifinė „uždrausto vaisiaus“ padėtis (specfonduose), jo supriešinimas su oficialiuoju lietuvių sovietinės istoriografijos diskursu („mūsų istorija – priešų primesta istorija“) buvo savita ilgalaikė investicija, žadėjusi *Knygai* minėtus monumentalius šansus, taip pat užtikrinusi slaptą populiarumą sovietmečiu.

Tiesa, dauguma liudijimų apie tokį *Knygos* populiarumą datuojami sovietmečio pabaiga, kai jau buvo atsigręžiama į prieškario istoriografinį palikimą, priešinant jį sovietinei istoriografijai. Žinoma, kylant simbolinei-idėjinei *Knygos* vertei, kartu augo ir pinigine vertė (negi galėtų būti kitaip?). Pavyzdžiui, 1988 m. fiksuodamas, kad sovietinėje lietuvių istoriografijoje „liko daug tuščių vietų“, netirtų temų, laikotarpių, problemų ir pan., Alfonsas Eidintas apibendrina: „ar ne todėl turgelių biznierių pastangomis jau net keliais šimtais rublių įkainota nevalstybinėje prekyboje kursuoja A. Šapokos redaguota, 1936 m. išleista Lietuvos istorija“¹¹. Brangias prekes visais laikais žmonės stengdavosi *pasigaminti kitaip*, todėl nenuostabu, kad *Knygos* reprodukuojimas galėjo būti paplitęs (ir kaip minimalizuojantis piniginius kaštus). Žinoma, šis pragmatinis aspektas – antrinis, palyginti su tuo, ką *Knyga* idėjiškai simbolizavo Lietuvoje sovietmečiu. Tiesa, tai reikšmei nustatyti trūksta duomenų. Kol kas paskirai funkcionuojantys *Knygos* slapto populiarumo, reikšmingumo sovietmečiu liudijimai yra tik medžiaga tyrimui. Aišku, kad sovietinės istoriografijos fone *Knygai* teko odiozinis, „buržuaziniu nacionalizmu“ ir objektyvizmu paremtos istorijos, vaidmuo. Todėl manyčiau, kad *Knygos* populiarumo kontekstai tuo laikotarpiu turėtų koreliuoti su rezistencijos ir pasipriešinimo kontekstais.

KNYGOS POPULIARUMO PATIRTIS IŠEIVIJOJE

Einant nuo *Knygos* bibliografinės *karjeros* viršūnės prie ištakų, kitas etapas būtų situacija išėivijoje. Gana naiviai ir kiek šališkai atrodo neseniai apgintoje istoriografinėje disertacijoje pateiktas polemėinis teiginys, esą nėra pakankamai pamatuota, kad Zenonas Ivinskis po Antrojo pasaulinio karo padarė žingsnį atgal¹². Tarsi visuotinai sutariama, kad prieškarium besikurianti Lie-

tuvos istoriografija, istorijos mokslo institucijos, kaip ir visa Lietuva, patyrė didelę traumą: istorikų bendrijos suirimą, jų priverstinį nuėjimą į kitas (kitokias) veiklos sritis, vietinių istorikų priverstinę indoktrinaciją, auditorijos ir funkcijų pokyčius ir išėivijoje, ir Lietuvoje ir pan. Tačiau kartais samprotaujama taip, tarsi šios bendros *neigiamos tendencijos* galėjo kai kurių istorikų ir nepaliesi. Ar Ivinskis buvo vienas tokių *laimingųjų*? Griežtai patikrinti tokią hipotezę galėtume tik kontrafaktiškai svarstydami, kur būtų nuėjusi Lietuvos istorikų bendrija (ir vienas perspektyviausių jos jaunųjų narių Ivinskis), jei nebūtų buvę Antrojo pasaulinio karo, okupacijų ir tremties. Kadangi tokia analizės rūšis labiau taikytina ekonominiams procesams, o ne idėjų ir kūrybos pasauliui modeliuoti, tai nieko panašaus čia negalima atlikti. Tačiau susidaryti bendrą tos istorikų kartos raidos vaizdą galima iš ketvirtos dešimtmečio tendencijų: kolektyvinės jaunųjų istorikų monografijos, skirtos Vytautui ir Jogailai, studijos užsienyje ir disertacijų rengimas, kai kurių karjera universitete, *Knygos* pasirodymas, tų pačių 1936 m. pasiūlymas iš pagrindų renovuoti stringantį Lietuvos istorikų draugijos leidinį „Praeitis“ (pirmas tomas pasirodė 1930 m., antras – 1933 m., nors iš pradžių buvo žadėta po 1–2 tomus per metus), pasitelkiant vokiškų, čekiškių ir lenkiškų istorinių žurnalų pavyzdžius, gerokai praplečiant istoriografijos tyrimų, aktualijų, apžvalgų, recenzijų ir mokslinės polemikos apimtį (iki 1/3 žurnalo)¹³. Prie šios naujovių ir *pasiryžimų* eilės, žinoma, priskirtinas ir vienas pirmųjų istoriografijos istorijai skirtų straipsnių¹⁴. Galima vardyti ir daugiau to meto naujovių, bet ir to pakanka, norint įsivaizduoti karo ir okupacijų destruktinį poveikį istoriografijos raidai. Kokia vieta šiems, lietuvišku masteliu žvelgiant, naujiems dalykams teko veikloje istorikų, atsidūrusių tremtyje? Kur liko šie pasiryžimai, naujovės, konceptualizacijos bandymai ir istoriografinių tendencijų įvairiapusė kritika? *Žingsnis atgal* priklausė ne nuo sąmoningų bei valingų atskirų istorikų pastangų, jis tiesiog lydėjo radikalų sociopolitinės situacijos pokytį: užtenka pasakyti, jog istorikai neteko savo darbo vietų ir auditorijos. *Išvietinti* istorikai neteko ne tik šaltinių savo studijoms, bet ir daugelio savo prieškarinių planų ir sumanymų. Lietuvos istorijos studentų, kritinės diskusinės laisvės (tegu ir *smetoniškai* suprastos), konkurencinės erdvės ir daugelio kitų *normalaus mokslo* sąlygų. Tiesa, sociopolitinis *žingsnis atgal* nebuvo visais atvejais vienodas, tačiau neteisinga nei manyti, jog istorikai ga-

¹⁰ Gediminas Jankus, „Objektyvus valstybinės savimonės tyrėjas“, in: *Kauno diena*, 1996 02 10, Nr. 34, p. 14.

¹¹ Alfonsas Eidintas, „Apie rašytojų ir istorikų drąsą“, in: *Istorinės prozos byla*, sudarė Liudvikas Gadeikis, Vilnius: Vaga, 1988, p. 140.

¹² Povilas Lasinskas, *Istorijos mokslas Vytauto Didžiojo universitete 1922–1940 metais*, Vilnius: Vaga, 2004, p. 123.

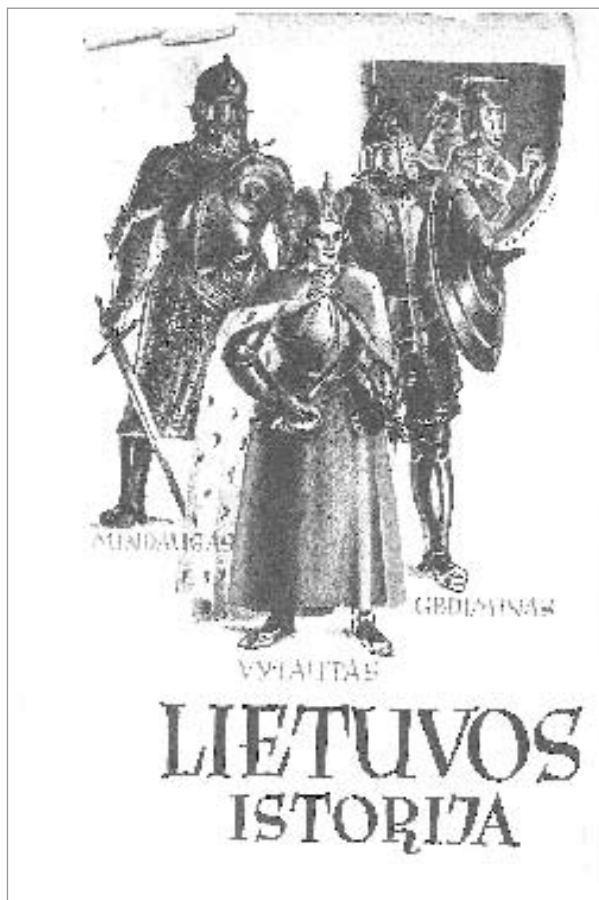
¹³ Zenono Ivinskio ir Adolfo Šapokos 1936 m. gegužės 5 d. pasiūlymas Lietuvos istorijos draugijai dėl periodinio istorijos žurnalo leidimo, in: MAB RS, f. 267–2815, l. 20–21.

¹⁴ Zenonas Ivinskis, „Lietuvos istorija romantizmo metu ir dabar“, in: *Lietuvių katalikų mokslų akademijos suvažiavimo darbai*, Kaunas, 1940, t. 3, p. 320–341.

lėjo lengvai pasirinkti, kur žengti (arba pasilikti), nei karikatūrinti istorikų padėtį: Ivinskis išėivijoje „mažai“ rašė ne todėl, kad neturėjo tam sąlygų ar buvo atsidėjęs Vatikano archyvų studijoms, o todėl, kad buvo apimtas karšto siekimo surinkti „viską“¹⁵. Anot Ivinskio, Šapoka dar Augsburgėje būdamas pamatė, jog išėivijos lietuviams reikia geros propagandos¹⁶, o tremtyje parašytas Šapokos Lietuvos valstybės pradžios problematikai skirtas pluoštas straipsnių tik išryškina pokarinio užmojo horizontą¹⁷. Nė nereikia sakyti, kad mes negalime atgaline data reikalauti reikšmingų mokslinių studijų iš išėivijos istorikų, jei suvokiame politinio ir sociokultūrinio lūžio bei pasikeitusių jų mokslinio darbo prielaidų radikalumą.

Šis ekskursas buvo iliustracinio pobūdžio, idant lengviau įsivaizduotume, kokį žingsnį atgal patyrė ir *Knygos* adresatai. Pačios *Knygos* populiarumui tai, žinoma, buvo į nauda. 1936 m. sulaukusi plačios kritinių atsiliepimų ir pastabų krušos *Knyga* buvo rengiama pakartotiniam leidimui, tačiau iki 1940 m. birželio nebe pasirodė¹⁸. Išėivijos kultūrinėje darbotvarkėje trečiasis *Knygos* leidimas iškart po karo atsidūrė tarp neatidėliotinių kultūrinių (lietuviškų) darbų. Leidykla „Patria“ tam sugaišo du metus, ir *Knygos* palydimajame žodyje gana smulkiai aprašytos ypatingos socialinės, techninės ir finansinės leidybos sąlygos. Jas apibendrinant konstatuojama: „Nei spaudos draudimo laikais, nei mūsų raštijos atbudime joks veikalas nebuvo taip sunkiai leidžiamas kaip šis, kada nemokančių skaityti jau nesutinkame, kada niekas mums nedraudžia skaityti nei melstis gimtąja kalba arba skaitant nereikia bijoti nepažįstamo asmens kaip kad tėvynėje likusiems tautiečiams“. Nėra abejonės, kad šis tremties sąlygomis subrendęs *Knygos* poreikis vargiai galėjo derėti su kritinėm pastabom, mokslinė peržiūra ir pan. Juk kare, kaip ir karo dainose nėra vietos ir laiko įvairiapusiam dalykų svarstymui ir abejonėms: „Nepaprastai skaudina, kad tokia nesėkmė turėjo kristi ant veikalo, kuris yra mūsų tremties alfa ir omega, kuris įprasmina mūsų pasiryžimus, stiprina mus sunkioje valandoje, suteikia mums ir gal visai eilei kartų suteiks galimybę bendrauti su tėvyne, kvėpuoti mūsų protėvių kovos už laisvę dvasia, nepalūžti kovoje prieš tėvynės okupantą, ir įgalina savo rankose laikyti visą Lietuvos praeitį, kuria ne be reikalo didžiuojamės“¹⁹. Čia pabrėžtas etinis knygos ir jos turinio matmuo yra bet kokio kul-

tūrinio kapitalo *sėkmės* ir *klestėjimo* laidas. Aišku, tuo metu būtent ši „savo rankose laikoma Lietuvos praeitis“ turėjo daugiausia šansų: prenumeratoriai siuntė *sukrapštę* už prenumeratą, siūlė leidyklai atsiskaityti prekėmis, siuntiniais su kava, siuntiniais iš JAV ir t. t. Kai kurie išvykstantieji iš Vokietijos, taip ir nesulau-

„Lietuvos istorijos“ (1950) viršelio aplankas

ke istorijos išleidimo linkėjo leidyklai sėkmingo darbo: „Sakau sudievu, gi „Lietuvos istorijai“ iki pasimatymo Amerikoje“. Čia plečiasi *Knygos* užsakymų motyvacijos metaforinės išraiškos: „Užsakau A. Šapokos Lietuvos Istoriją, tai būtina kaip duona kasdieninė [...] ir linkiu sėkmės ir ištvermės turtinant spausdinto lietuviško žodžio lobyną...“²⁰ 1950 m. leidimo dailininkas buvo tuo laikotarpiu Freiburge Taikomosios dailės mokyklą įkūręs Vytautas Kazimieras Jonynas. Pirmojo viršelio

¹⁵ Aivaras Ragauskas, „Keletas pastabų dėl istorijos metodologijos tarpukario Lietuvoje“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, Vilnius, 2001, t. 19, p. 60.

¹⁶ Zenonas Ivinskis, „Adolfas Šapoka 1906.II.13 – 1961.III.9“, in: *Lituanistikos instituto metraštis*, Chicago, 1966, Nr. 1, p. 117.

¹⁷ Aivaras Ragauskas, „Nuo hipotezės iki mito? Adolfo Šapokos pažiūros apie Lietuvos valstybės pradžią“, in: *Lituanistica*, 1998, Nr. 2, p. 59–65.

¹⁸ Zenonas Ivinskis, *op. cit.*, p. 118.

¹⁹ *Lietuvos istorija*, redagavo Adolfas Šapoka, 3-ioji laida, Fellbach–Würtemberg: Patria, 1950, p. 695–697. P. VI pažymėta: „Šio veikalo išleista 2 500 egzempliorių. Visi vienodame popierėje. Iš jų numeruoti nuo I ligi XXV, odos įrišime, leidėjo pasirašyti skiriami: Gerb. P. P. Autoriams, dailininkui, leidyklos bendradarbiams ir asmenims efektyviai parėmusiems šio veikalo išleidimą. Sekantieji 1 500 egzempliorių numeruoti ir pasirašyti skiriami visiems šį veikalą iš anksto užsisakiusiems“.

²⁰ „Žiupsnelis korespondencijos“, in: *Ibid.*

piešinyje galima išvėlgti taikomios dailės poveikį istorinei sąmonei: toluomoje herbas, trys figūros, vaizduojančios Mindaugą, Gediminą ir Vytautą, užrašas: Lietuvos istorija. Matyt, bet kokiai knygai, populiarumo požiūriu, geriau turėti pavadinimą „Lietuvos istorija“, nei būti *kieno nors* parašyta Lietuvos istorija? Tai, be abejonės, vienas didžiausių pasiekimų *Knygos* karjere. Dėmenų *Lietuvos istorija* ir *Šapokos istorija* suliejimas, persipynimas (jei „Lietuvos istorija“ – reiškia, kalbama apie Šapokos istoriją, ir atvirkščiai) laikytinas lūžiniu reiškiniu su ilgalaikėm pasekmėm.

Dar kartą *Knyga* buvo išleista 1981 m. jau anapus Atlanto²¹. Tai dar vienas paminklas ne tik tautinei (*mūsų* istorija, t. y. *Knyga* prieš jų – komunistų – užsakymu rašomas istorijas), bet kartu ir Šaltojo karo ideologinei priešpriešai (laisvojo pasaulio istorijos prieš suvaržyto, nutautinto ir nuasmeninto pasaulio istorijas). Ketvirtosios *laidos Lietuvai* kelias, įtaka ir kontekstas, matyt, turėtų tapti integralia devinto dešimtmečio Sąjūdžio Lietuvoje genezės tyrimų dalimi.

Žingsnį atgal ne tik siauruose istorijos tyrimuose, bet ir naujų istorijos bendrųjų vaizdinių produkavime išėivijoje ženklino pirmiausia susitelkimas į tapatybės išlaikymą, kultūros saugojimą ir konservavimą. Retai būdavo atsiveriama visiškai naujiems kūrybiniam impulsams, ir ne tik istoriografijoje. Daugelis dalykų (knygų, projektų, pasiryžimų) išėivijoje buvo saviti prieškarinio tęsiniai ir formos, ir turinio požiūriu. Plačiame išėivijos kultūrinės veiklos lauke *Knygos* funkcijos buvo *telktis, išsaugoti, perduoti*, bet ne *puoselėti, kurti bei atsiverti naujai patirčiai*. Žmonėms būtų nepaprastai sunku pakelti istorijos katastrofas ir baisumus (tremtys, masinės žudynės, priverstinė kasdienybės transformacija ir t. t.), jei jie nenujaustų už jų jokio ženklo, jokio transistorinio tikslo, jei visa tai – tik aklas ekonominių, socialinių ar politinių jėgų žaismas arba „laisvių“, kurias pasiglemžė ir kuriomis naudojasi mažuma pasaulio istorijos scenoje, padarins²². Šiuo požiūriu vienu iš aktyviausių išėivijos istorinės savimonės ženklų su transistoriniu tikslu tapo *Knyga*. Savo kritiškų poleminių įvertinimų laiką (1936–1940) peržengusiai, po karo *išvietintos lietuvių istoriografijos* sakralizuota pozicija ir etalonu tapusiai *Knygai* bet koks sociopolitinis pokytis galėjo atnešti fundamentalią sėkmę, kaip ir atsitiko Lietuvoje 1988–1990 m. Be to, didelei daliai išėivių jų pačių vaikystė, jaunystė ar bran-

da sutapo su tuo laiku ir erdve, kuria baigiasi *Knyga* (1926 m. gruodžio 17 d. perversmu). Visos morališkai ir vertybiškai suprastos istorijos turi, be kita ko, ir tokią egzistencinę savybę kaip *norėjimą tęstis*. Todėl nenuostabu, kad ir *Knyga* susilaukė tęsinių²³.

Išėivijoje *Knygai* pavyko įgyti naują kvėpavimą. Iš mokyklinės knygos tapdama pirmiausia visuomenės knyga ji nutiesė emocinius ir istorinės kultūros tiltus tarp prieškarinio ir Atgimimo.

MOKYKLOS IR VISUOMENĖS KNYGA: POPULIARUMO ĮKALNĖ IR ŠIANDIENIAI VERTINIMAI

Pabaigoje sugrįžkime prie *Knygos* karjeros pradžios prieškarinio Lietuvoje. Jau minėta, kad 1988 m. jos vertinimai dėl vienu ar kitu priežasčių filologų ir istorikų atsiliepiamuose buvo tiesiog priešingi. Pirmieji visuomenės vaizdavimą per individą traktavo kaip vieną svarbiausių šios istorijos privalumų, antrieji smulkmenišką LDK kunigaikščių ir didikų veiklos aprašinėjimą suprato kaip vieną svarbiausių trūkumų. Prieškarinio istoriografijos išisavinimą lydėjo platus literatūros apie prieškarinio istorikus srautas. Tai buvo savitas literatūrologinio požiūrio laimikis: vaizduoti literatūros (istoriografijos) raidą per atskirus kūrėjus (istorikus). Istorijos ir istoriografijos suasmeninimas buvo viena ryškiausių istorijos mokslo ir istoriografijos tyrinėjimų po 1990 m. gairių.

Kita vertus, istorikai ištyrė ir įvairiomis progomis kartojo, kad *Knyga* yra 5 autorių kūrinys (nors tai aiškiai pasakyta minimos knygos pratarinėje), generalizavo *publicistinį* principą „Raskime lietuvius Lietuvos istorijoje“ (Šapoka, 1932 m.) iki tuometinio Lietuvos istorijos mokslo programinio šūkio (nors tuo metu jau prieita prie gana rafinuotų paieškos formų šūkius ne tik kuriant, bet ir įgyvendinant²⁴). Taip pat buvo „nustatyta“ grupė daugiausia *jaunuųjų istorikų* bei eilė visuomenės svarstymų apie *naujos istorijos* parengimo poreikį ketvirtame dešimtmetyje (kiek šie svarstymai galėjo paveikti visuomenės ir mokyklos poreikius, o kiek jie buvo minėtų poreikių išisamoninimo, netiesioginių pažadų ir pasiryžimų juos patenkinti iliustracija?). Buvo plačiai ištirtas *Knygos* rengimas ir nustatyta jos koncepcija, paremta tautiško-patriotizmo, valstybingumo ir moksliskumo, objektyvumo idealais²⁵.

²¹ *Lietuvos istorija*, redagavo Adolfas Šapoka, 4-oji laida Lietuvai, Chicago: Akad. Skautų sąjūdžio Vydūno fondas, 1981.

²² Mircea Eliade, *Amžinojo sugrįžimo mitas: Archetipai ir kartotė*, iš prancūzų k. vertė Petras Račius, Vilnius: Mintis / ALK, 1996, p. 137.

²³ Pavyzdžiui: „Lietuvis iš Australijos per metus parašė A. Šapokos istorijos tęsinį“, [pokalbis su kn. „Terorizuojama ir naikinama Lietuva 1938–1991“ autoriumi Jonu Petru Kedžiu], užrašė Vytautas Kirtutis, in: *Šiaulių kraštas*, 1994 09 01, p. 1.

²⁴ Janulaitis laiške į Paryžių sutinka, jog gera idėja „susekti Akelaičio gimines, kreipiantis į kapų valdininką. Jeigu būtų išlaidos – gražinčiau [...]“, (Augustino Janulaičio laiškas Marijai Mašiotaitėi-Urbšienei, 1931 11 02, in: MAB RS, f. 267–204, l. 6).

²⁵ Povilas Lasinskas, „A. Šapokos redaguota „Lietuvos istorija“: Parengimas ir koncepcija“, in: *Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbai, Istorija*, 2003, t. 58, p. 52–58.

Kalbant apie *Knygos* atsiradimo aplinkybes nepamirština, jog jos leidyba (ir parengimas?) buvo valstybės finansuojama, kad ji buvo tuometinės Švietimo ministerijos atstovų (ypač viceministro Kazimiero Masiliūno) rūpestis. Nenuostabu, kad į leidinį buvo dedama daug vilčių, nes nuo 1933 m. pradėjus naują švietimo reformą, ugdymo planuose pasikeitė lituanistinių dalykų lyginamasis svoris. Tais pačiais metais kai pasirodė *Knyga*, Masiliūnas ne kartą išsakė naujus programinius siekius:

Švietimo taryba nusistačiusi ypač sustiprinti lituanistikos dalykus (lietuvių kalbą ir literatūrą, Lietuvos istoriją ir geografiją). Juos numatyta stiprinti ne tik didinant dėst. valandų skaičių, bet ir suintensyvinant patį dėstymą. Iki šiol lituanistikos dalykai buvo mokykloje silpnai tvarkomi. Tuo tarpu gerai pažinti savo kraštą, suvokti jo pažangą ir ja susidomėti yra būtinas kiekvienam inteligentui dalykas. Būtinai taip pat geras savo krašto praeities pažinimas, juo labiau, kad ir pats istorijos mokslas aukštesniojoje mokykloje turi didelės lavinamosios reikšmės.²⁶

Reforma stengiasi išplėsti ne tik lituanistinių dalykų vietą ugdymo turinyje, bet ir išryškinti *vedamąsias idėjas* atskiruose dalykuose. Šios 1933–1936 m. švietimo reformos metu prasidėjusi istorikų ir mokytojų, taigi ir platesnės visuomenės integracija buvo ne savarankiškas reiškinys, o planingai vykdomos švietimo reformos pasekmė. Pavyzdžiui, 1933 m. pabaigoje ministerija surengė pirmuosius Lietuvos istorijos mokytojų kursus Kaune, o 1936 m. vasarą aukštesniųjų ir vidurinių mokyklų istorijos mokytojams paskaitas skaitė žinomi istorikai – Konstantinas Avižonis, Augustinas Janulaitis, Zenonas Ivinskis, Adolfas Šapoka²⁷. Tais metais gimė idėja prie Lietuvos istorijos draugijos (veikiančios nuo 1929 m., vadovas Janulaitis) įsteigti Istorijos mokytojų sekciją, kas ir buvo padaryta 1938 m.²⁸

Maždaug nuo 1928 m. tautininkų vykdytos privačių mokyklų suvalstybinimo politikos, mokyklų tinklo restruktūrizacijos bei politinio pobūdžio moksleivių organizacijų („srovinių kuopelių“) uždraudimo fone, iškėlus „vieningos tautos – vieningo auklėjimo – vieningos mokyklos“ principą²⁹, gana nuoseklu būtų įžiūrėti ir nuo

bandrųjų tendencijų priklausomą vadovėlių turinio kaitą. Ar *Knyga* davė tai, ko iš jos buvo laukta? – vienas įdomiausių klausimų svarstant apie jos karjeros pradžią. Matyt, jai pavyko išryškinti tinkamas *vedamąsias idėjas*, kitaip vargu ar redaktorius už *Knygos* parengimą 1938 m. Lietuvos vyriausybės būtų buvęs apdovanotas ketvirtjo laipsnio Gedimino ordinu. Beje, šiame istorijos mokslo ir visuomenės integracijos fone kai kurių *Knygos* autorių prisipažinimai, kad jie „rašė knygą mokykloms, o parašė mokytojams“³⁰, neatrodo bereikšmiai pašmaikštavimai.

Iš tiesų *Knyga* kaip vadovėlis buvo rašoma pagal naująjį Lietuvos istorijos programos projektą reformuotai gimnazijai. Žinomas istorijos tyrinėtojas, kartu ir minėtos Istorijos mokytojų sekcijos valdybos narys skundėsi „vadovėlio neįvykimo: ši programa yra tik rėmai, į kuriuos galima įspausti didesnę ar mažesnę turinį. Vadovėliui gi duota kiek galima platesnis turinys, prisilaikant minėtos programos. Tuo būdu vadovėlis gavo labai platus, tiesiog perkrautas faktais [...]“³¹. Kas buvo šios istorijos programos sudarytojai, kokia ją sudarant vieta teko istorikams – galima nustatyti tik specialiai tiriant.

Tačiau net ir iki galo neišsiaiškintos šios *Knygos* gyvenamosios aplinkos nedera ignoruoti, kalbant apie jos ypatingą socialinę reikšmę. Priešingu atveju iškyla trivialaus sureikšminimo pavojus, kuriam iš dalies pasiduoda kai kurie istoriografijos istorikai. Tokio pasidavimo apraiškos: pažodinis *Knygos* prartarmės perskaitymas („Imantis darbo [...] buvo turima galvoje tiek visuomenės, tiek mokyklos reikalas“³²) ir iš dalies dėl to radęsis jos suvokimas kaip apibendrinamojo veikalo³³ (negi vadovėliai, priklausomai nuo sto-

„Lietuvos istorijos“ (1950) knygos skirtukas

jungos visuotiniame skyrių atstovų suvažiavime, in: *Tautos mokykla*, 1933, Nr. 11, p. 194.

³⁰ Konstantinas Avižonis, „Naujoji „Lietuvos istorija““, in: MAB RS, f. 105–326, l. 48.

³¹ *Ibid.*, l. 50–51. Archyve saugoma Konstantino Avižonio pusšimtį mašinraščio lapų apimanti recenzija neturi datos, tačiau iš sakinio – „Dabar jau praėjo beveik visi metai nuo knygos pasirodymo ir jau laik ją tinkamai įvertinti“, – datuotina 1937 m.

³² Nors prartarmėje ir aiškiai detalizuota: „turinys daugiau taikomas vidutiniam skaitytojui inteligentui, o medžiagos paskirstymas bei dėstymas daugiau taikomas mokyklos reikalui“ (*Ibid.*).

²⁶ „Švietimo ministerijos požiūris K. Masiliūno pranešime 1936 m.“, in: *Lietuvos mokykla ir pedagoginė mintis: Antologija*, t. 3: 1918–1940 m., sudarytoja Teresė Bukauskienė, Vilnius: Mintis, 1996, p. 105; plg. Remigijus Motuzas, *Lietuvos vidurinės mokyklos raidos 1918–1940 metais pedagoginės kryptys*, Vilnius: Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerijos Leidybos centras, 1995, p. 149.

²⁷ Remigijus Motuzas, *op. cit.*, 1995, p. 165, 171–173, 180–200.

²⁸ Evaldas Bakonis, *Lietuvos istorijos draugija 1929–1940 metais*, in: *Mūsų praeitis*, Vilnius, 1990, Nr. 1, p. 13.

²⁹ Valstybės Prezidento A. Smetonos kalba, pasakyta 1933 m. gegužės 25 d. Lietuvos mokytojų tautininkų dr. J. Basanavičiaus vardo Są-

rio, gali virsti *apibendrinamaisiais* darbais?); knygos statuso sureikšminimas (kodėl patys *Knygos* autoriai jai priskyrė kuklesnę vietą Lietuvos istorijos moksle; jos traktavimas kaip „centrinio įvykio šalies istorikų gyvenime“³⁴ (koks istorijos mokslas egzistuoję tokioje istorikų bendrijoje, kur *centrinis įvykis* būtų vadovėlio parengimas?); *Knygos* koncepcijos pasekmių svarstymas³⁵ (ar *Knygai* priklauso šios koncepcijos pagrindo autorystė?). Tokia Šapokos redaguotos „Lietuvos istorijos“ interpretacijos linija ne tik diskredituoja prieškarinio Lietuvos istorikų bendriją, jų idėjas, darbus ir pasiryžimus, bet ir dar kartą fetišizuoja *Knygą* ir jos redaktorių, neadekvačiai didina šio kultūrinio kapitalo akcijas. Tik dabar tai daroma pasitelkiant į pagalbą ne *siuntinius iš JAV, turgelių biznelius, perrašinėjimą ar daugiatūkstantinį Knygos pakartojimą*, o archyvinis šaltinius ir mokslinį aparatą. Atrodo, kad *Knyga* šitaip gali pasiekti savo karjeros viršūnę dar vienoje sferoje – istorikų profesinės veiklos autorefleksijoje. Tiesa, tai gana lokalus reiškinys, nes istorikų bendrijos, bent didesnės jos dalies, požiūris į *Knygą*, drįstu manyti, yra adekvatesnis.

XX a. Lietuvos istorija yra ne tik kraštutinumų epocha, bet ir stringančios sociokultūrinės raidos bei savivokos istorija. Šia prasme *Knygai* pavyko ypač gerai *startuoti*, nes jai teko dvi funkcijos (mokyklai ir visuomenei), krūva trūkumų ir privalumų. Svarbiausia tokiais atvejais „mokėti“ savo trūkumus paversti privalumais. Antrasis pasaulinis karas du mokyklinės *Knygos* trūkumus pavertė dviem įtakingais ir svarbiais visuomeninės *Knygos* privalumais. Kaip vadovėlis *Knyga* neturėjo vieno itin svarbaus komponento – „vadovėlyje mokytojas taip pat pasigenda kiekvieno svarbesnio skyriaus gale įvairių klausimų ir uždavinių, kuriuos savarankiškai spręsdamas moksleivis galėtų labiau įsisąmoninti savo tautos praeitį. Moderniški vadovėliai be šitokių skyrelių, ugdančių moksleivius

savarankiškumą, šiandien nebeapsieina“³⁶. Išblaškytai ir *istorijos spaudimą* patyrusiai visuomenei šis paratekstinis klausimų-užduočių tinklas, žinoma, buvo mažiausiai reikalingas. Klausimai-užduotys tarsi prikišamai demonstruoja, kad istorija yra konstruojama, ir šitaip mažina jos *tikroviškumo efektą*, o juk tremtyje leidžiant *Knygą*, kaip matėme, buvo tam tikru požiūriu „nuslėptas“ net jos redaktorius. Kaip karikatūriškai būtų atrodžiusi lietuviškoji išėivija ar *dainuojančios revoliucijos* visuomenė su klausimais-užduotimis savarankiškam darbui su *Knyga*... O dabar *Knyga* tapo tiesiog istorijos slegiamos visuomenės egzistenciniu pasakojimu.

Turėjo *Knyga* ir kitą, nemažesnę mokyklinį trūkumą: „Nepatogus vadovėlio formatas ir ypačiai jo „storumas“. Moksleiviai, pamatę šį vadovėlį, pirmiausia visai pamatuotai nusiskundžia tuo, jog knyga labai stora, sunki ir nepatogi nešiotis į mokyklą. Jei jau iš moksleivio reikalaujama vadovėlį nešiotis į mokyklą, tai jam reikia patiekti ir šiuo atžvilgiu tinkamą knygą“³⁷. Mokyklinę *Knygą* reformuotoje gimnazijoje buvo planuojama „išieiti“ per 3 metus, tačiau karas ir okupacijos išpopuliarino visuomeninę *Knygą*, iš kurios lietuvių visuomenė įvairiuose žemynuose *mokėsi* daugiau kaip pusšimtį metų. Nė nereikia sakyti, kad „garbingos praeities“ turi būti daug. *Knyga* tapo svarbi, nes įgalino *savo rankose laikyti visą Lietuvos praeitį*. *Knygos* laimei, kad ji turėjo didelį mokyklinį trūkumą, kuriuo skundėsi moksleiviai.

Tradicijos ir sociokultūrinės istorijos žvilgsniu patyrinėjus Adolfo Šapokos redaguotos *Knygos* fenomeną, jos populiarumo istoriją, galima konstatuoti, kad geriausia, ką Lietuvos visuomenė, istorikų bendrija ir historiografija gali nuveikti jubiliejinių *Knygos* ir jos redaktoriaus metų laike, tai įdėmiai įsiklausyti į redaktoriaus žodžius *Knygos* įvado pabaigoje: „turės dar kisti supratimas ir pažiūra į daugelį mūsų praeities klausimų“.

³³ Povilas Lasinskas, *Istorijos mokslas Vytauto Didžiojo universitete 1922–1940 metais*, p. 150–171.

³⁴ Povilas Lasinskas, „A. Šapokos redaguota „Lietuvos istorija“: Parengimas ir koncepcija“, p. 57.

³⁵ Povilas Lasinskas, *Istorijos mokslas Vytauto Didžiojo universitete 1922–1940 metais*, p. 171: čia sakoma, kad Šapokos „Lietuvos istorijos“ konceptualus pagrindas – Lietuvos valstybingumo raida – tapo

orientyru vėlesnių apibendrinamųjų darbų autoriams. Kaip pavyzdžiai nurodomi Ivinskio „Lietuvos istorija: Iki Vytauto Didžiojo mirties“ (1972) ir Zigmanto Kiaupos, Jūratės Kiaupienės, Albino Kuncevičiaus „Lietuvos istorija iki 1795 metų“ (1998).

³⁶ Konstantinas Avižonis, *op. cit.*, l. 50.

³⁷ *Ibid.*, l. 50.

ILIUZINIS NEMIRTINGUMO PAKAITALAS

Ar verta tikėti reinkarnacija?

Naglis Kardelis

Vienas šiuo metu itin madingas Lietuvos poetas ir esestas yra pasakęs: šiuolaikiniam inteligentui akivaizdu, kad žmogaus gyvenimas gali būti laikomas prasmingu, o visa kita, kas jame nutinka, yra logiškai paaiškinama ir morališkai pateisinama tik tuo vieninteliu atveju, jei iš tiesų vyksta sielų persikūnijimas, o mokymas apie reinkarnaciją nėra laužtas iš piršto. Pasakyta tiesiai šviesiai: reinkarnacijos teorija esanti vienintelė intelektualui priimtina metafizinė teorija, aiškinanti ir šiaipusinę žmogaus būklę, ir jo pomirtinio išlikimo galimybes.

Toks madingo poeto prisipažinimas labai simptomiškas: juk tikėjimas reinkarnacija šiuo metu beveik endemiškas tarp vadinamosios „kūrybinės inteligentijos“ atstovų. Jiems nepriimtinas nei krikščionybės mokymas apie asmeninį viso žmogaus, kaip psichofizinės vienovės, nemirtingumą (kuris, nebūdamas žmogui būdingas iš prigimties, yra nepelnyta Dievo dovana), nei juo labiau dauguma mokslo teorijų, dažnai apskritai atmetančių asmeninio nemirtingumo galimybę. Minėti „intelektualai“ tarsi rašomo eilėraščio rimus bei metaforas ar tapomos drobės spalvas renkasi jų širdžiai mielas Oriente pasakas apie karma, dharma ir reinkarnaciją – esą vien dėl to, kad šitoks pasaulėvaizdis geriau atitinka „pagoniškos“ lietuvių dvasios prigimtį nei rūšios abraomiškosios religijos ar dar rūstesnis mokslas. Kūrybinės inteligentijos atstovai naiviai mano, kad pasaulis, tartum paklusdamas jų kūrybinėms užgaidoms, iš tiesų galys ar net privalys būti toks, kokį jie regi savo svajonėse.

Taigi kodėl reinkarnacijos teorija tokia patraukli asmenybėms, praktikuojančioms veikiau „kūrybą“ nei mąstymą?

Visų pirma todėl, kad ji kaip savaime suprantama dalyką numano prigimtinių sielos nemirtingumą: siela esanti amžina iš esmės, ji esą niekada nebuvo sukurta ir niekada nebūsianti sunaikinta. Mat siela esanti neužpučiama amžino gyvybės prado kibirkštis, kurios nesunaikinamas gyvenimas ateina iš begalinio laiko praeityje ir nusidriekia į begalinį laiką ateityje. Dėl šios priežasties jokiam Dievui ar kokiai kitai aukštesnei už save būtybei siela neprivalanti būti dėkinga nei už jos

sukūrimą praeityje ir nuolatinį jos būties išsaugojimą dabartyje, nei už amžino gyvenimo ateityje pažadą.

Antra, reinkarnacijos teorija, besiremianti suvokimu, kad per gyvenimus keliaujančios sielos įgyja visokių būtybių kūnus, leidžia ja tikinčiam žmogui išgyventi iliuzinį bendrumo su viskuo, kas gyva, ir vienovės su visu pasauliu, išsisluoksniavusiu medžiaginiiais bei dvasiniais lygmenimis, jausmą. Juk įsitikinimas, kad bet kuri siela iš esmės pajėgi įsikūnyti į kone kiekvieną kūną, suponuoja itin glaudų kūno ir sielos, medžiagos ir dvasios ryšį bei tarpusavio persipynimą. Aišku, čia nesunku išvelgti reinkarnacijos teorijos nenuoseklumą ir net akivaizdų prieštaravimą: viena vertus, ši teorija, pabrėžianti griežtą sielos ir kūno dualizmą, sieliškumą ir kūniškumą traktuoja kaip radikaliai skirtingus, visiškai nebendramatėms tikrovės plotmėms priklausančius dalykus; kita vertus, suponuodama principinę kiekvienos sielos galimybę įsikūnyti į bet kurį kūną, sieliškąjį ir kūniškąjį pradus suplaka taip, kad pati medžiaga, kurios kiekvienoje dalyje tikintysis reinkarnacija įtaria esant įsikūnijusia kokią nors dvasinę būtybę, neišvengiamai pradedama suvokti kaip hilozoistiškai gyva, įsielinta ir įdvasinta. Savo ruožtu sieliškasis pradus, kuris nežinia kodėl nesitenkina savo sieliškumu ir tartum netveria savo kailyje, nuolat ieškodamas kūniškos medžiagos, kurioje galėtų įsikūnyti, imamas įsivaizduoti kaip pernelyg glaudžiai, netgi intymiai susijęs su kūniškumu ir medžiaga, vadinasi, tam tikru požiūriu „materialus“, nors būtent tai ir nederu su griežto sielos ir kūno dualizmo postulavimu.

Trečia, reinkarnacijos teorija ja tikinčiam žmogui pateikia „logišką“ sėkmių ir nesėkmių, jo patiriamų šiame gyvenime, aiškinimą: tikėjimas karmos dėsniais, kuris neatsiejamas nuo tikėjimo reinkarnacija, individui įperša mintį, kad viskas, kas jam nutinka dabar, yra ankstesniuose gyvenimuose jo nuveiktų gerų ir blogų darbų rezultatas, todėl niekas šiame gyvenime jam nėra duota kaip neužtarnauta dovana ar nepelnyta, su tam tikra bausme nesusijusi ir atitinkamo logiško paaiškinimo neturinti kančia. Patirdamas sėkmės skonį toks žmogus jaučiasi niekam nesąs skolingas ir niekam neprivalys būti dėkingas, o patirdamas negandas ne

tik nejaučia jų beprasmybės kartėlio, bet netgi mano „išperkas“ ankstesniuose gyvenimuose užsitrauktas kaltes – „deginantis“ sau nepalankią karma. Reinkarnacijos teorija įteigia žmogui suvokimą, kad gyvenimas tam tikrais periodais nuolat pateikia jam aiškia buhalterinę visos jo veiklos, taip pat ir tos, kurią jis jau seniai pamiršo, apyskaitą. Taigi gyvenime nelieta jokio ontologinio paradokso ir neišbaigtumo, jokio egzistencinio iššūkio, jokio rimto dvasinio sukrėtimo ir jokio tikro džiaugsmo, kuris negali būti suplanuotas iš anksto ir visada patiriamas kaip būties perviršio išgyvenimas.

Tačiau teorija, neva pateikianti itin „logišką“ viso žmogaus gyvenimo (ar gyvenimų) paaiškinimą, pati yra ydinga ne tik logiškai. Galima nurodyti dvi pagrindines argumentų, nukreiptų prieš šią teoriją, grupes. Pirmosios grupės argumentais siekiama parodyti, kad reinkarnacija yra paprasčiausiai *neįmanoma*: arba pati reinkarnacijos sąvoka esanti nepakankamai aiški ir apibrėžta, kad galėtų būti protingai svarstoma, arba reinkarnacija neįmanoma fiziškai, nes nesuderinama su fizinės tikrovės dėsninumu. Antrosios grupės argumentais atskleidžiama, jog net ir tuo atveju, jei reinkarnaciją pripažintume kaip logiškai ir fiziškai įmanomą, bet vis tiek stokotume pakankamai svarių faktų, tiesiog verste verčiančių patikėti šia teorija, mes neturėtume tikėti sielų persikūnijimu vien remdamiesi etiniais ar estetiniais sumetimais, kaip neva kilniu, sielą guodžiančiu ir vertybinį pamatą suteikiančiu mitu, nes *ceteris paribus* ši teorija neturi jokio moralinio pranašumo prieš kitas konkuruojančias teorijas (antai krikščioniškąją asmens tapatybės ir pomirtinio jos tęstinumo doktriną). Kitaip tariant, antrosios grupės argumentais parodoma, jog tikėti reinkarnacija, net jei ir iš principo įmanoma, nėra *verta* būtent *vertybinių nuostatų prasme*, dėl moralinio šios teorijos ydingumo, ypač dėl netinkamos asmens ir žmogaus gyvenimo sampratos, kurią reinkarnacijos teorija neišvengimai implikuoja.

Pirmiausia aptarsime kai kuriuos pirmosios grupės argumentus. Reinkarnacijos teorija tarsi savaime numano, kad sielos nėra sukuriamos iš nieko ir niekur neišnyksta, be to, kiekviename kūne paprastai gyvena tik viena siela. Tokia samprata remiasi neišsąmoninta prielaida, kad sielų skaičius yra (arba turėtų būti) lygus organinių kūnų, į kuriuos sielos pajėgia įsikūnyti, skaičiui. Idant sielų ir kūnų skaičiaus balansas nebūtų pažeistas, žmonių turi gimti lygiai tiek, kiek jų miršta (tuo atveju, jei žmonių sielos įsikūnija tik į žmonių kūnus). Matematiškai įmanoma situacija, kai gyvųjų skaičius viršytų mirusiųjų skaičių (nors iš pirmo žvilgsnio tuo ir sunku patikėti): tada, nesant pakankamo kiekio „laisvų“, įsikūnijimo laukiančių sielų, kai kurie gyvi žmonių kūnai privalėtų likti besieliai, tartum kokių zombių. Tuo tarpu priešingu atveju, jei mirusiųjų skaičius imtų gerokai viršyti gyvųjų skaičių (arba jei

žmonės visai išnyktų kaip rūšis), kur pleventų tokia gausybė negalinčių įsikūnyti sielų? Reinkarnacijos teorijos šalininkai, be abejo, pasakytų, kad bet kurios gyvos būtybės, tarp jų ir žmogaus, siela iš principo galinti įsikūnyti į bet kurios kitos gyvos būtybės, į bet kuriai kitai gyvūnų (ar net augalų) rūšiai priklausančio padaro kūną. Tačiau jei laikomės požiūrio, kad viename gyvame kūne paprastai gali gyventi tik viena siela, privalome pripažinti, jog sielų ir kūnų skaičiaus balansas neturi būti pažeistas ir tuo atveju, kai į persikūnijimo procesą įtraukdami visų gyvų būtybių, o ne tik žmonių sielų ir kūnų. Tai reiškia, kad visų gyvų būtybių bet kuriuo metu turi gimti tiek, kiek jų miršta. Jei pripažįstame, kad Žemės biosfera yra daugmaž uždara biologinė sistema, neturime jokio pagrindo manyti, kad gyvų būtybių sielų ir kūnų skaičiaus balansas šioje uždaroje sistemoje gali būti pasiektas ir išlaikytas.

Vis dėlto reinkarnacijos teorijos šalininkai galbūt imtų tvirtinti, kad Žemės biosfera nėra uždara sistema, todėl Žemėje gyvenančiuose kūnuose galinčios įsikūnyti ir iš kitų planetų atkeliavusios sielos. Bet net ir šiuo atveju turime nepamiršti, kad įprasta fizinė Visata yra ribota erdvėje ir laike, todėl planetų ir joms priklausančių biosferų skaičius nėra begalinis. Mėgindami išvengti paradokso, susijusių su negalimybe išlaikyti sielų ir kūnų skaičiaus balansą, reinkarnacijos teorijos šalininkai sielas ir kūnus mėgina išivaizduoti ne kaip diskrečius vienetus, o kaip kontinualius dydžius, kuriuos įmanoma dalyti iki begalybės. Taip maštydamas gali išivaizduoti, kad kūne, kurį laikai savu, gyvena ne tik tu, ne tik tavo „Aš“, bet ir bet kuris matematiškai įmanomas sielų skaičius: galbūt 666 svetimų sielos, o gal 6,66 ar tik 0,666 svetimų sielos (o galbūt – visas nesuskaičiuojamas svetimų dvasinių padarų *legionas*). Akivaizdu, kad sielas ir kūnus suvokdami ne kaip diskrečius vienetus, o kaip iki begalybės dalias sieliškojo ir kūniškojo kontinuumo atkarpas, reinkarnacijos teorijos šalininkai susidurtų su dviem nepaaiškinamais faktais: su faktu, kad kiekvienas biologinis organizmas, taigi ir kiekvienas gyvas kūnas, yra akivaizdžiai diskretiškas vienetas (jei taip nebūtų, jokio gyvo kūno nebūtų įmanoma net numarinti), ir su faktu, kad normaliomis sąlygomis (nesant apsidėmo) subjektyvusis „Aš“ jaučiasi esąs visateisis savojo kūno šeimininkas, neprivalantis savuoju kūnu dalytis su kitomis jame neva gyvenančiomis sielomis.

Aišku, reinkarnacijos teorijos šalininkai, mėgindami paaiškinti, kaip išlaikomas sielų ir kūnų skaičiaus balansas, galbūt pasakytų, kad fizinis tikrovės lygmuo, apibrėžiamas erdvėje ir laike ribotos fizinės Visatos, nepajėgia iki galo nulemti šio balanso galimybės sąlygų, nes sielos esą galinčios migruoti į mums įprastą fizinių tikrovės lygmenį iš nefizinių lygmenų, kurių galbūt yra be galo daug ir kurie patys galbūt nėra riboti

taip, kaip ribotas fizinis lygmuo, o iš fizinio lygmens vėl sugrįžti į nefizinius lygmenis. Tačiau tokia paini ir Ockhamo skustuvo ašmenimis nesunkiai papjaunama teorija nepaaiškina, kodėl sielos, pajėgiančios egzistuoti nefiziniu, taigi ir neįkūnytu pavidalu daugelyje nefizinių lygmenų, siekia (arba yra priverstos) įsikūnyti būtent fiziniame tikrovės lygmenyje, biologiniuose kūnuose. Šis keblumas yra susijęs su pagrindiniu reinkarnacijos teorijos prieštaravimu: postulavusi griežtą sielos ir kūno dualizmą, ši teorija neįstengia paaiškinti, kodėl siela ir kūnas, būdami radikaliai vienas nuo kito atskirti ir iš principo galintys automatiškai egzistuoti skyriumi, tartum kažin ko stokodami bet kokia kaina siekia vienas su kitu susijungti.

Reinkarnacijos teorijos šalininkai, teigdami, kad sielos galinčios egzistuoti nefiziniuose tikrovės lygmenyse, galima sakyti, kerta šaką, ant kurios sėdi, nes pradeda remtis argumentais, kurie teorine prasme jau neišsitenka grynosios imanencijos sferoje. Juk hipotetiniai nefiziniai tikrovės lygmenys yra iš principo nesuderinami su natūralistinėmis reinkarnacijos teoretikų nuostatomis, nes tokių lygmenų pripažinimas, reikalaujamas mąstyti kažin ką, kas išeina anapus fizinės tikrovės ribų, kartu verčia peržengti ir pačios *gamtos*, kuri pagal patį jos apibrėžimą nėra ir negali būti *antgamtė*, ribas. Kadangi mokymas apie sielų persikūnijimą susiformavo vadinamosiose gamtinėse religijose, visai neturėjusiose graikiškai ar žydiškai suvokiamos transcendencijos (taigi ir antgamtės) sampratos, tai dauguma reinkarnacijos teorijos atmainų ne tik kūnus, bet ir pačias sielas vaizduoja natūralistiškai ir kvazifiziškai. Dėl šios priežasties visi, kurie tiki reinkarnacija, sielų persikūnijimą suvokia kaip natūralų, gamtinį, imanentinį procesą, kuriame nėra nieko transcendentiška, antgamtiška, stebuklinga. Tačiau toks natūralistinis sielų persikūnijimo įsivaizdavimas nekelia problemų tik tol, kol pati Visata suvokiama kaip amžina. Bet jei pati Visata, kaip teigia kosmologijos teorijos, nėra amžina (mat ją išstiks šiluminė mirtis arba ji – kaip kadaise manė stoikai – sudegs kosminiame gaisre), tada akivaizdu, kad *gamtinė* sielų prigimtis ir *gamtinis* sielų persikūnijimo procesas negalės tvirti ilgiau nei tvers pati gamta.

Tai reiškia, kad reinkarnacijos teoretikai negali suteikti *galutinio atsakymo* į pomirtinio asmens likimo klausimą. Jie privalo pripažinti, kad žmogaus asmenybė vis tiek anksčiau ar vėliau bus sunaikinta (mat koks man skirtumas, *kada* aš mirsiu: po dvidešimties metų kaip *gamtinis kūnas* ar po dvidešimties milijardų metų kaip *gamtinė siela* – juk jei esu tikrai *gamtinė būtybė*, aš vis tiek anksčiau ar vėliau turėsiu mirti!), arba visai palikti gamtinę plotmę ir klausiti apie *pačios gamtos, paties gamtinio lygmens transcendavimo galimybę*. Tačiau tada reinkarnacijos teoretikai, užuot paistę apie

įsielintą gamtą, privalėtų prabilti ta pačia kalba, kuria kalbėjo graikų filosofai, žydų pranašai ir krikščionių teologai. Būtent gamtinės Visatos trapumas ir laikinumas leidžia geriausiai suvokti ir paties reinkarnacijos proceso – darant prielaidą, kad jis iš viso įmanomas – neamžinumą: kai neliks pačios gamtos, pačios fizinės Visatos, kitaip tariant, kai neliks kūnų, „mėsos“ (*caro*), sielos ne tik neturės į ką įsikūnyti, bet ir išnyks pačios. Beje, būtent taip mokė kai kurie stoikai, antai Poseidonijas: anot jo, sielos yra nemirtingos tik kosminio ciklo ribose ir sudega tą ciklą užbaigiančiame kosminiame gaisre.

Būtina pabrėžti, kad reinkarnacijos teoretikai nepajėgia įrodyti asmens tapatybės tęstinumo. Juk patirtis neginčijamai rodo, kad psichinės gyvų būtybių savybės labai glaudžiai susijusios su jų kūnais, o tai ir leidžia neigti griežtą sielos ir kūno dualizmą. Jei gyvūnų elgesys ir psichika priklauso nuo biologinės rūšies, tada akivaizdu, kad gyvų būtybių kūnai jų sieloms toli gražu nėra kokie nors neesmingi priedėliai ar vežėčios, kurias sielos keičia persikūnydamos. Tada galima klausti, kas yra tikrasis persikūnijimo subjektas: mat jei siela, palikusi žmogaus kūną ir persikūnijusi, tarkime, į šuns kūną, neišlaiko žmogiškosios tapatybės bruožų, būtina pripažinti, kad persikūnyti geriausiu atveju pajėgia kažin koks abstraktus ir visiškai neapibrėžtas gyvybinis pradas, o ne konkretaus asmens tapatybę turinti siela. Jei reinkarnacijos subjektas yra toks neapibrėžtas ir niekaip neišlaikantis konkretaus asmens tapatybės bruožų, tada nėra jokio pagrindo asmeninio nemirtingumo viltį sieti su sielų persikūnijimo galimybe. Jei žmogus mano, kad jis nors iš dalies išliks nemirtingas tik dėl to, kad kažin koks neapibrėžtas gyvybinis pradas iš jo kūno persikūnys į kitą kūną, tai jis yra tiek pat teisus, kaip ir tuo atveju, jei manytų esąs nemirtingas tik dėl to, kad jo kūną sudarantys atomai tvers milijardus metų. Visi biologijos ir psichologijos faktai bei kasdienė patirtis byloja apie nedalomą psichofizinę asmens vienovę. Tai reiškia, kad jei nėra antgamtinio nemirtingumo šaltinio, žmogus yra mirtingas absoliučiai ir neatšaukiamai.

Antrosios grupės argumentai atskleidžia, kad akylai tikėti reinkarnacijos teorija ne tik nėra racionalu, bet ir ydinga moralės požiūriu. Jei, kaip minėjome, sielų persikūnijimo procesas negali laiduoti asmens tapatybės tęstinumo, nes reinkarnacijos subjektas yra tik kažin koks neapibrėžtas gyvybinis pradas, tada tikėjimas karma, kuris yra sudėtinė tikėjimo reinkarnacija dalis, gali būti apibūdintas kaip morališkai atgrasus ir visiškai nepateisinamas. Karmos doktrina teigia, kad asmuo būsimuose gyvenimuose susilaukia atpildo ir už gerus, ir už blogus darbus. Tačiau jei, kaip įsitikinome, asmens tapatybės tęstinumas – nesant antgamtinio jo išsaugojimo laido – tėra iliuzija, būtina daryti išvadą,

kad karmos sąvoka taip pat yra dviprasmiška. Jei aš, keliaudamas iš gyvenimo į gyvenimą, neišsaugau savo asmens tapatumo (šiuo požiūriu netgi sakyti „aš“ nėra logiškai korektiška) ir vėlesniuose gyvenimuose neatmenu, ką veikiau ankstesniuose, tada privalau pripažinti, jog šiame gyvenime skinu ne savo, o kažin kieno kito gerų ir blogų darbų vaisius, tuo tarpu savo paties gerų ir blogų darbų vaisius vėlesniuose gyvenimuose skinsiu ne aš, o kiti subjektai. Ar tai morališkai pateisinama? Juk net baudžiamoji teisė remiasi prielaida, kad bausmė yra prasminga tik tuo atveju, jei baudžiamas nusikaltėlis yra veiksnus ir pakaltinamas, t. y. atmena nusikaltimo padarymo momentą, geba blaiviai mąstyti ir suvokia, už ką yra baudžiamas. Turint tai omenyje, negalima nesutikti, kad reinkarnacijos ir karmos teorijų peršama atpildo už gerus ir blogus darbus ekonomija yra itin atgrasi ir absurdiška.

Dar vienas antrosios grupės argumentas leidžia suvokti, kad reinkarnacijos teorija naikina atsakomybės už savo gyvenimą jausmą, taip pat neleidžia žmogui suvokti savo gyvenimo kaip prasmingo – kaip aiškia struktūrą turinčios prasmingos visumos. Jei individas mano, kad už visus šiame gyvenime padarytus blogus darbus jis galės išsimokėti per be galo ilgą ateities laiką, begaliniame skaičiuje kitų žemiškų gyvenimų, atlikdamas bausmę imanencijos lygmenyje, o ne stodamas prieš teisną atgamtinę plotmę, nepaperkamo ir bausmių neatidėliojančio Teisėjo akivaizdoje,

tai jis šaltai skaičiuodamas gali ryžtis paimiti, sakytume, kone begalinio dydžio moralinę paskolą iš karmos banko ir vėliau be sąžinės graužaties vykdyti baisiausius nusikaltimus, naiviai tikėdamasis atkentėti už tai vėlesniuose gyvenimuose. Idant žmogui jo paties gyvenimas atrodytų prasmingas, asmuo jį turi suvokti kaip *ribotą ir baigtinę visumą, turinčią realią pradžią (gimimą) ir tokią pat realią pabaigą (mirtį)*. Žmogaus gyvenimas jam pačiam ir kitiems, kurie žvelgia į jį iš išorės, privalo atrodyti kaip turįs tam tikrą pakankamai aiškia prasmės struktūrą, o tai įmanoma tik tada, kai gyvenimas, kaip visuma, yra nesunkiai apžvelgiamas, be to, asmens poelgiai suvokiami kaip kilę iš jo laisvos valios, o ne kaip aklų ir inertiškų karmos procesų, nusidriekiančių į begalybę praeityje ir ateityje, rezultatas. Čia, beje, slypi žmogaus gyvenimo prasmės paradoksas, santykio tarp baigtinio imanencijos laiko ir transcendentinės amžinybės paradoksas, kurio reinkarnacijos teorija negali išspręsti: žmogaus gyvenimas yra beprasmis ir tuo atveju, jeigu jis nėra baigtinis imanencijos lygmenyje, ir tuo atveju, jei egzistencija šiapus neturi tąsos bei įvertinimo transcendencijos plotmėje.

Kaip matome, tikėjimas reinkarnacija tėra iliuzinis tikėjimo realiu asmeniniu nemirtingumu, kurį gali laiduoti tik atgamtinis šaltinis, tik Dievas, pakaitalas. Keista, kad šitiek kitais atžvilgiais protingų žmonių vis dar tiki mokymu apie reinkarnaciją, karmą ir kitomis panašiomis teorijomis. ❧

KRYŽIAUS ŽYGIAI ARABŲ AKIMIŠ

AMIN MAALOUF

Ar civilizacijų konfliktas prasidėjo tik XX amžiuje?

Kryžiai – kiti visi žmonės yra raminėtiškai. Europos civilizacijos epizodas, kintantis – nepažįstama agresija, tironija – istoriškai reinkarnacija laimėjė. Labiausiai išsivikusi civilizacija – šiuolaikinė, bet ir puikius pavyzdį Kryžiams laimėjė. Rūmėlis kas perspektyvas: Rytu, žmogus, nepažįstamas. Europai aš vis, jis regi abipusę kariaužė ir kariau, bet patėkėle ar dūrio supratimo užnomazgas.

Šią knygą turi perskaityti kiekvienas, kas domisi, kaip „kari“ regi ir supranta Vakarų civilizaciją, nes tūlstantmetės nesumandęs šaknyse tūlėdėle aržija šindėle.

15 metų pavėluota iliustracija: eksperimentas Lenkijoje

KATARZYNA KORZENIEWSKA

Brolių Kaczyńskich Lenkiją lietuviškai gana jaukiai, bet kiek ironiškai galima būtų vadinti „dvynių respublika“. Kai kas Lenkijoje taip ir linkę vertinti Jaroslavo ir Lecho (premjero ir prezidento) vadovavimą, pakeistą Liustracijos įstatymą laikydami dar vienu valdžios mėginimu nutildyti tuos, kurie brolių dekomunizacijos programai nepritaria. Neatsitiktinai naujoms taisyklėms labiausiai priešinasi žurnalistai ir mokslininkai – nei su vienu, nei su kitais Kaczyńskiai gerai nesutaria. Maža to, iki šiol šių profesijų žmonės liustruoti neprivalėjo, bet to iš jų reikalauja Kaczyńskich partijos pažadėtas ir parengtas, nuo šių metų kovo 15 d. įsigaliojęs naujas Liustracijos įstatymas. Šiuo atveju suinteresuotųjų pasipriešinimas iliustracijai – ne staigmena.

Istorikas Antonis Dudekas pabrėžia, kad žurnalistai ir universitetinė aplinka aštuntame ir devintame dešimtmetyje Saugumo tarnybai buvo privileijuotos verbuojamųjų kategorijos. Greta būdingų informacijos teikimo prievolių agentai laikraščių bei žurnalų redakcijose dar atlikdavo „vidinės cenzūros“ vaidmenį, atitinkamai pakreipdami savo kūrybą ir siekdami – pagal saugumiečių nurodymus – paveikti kolegas, „patariant“ ką, kaip

ir kiek rašyti. Tuo tarpu universitetai buvo svarbūs operatyvinei veiklai, nes studentai bei jaunesnieji dėstytojai – kaip ir visur – buvo visiškai teisingai įtariamai aktyviausiu bruzdėjimu prieš proletariato valdžią.

Intensyvia antikomunistine veikla pasižymėjusi akademinė aplinka buvo proporcingai stipriai infiltruojama. Taigi, galima manyti, kad archyvai slepia dar daug paslapčių apie žmones, kuriems dabar tarp 40 ir 60 metų, ir kurie – pasiekę profesinės karjeros viršūnę – tik dabar pradeda ar jau pradėjo naudotis savo pasiekimų vaisiais (socialiniu prestižu, kolegų, ypač jaunesniųjų, pripažinimu, galimybėmis laisvai rinktis tolesnio darbo kryptį bei vietą ir pan.)¹.

Iš Lietuvos pozicijų į naująją iliustracijos bangą Lenkijoje galima žiūrėti kaip į bandymų poligoną, stebinti, kiek ir ką įmanoma šiuo klausimu nuveikti, anksčiau tai neprotingai atidėjus 15 metų. Šiuo požiūriu vokiečių ar čekų patirtys, kurie iš karto po komunizmo žlugimo pradėjo labai plačią iliustraciją, netinka. Lietuvoje dar tebeviešpatauja „pankiaulizmo“ mitas (pasireiškiantis įsitikinimu, kad „visi esame susitepę“, o jeigu taip, tai neverta domėtis, kas konkrečiai ir kiek „susitepė“). Kaip buvo galima paste-

bėti iš Lenkijos patirties, šis mitas žlunga iš karto praverus archyvus². Pasipriešinimas iliustracijai, tegu Lenkijoje ir turintis rimtą, racionalų pagrindą (juolab kad patys iliustracijos šalininkai pastebi, jog naujas įstatymas netobulus, o išlikę saugumo dokumentai – nepilni), daugiausia kyla iš mitinių prielaidų, o „pankiaulizmui“ neatlaikius susidūrimo su archyvų tikrove, šis pasipriešinimas įgyja sušvelnintą formą. Argumentuojama, kad po tiek metų iliustracija jau *nebesvarbi* (dauguma tų, kurie „susitepė“, sąžiningu darbu laisvos tėvynės labai jau atpirko praeities kaltę), *neįmanoma* (trūksta dokumentų) ir iš principo *neteisinga* (sumetant į vieną maišą tuos, kurie pasirašę bendradarbiauti visai bandė nuo to išsisukti ir tuos, kurie bendradarbiaudami tikslingai kenkė kitiems, siekdami užsitikrinti savo interesus). Panašiai kaip prieš keletą mėnesių katalikų vyskupams, dabar kai kuriems žurnalistams ir moksliniam elitui iškilo grėsmė, kad įsitikinimai, kuriais paremtas jų santykis su valstybe ir plačiau – politine tikrove po 1989 m. – pasirodys klaidingi.

Praktiškai reikalas atrodo taip: pagal kovo 15 d. įsigaliojusį įstatymą vadinamuosius iliustracinius pareiškimus turi pateikti ne vien kandidatai į renkamus valdžios organus bei aukšti valstybės pareigūnai (kaip buvo iki šiol), o ir kandidatuojantys į savivaldybes, visi teisininkai (teisėjai, advokatai, notarai, prokurorai), viešųjų ir neviešųjų mokyklų direktoriai, aukštųjų mokyklų vadovai ir dėstytojai bei mokslo ir tyrimo įstaigų moksliniai darbuotojai, pagaliau ir žurnalistai. Iliustracija apima asmenis, gimusius iki 1972 m. rugpjūčio 1 d., o matuojant

¹ Antoni Dudek, „Nie wszyscy mają zasady“, in: *Dziennik*, 2007 03 12.

² Šitai suveikė, pasiekusios spaudą, vien informacijos nuotrupos apie kun. Tadeuszo Isakowicziaus-Zaleskio studijas, skirtos Kro-

kuvos Bažnyčios santykiams su saugumu, išvadas. Nereikėjo nė visos knygos pasirodymo, kad taptų aišku, jog su saugumu bendradarbiavo tik mažuma dvasininkų, o ir šie skyrėsi pagal kontaktų su saugumu intensyvumą

ir kenksmingumą kitiems, ir visa tai – tyrinėjant – galima susekti; žr. Tomasz P. Terlikowski, „Ks. Isakowicz-Zaleski przekreśla panświzm“, in: *Rzeczpospolita*, 2007 02 28.

kowskis, Kamilis Durczokas). Savo apsisprendimą jie pristatė kaip pilietinio nepaklusnumo akciją, siekdami į ją sutelkti kuo daugiau savo profesijos atstovų⁵. Buvo argumentuojama, kad teisinis reikalavimas viešai atsiskaičyti su praeitimi žeidžia orumą ir sąžinės laisvę, yra sumanytas kaip politinis bandymas nutildyti kai kuriuos žurnalistus, pagaliau – paties įstatymo ydos ir netikslumai reikalauja jam radikaliu būdu priešintis. Iš tiesų įstatymas turi ydų ir dėl jų yra apskūstas Konstituciniam Teismui, bet – specialistų aiškinimu – jis ne toks ydingas, kad prieš jį reikėtų imtis tokios kraštutinės priemonės kaip pilietinis nepaklusnumas⁶.

Skilimą profesinėje žurnalistų aplinkoje ženklino konkuruojančių dienraščių, daugiausia *Dziennik* ir *Rzeczpospolita*, autorių atsakas *Gazeta wyborcza*. Savo pareiškime jie pabrėžė, kad iliustracijos pareiškimai esąs „normalus dalykas“, būtinas profesiniam patikimumui ir skaidrumui užtikrinti. Be to, žurnalistai, kuriems naujasis įstatymas suteikia praktiškai neribotą teisę prieiti prie visų TAI archyvinų duomenų, turėtų prieš tai patys viešai „peršviesti“ savo ryšius su komunistinės valstybės represiniais organais⁷.

Argumentai ir nuomonės nei labai originalios, nei stebinančios, ypač Lenkijos kontekste... Tačiau ginčas turi dar vieną (o gal ne vieną) „dugną“. Pirma, visą reikalą galima panaudoti kaip reklaminį mechanizmą ir galbūt dar kartą perskirstyti skaitytojų rinką. Kita vertus, konkurencinė kova siekia toliau. Iki šiol didžiausia ir rimčiausia *Gazeta wyborcza* bando išlaikyti savo pozicijas. O ir yra ką... Dabar, – kaip nurodo žurnalistų iliustracijos šalininkai, – už atsiskaičiusių iliustruotis pripažintų autoritetų nugarų gali pasislėpti tie, kurių plunksna – puiki, bet praeitis – toli gražu ne krikščioninė. Kitaip tariant,

didžiausio dienraščio redakcija bijosi prarasti savo pradžios mitą ir autoritetą tų, kurie savo rankomis griovė „komuną“ ir todėl gali dabar autoritetingiau negu kiti vertinti demokratijos kokybę ir politinį gyvenimą šalyje. Taip galėtų nutikti jeigu paaiškėtų, kad redakcijoje ir tarp bendradarbių šalia pagrindžio veteranų galima rasti ir saugumo agentų.

Reikėtų paaiškinti, kad padėtis čia daug kuo skiriasi, pavyzdžiui, nuo lietuviškosios. Mat *Gazeta wyborcza* redakcijos šerđį sudaro ne buvę komunistinės spaudos gabesnieji autoriai, o žmonės, kurių nuopelnų kovoje su režimu niekas neneigia (pradedant pasaulyje žinomu vyriausioju redaktoriumi Adamu Michniku). Veteranai nuo pat pradžios užtikrina šio dienraščio autoritetą, kuriuo jis gali pasidžiaugti ir dabar, ypač tarp vidurinės kartos žmonių. Patys būdami „švarūs“, jie galėjo nuosekliai nuo pat praėjusio dešimtmečio pradžios neigti iliustracijos moralinę bei praktinę prasmę, neužsitraukdami įtarimo, kad taip bando patys užsitikrinti biografijų slaptumą ir ramybę. Tokiai elgsenai labai padėjo ilgai galiojanti minėto „pankializmo“ ideologija, kurią *Gazeta wyborcza* skelbė nuo pat pradžios. Jai žlugus, su *Gazeta wyborcza* susiję iliustracijos priešininkai tikina, kad žurnalistų, mokslininkų ir kitų biografijas narplioti yra bjauru, netiška ir neteisinga, nes nežinant „anų laikų“ ir neišsijautus į kiekvieno bendradarbiavusio asmeninę padėtį, joks teisingas moralinis vertinimas neįmanomas. O jeigu neįmanoma „teisinga“ iliustracija, tai tuomet nereikia jokios. Įdomu, kad tokia argumentavimo linija, kurią pagrįstai galima vadinti reliatyvizmu, didele dalimi sutampa su tuo, kaip savo atsargumą ir skeptiškumą iliustracijos atžvilgiu motyvavo vyskupai, kai neseniai atsiskaitymo su praeitimi klausimas skausmingai palietė Bažnyčią. Dar įdomiau,

kad *Gazeta wyborcza* ir Marijos radijas – ideologiškai ir politiškai mirtini priešai, vienas kitą puolantys kone iš principo – iliustracijos klausimu (ypač žurnalistų ir dvasininkų) nuo pat pradžios nuosekliai sutaria.

Galima nurodyti dar vieną, ne esminį, tačiau aiškų kartų lūžio aspektą. Jis iš dalies paaiškina nuomonių pasiskirstymo žemėlapi. Pirma, pastebėtina, kad dabartinę Iliustracijos įstatymo redakciją parengė trisdešimtmečiai politikai, kurių iliustracija jau nebeliečia. Antra, dauguma žurnalistų, garsiai pasisakiusių už savo profesinės grupės iliustraciją, už įstatymo autorius yra kiek vyresni, devinto dešimtmečio antrą pusę dar spėję paragauti pagrindžio veiklos romantikos, mitingo metu išsigąsti milicijos, – tačiau jiems 1989-ieji atėjo per anksti ir jų nebuvo atsiklausta, kai vyko valdžios dalybos žlungant komunizmui ir gimstant demokratijai. Dalybos įvyko dalyvaujant dabartinių *Gazeta wyborcza* veteranų kartai, o kai kuriems jų – net asmeniškai. Jaunesnieji dabar gana nuosekliai kritikuoja principus ir būdus, kurie vyresniųjų buvo tuomet pasirinkti bei pritaikyti, o konfliktas dėl iliustracijos – tik vienas tos principinės kontroversijos elementų.

Kartų skirtumo aspektą dar labiau išryškino mokslo darbuotojų reakcija į reikalavimą iliustruotis. Šiam sluoksniui Lenkijoje, panašiai kaip ir Lietuvoje, gana būdinga gerontokratija, o tokiomis sąlygomis iliustracija suvokiama kaip išpuolis prieš garbingus autoritetus. Tačiau vieningos mokslininkų „kastos“ reakcijos nebuvo. Aukštosiose mokyklose buvo sureaguota (jeigu ir neigiamai) daug tyliau ir ramiau, tad vietoj skambių protestų reikia tikėtis tylių boikotų. Ateityje galimi ir visai tragikomiški siužetai, mat apie žiniasklaidos leidėjus ir vadovus bei jų praeitį Lenkijoje šis tas jau žinoma, ir čia gal nebus dide-

⁵ <http://www.gazetaworb.cza.pl/1,79328,3973807.html>.

⁶ Paweł Śpiewak, „Protestują dziennikars-

kie primadonny“, in: *Dziennik*, 2007 03 09; Janusz Kochanowski, „Rzecznik o buncie przeciwi lustracji: pycha doszła do głosu“, in:

Dziennik, 2007 03 10.

⁷ Žurnalistų atviras laiškas: „My złożymy oświadczenia“, in: *Dziennik*, 2007 03 13.

lių staigmenų. Tuo tarpu universitetų mokslo darbuotojai savo iliustracijos pareiškimus teikia rektoriams (kaip viršinininkams), kurių politinių biografijų iki šiol niekas neklausinėjo. Galima nesunkiai įsivaizduoti, kad rektorius – buvęs agentas, – gavęs kolegų iliustracinius pareiškimus, savo dideliu palengvėjimui atranda universitete likimo brolių. Jau dabar tuo pagrindu galima kurti intrigų ir žaidimų informacija scenarijus...

Iki šios iliustracijos jau buvo išryškėjusi aukštųjų mokyklų autonomijos reikšmė ir kiekvienos iš jų specifika. Pavyzdžiui, Krokuvos Jogailaičių universitete tarsi netyčia dalis buvusių saugumo bendradarbių buvo atskleista. Keli buvę pagrindžio veikėjai, gavę iš TAI savo „bylų“ kopijas, išslaptino agentus, kurie apie juos pranešinėjo saugumui (pagal senąją įstatymą, jie turėjo teisę taip padaryti). Tad iliustracija praktiškai jau prasidėjo...

Tuo tarpu Varšuvos ar Lodzės universitetų rektorių pasisakymai rodo, kad bus laikomasi principo, jog iliustracija – tai būtina blygė⁸. Ten irgi kalbama apie „orumo įžeidimą“, kai reikalaujama atskleisti nešvarius bio-

grafijos puslapius, ir rektorai atvirai deklaruoja, kad netaikys tarnybinių baudų tiems, kurie pareiškimų nepateiks. Ką darys su agentais – dar nežino, gal paskirs komisiją, kuri pagalvos, gal universiteto senatas pasvarstys... Taigi vėl siūloma lūkuriavimo strategija: pašnibždomis kalbama, kad tereikia kaip nors ištempti iki gegužės, kai naująją įstatymą ims svarstyti Konstitucinis Teismas.

Šitaip Lenkijoje, praėjus septyniolikai metų nuo komunizmo žlugimo, galime stebėti nepakartojamą pavėluotos iliustracijos eksperimentą. Užuoat sulaukę (tikėtinų) sistemingų ir organizuotų akcijų prieš iliustraciją, regime veikia vietinės reikšmės arba dalinius, spontaniškus ir kartais skubotus (kaip dalies žurnalistų „pilietinio nepaklusnumo“) veiksmus, kurie papildomai išryškina interesų bei nuomonių skirtumus. Iliustracijos sėkmė didele dalimi priklausys nuo biurokratinio aparato veiksmingumo (ypač TAI ir teismų). Jeigu politinė valia nepalūš nuo triukšmingos kritikos, o procedūros vyks taip sklandžiai, kad nebus pagrindo tikėtis, jog reikalas savaime „ištiš“, tai

sunku prognozuoti iliustracijos fiasco. Priešingai, galbūt atsiras drašos tęsti apšvalymo procesą, teisiškai įpareigojant iliustruotis, pavyzdžiui, mokytojus (ta linkme žingsnis žengtas – jau iliustruojami mokyklų direktoriai). Pagaliau agentų duomenų bei iliustracijos pareiškimų sistemingas viešinimas (jeigu tik jis sklandžiai pavyks) po dvejų trejų metų visą reikalingą pavers standartine, gal net banalia procedūra. Klausimas „bendradarbiavo ar ne?“ neteks savo paslaptinumą ir daugiaprasmiškumą, nes atsakymą galima bus rasti įvedus rūpimą pavardę į interneto naršyklę, o kas norės, galės peržiūrėti bet kurio agento bylą TAI skaitykloje.

Atidarydami komunistinių spectarnybų archyvus ir išplėsdami iliustracijos masą, lenkai praktiškai atsisakė moralizavimo (kiek visi ar ne visi susitepę? kiek įmanomas ar neįmanomas teisingas laikysenų vertinimas?) ir apibrėžė kuklesnę tikslą: ne apibendrintai įvertinti skausmingą praeitį, o tiesiog ją pažinti. Tokia galimybė pažinti bus suteikta visiems to norintiems piliečiams. Nežiūrint visų elitų pasipypiojimų ir pasipiktinimų...

⁸ Joanna Grabowska, „Rektor UŁ: – Nie zwolnię za niezłożenie oświadczenia w ter-

minie“, in: Gazeta wyborcza, 2007 03 15; Dominika Olszewska, „Łagodna ilustracja na

Uniwersytecie Warszawskim“, in: Gazeta wyborcza, 2007 03 13.

CLAUDE LECOUTEUX

GERMANŲ MITOLOGIJOS ŽODYNAS

Šis žodynas, aprašantis keliasdešimt tūkstančių metų seną ir pabrėžtą beduoniją „Sakalą“, legendas ir žaizdas erdviuose, kviečia mus pažvelgti per vidurines amžius, kur gyvena daugybė dievų, šėnų, elfų, bėnų, vėlnų, apšėnų ir tūšėnų. Žodynas, be kita ko, apima ir šėnų ir tūšėnų kalbą, pagrindiniai maginiai ritiniai, pasakojama apie šėnų ir tūšėnų medžioklę šėnų, bėnų, Piterio šėnų ir šėnų ir šėnų paraišėnų išėnų... Tai yra šėnų žodynas, gausus specialiais vaizdais, analizuojančiais visą visumą iš šėnų Europos šėnų vardų ir pavardžių.

Du žvilgsniai į Vilniaus knygų mugę

Manfredas Žvirgždas: Keturios turgaus dienos

Vilniaus knygų mugė – jau „įvykęs“ faktas: *Litexpo* rūmai užleisti kitiems renginiams, leidyklos skaičiuoja pelną, skaitytojai rikiuoja lentynose dailius tomelius, rašytojai gali pailsinti nuo autografų dalijimo pavargusias rankas. Tai kasmetinis ritualas, tarsi kokia kalendorinė šventė, gerokai iš anksto pažymėta sieniniame kalendoriuje; kartais tai ir rutina – kasmet vis ta pati viltis, kad gal tokia gausybė vienoje vietoje sutelktų knygų pažadins žmonėse iki tol nepažintas jėgas, ir nusivylimas – ech, tai tik kiek gerėliau organizuota prekyvietė, kaip ir pridera, knibždanti žiopių, apgavikų ir kišenvagių, keturios turgaus dienos...

Čia galėjo atsigauti konfliktų ir kartarsių prislėgti rašytojai: iš ką tik verstos Dante's „Dieviškosios komedijos“ kosminių sferų į žmogiškosios „komedijos“ liūną nusviestas Sigitas Geda pristatinėjo Varšuvoje išleista „jotvingišku“ eilėraščių knygelę. Čia galima prisiminti ir tuos, kurie šią dieną nebeatėis: nuošalesnėje vienos salės vietoje, greta užiančio antikvarinio tipografijos įrenginio prisišliejo Gintaro Beresnevičiaus atminimo kampelis. „Tyto albos“ stende – Jurgos Ivanauskaitės paliktos knygos. Memorialas ieškojimui, erdvių įveikimo, ribų peržengimo vilčiai ir žmogaus sielos tvirtybei. Galima net užmiršti tai, kad Ivanauskaitės vardas paskutiniaisiais jos gyvenimo mėnesiais tapo pelningu prekės ženklu, gausius leidėjų pajamas ar iš anksto garantavusiu sėkmę dar neparodytam kino filmui. Geležinė rinkos logika

įrodė savo galią, kai rašytojos laidotuvių dieną į knygynus buvo mestelėtas ir tuoj pat išgraibstytas pirmasis eilėraščių rinkinio „Odė džiaugsmui“ tiražas, o riebi antraštė didžiausiam šalies dienraštyje ciniškai paskelbė: „Knyga – į gyvenimą, autorė – į kapą“. Nepaisant dar gyvų kartais nuoširdžiai spontaniškos širdgėlos, o kartais dirbtinai kurstomos masinės isterijos atgarsių, tenka suvokti, kad mūsų akivaizdoje gimsta naujas mitas. Ivanauskaitė, kurią ne itin mėgo profesionalūs kritikai, netrukus gali tapti viena ryškiausių lietuvių kultūrinės mitologijos figūrų. Jurga buvo nuolatinė Vilniaus knygų mugės viešnia: čia dar tik prieš metus salė nuščiuvusi klausė garsiai skaitomo jos laiško iš Švedijos onkologinės klinikos. Šiomet čia nesijautė nei spengiančios tylos, nei akivaizdžios tuštumos – mugė nėra ta vieta, kur galima apmąstyti praradimą: net knygų pristatymai čia trumpi, išprausti į tvar-karaščio rėmus, svarbiausia – reginiai ir pirkiniai. Tuštuma išryškėja kitur, atsiliepia kitais pavidalais: pavyzdžiui, nebėra tokio stipraus kandidato į metų knygos titulą – tokio, dėl kurio perdėm nesiraukėtų nei literatūros žinovai, nei madoms ar viešųjų ryšių apžavams paklūstantys skaitytojai. Mat Ivanauskaitė, paskutiniaisiais metais tapusi vis žymesne popkultūros figūra, vis dėlto nenužengė patogių blizgančių žurnalų *paraliteratūros* keliu, nors ne vienas ištikimas skaitytojas pastebėjo, kad pirmųjų savo romanų ir apysakų lygio ji nebesiekė.

Šiomet išdalintos vertėjų bendruomenės premijos už geriausią vertimą ir blogiausių „antivertimus“. Pasta-

rieji – ypatingas, nors gana dažnas žanras, atsirandantis iš tinginystės arba bukaprotiško entuziazmo. Net siūloma su šiuo reiškiniu kovoti pasitelkus Vartotojų teisių agentūrą, blogai išverstą knygą prilyginant nekokybiškai prekei. Apvilti skaitytojo lūkesčiai leidykloms kartais – nė motais, o „prasikaltusių“ sąrašo lyderiai, pirmą kartą išgirdę viešą kritiką, per TV ėmė prikaišioti, kad prieš paskelbiant komisijos verdiktą nebuvoma nešališkos ekspertizės. Bet ar imanoma ekspertizė, išrikiuojanti tekstus pagal kalbos „suluošinimo“ laipsnį?

Vis dėlto džiugu, kad vertimų kultūra kyla dėl vis spartesnio visuomenės europėjimo, o vertėjui prestižo ir aukštos klasės rodiklis gali būti ne vien puikiai išversti programiniai humanitarinių mokslų veikalai, kurių kalbą diktuoja universalus intelektualų žargonas (kaip būdavo „auksiniais“ Atviros Lietuvos fondo laikais), bet ir grožiniai tekstai, kuriuose pasakojimas įgyja užmojų sukurti naują „pasaulį pasaulyje“ (Jorge Luisas Borgesas, Italo Calvino, Umberto Eco). Šiomet pagerbtas „metų vertėjas“ Linas Rybelis apie savo darbo objektą pratarė: „Skaityti Borgesą – tikras malonumas, jį versti – pragariška kančia“.

Vertimų kokybė dar gali būti pasverta klaidų ir tobulumo svarstyklėmis, o štai „gražiausios metų knygos rinkimuose“ tenka pasitikėti vien estetinio skonio subtilumu. Knygos meno premija teko Eugenijui Karpavičiui už Petro Repšio albumo apipavidalinimą. Įdomus buvo Repšio albumo pristatymas, kurį pagyvino anų stagnacijos laikų pilkumą „sprogdinusios“ modernistinės-intelektualiosios kultūros paskutinieji mohikanai – Sigitas Geda, Marcelijus Martinaitis, Donatas Katkus, Bronys Savukynas, Alfredas Bumblauskas. Prisiminta tuometinės kūrėjų kartos dvasinė giminytė, kurios ir šią dieną nesugrauzė tarpusavio pavydo, konkurencijos rūdys. Nė kiek nepataikaujant šio albumo „kaltininkui“, pažymėta, kad Repšys – dailės poetas ir intelektualas, nevieną kartą įžengęs į savo kole-

gų idėjų lauką ieškoti naujų įkvėpimo šaltinių. Be to, šiam dailininkui būdingas atidus (bet ne vien klasicistinės manieros nuskaidrintas, o kartais gaivališkas, padiktuotas kosminio ritmo logikos, kaip žymiosiose VU Filologijos fakulteto „Gyvybės medžio“ freskose) požiūris į istorinius ir mitologinius siužetus ir kartu laisva vaizduotė, susiejanti keisčiausias priešingybes. Kažin ar gali tokia plačiašakė asmenybė būti sutalpinta į vieną albumą, tegul ir puikiai apipavidalintą, ir, kaip pripažino Savukynas, „Kultūros barų“ redakcijos brandintą visą dešimtmetį. Gaila, kad Repšys nebeilustruoja knygų – su juo nedaug kas pajėgtų varžytis. Senieji šios srities menininkai šiandien sudaro tarsi uždara klubą, kurio nariai rotacijos principu kas kelerius metus gauna vis tas pačias trijų laipsnių premijas. Ką žymi tie laipsniai? Koks šių „laipsniuotųjų“ santykis su naująja knygų dizainerių karta, kuriančia „fotošopines“ iliustracijas?

„Rašytojų kampe“, kuriame sunkiausia atsiriboti nuo knygų turgaus erzelio, pristatyti literatūrologo Vytauto Kubiliaus „Dienoraščiai 1945–1977“ ir etnologo Kazio Grigo „Pokalbiai laiškais“ – tekstai, atveriantys netolimos epochos kreivų veidrodžių karalystę, kurioje nebuvo miela gyventi intelektualiai laisviems, jautriems, akademinės karjeros aukštumas pasiekusiems šių tekstų herojams. Pažymėtas Kubiliaus užrašų *ad se ipsum* „nervuotumas“, „rašymo terapija“, kurios buvo imamas depresyviais momentais, ir net nuolatinė savinieka, saviplaka, iš dalies nulemta charakterio broožų, iš dalies – sąmonę žalojančios sovietmečio atmosferos: keliasdešimt studijų parašęs profesorius jautėsi pernelyg menkas, netaalentingas ir nevertas tapti tikru rašytoju. Knygos sudarytojų klausta apie cenzūros ir „autocenzūros“ įtaką net patiems asmeniškiausiems užrašams, laiškam, suabejota, ar net rašant pačiam sau totalitarizmo sąlygomis įmanoma likti autentiškam.

O žmonės juk ir ilgisi autentiško po-

žiūrio į tikrovę, istoriją, paremtų tikrais įvykiais, realaus gyvenimo intonacijų. Net ir tarp knygų paaugliams šiomet labiausiai išskirta Daivos Vaitkevičiūtės „Trise prieš mafiją“: jauniems skaitytojams ypač patiko knygos herojų – beglobių vaikų – „kietas“ žargonas. Suaugėliams didžiausią išpūdį paliko ir metų knygos rinkimus laimėjo Galinos Dauguvietytės „Post scriptum“ – vieniems tai „fakto literatūra“, kitiems – „paskalų enciklopedija“: gal ir gerai, kad sulaukus garbaus amžiaus įmanoma parašyti kažką, kas sukeltų audrą skaitytojų protuose. Dauguvietytės pergalė buvo iš anksto užprogramuota, o jos konkurentai – pernelyg nutolę nuo publikos, negalintys patenkinti jos instinktyvių ir natūralių poreikių, užsižaidę spalvotomis postmodernizmo kaladėlėmis. Palengva iš politikos į kultūros

miamas nesaugumo, nepasitikėjimo: sudirgusius nuo patrakusio kasdienybės tempo žmones šiuolaikinė literatūra atgraso savo nenuspėjamumu, nukrypimais ir iškrypimais. Kritikų žodis jiems irgi nėra joks orientyras: juk šiandien kiekvienas pats sau esam didžiausias kritikas ir vertintojas, visokie autoritetai dvelkia sovietmečiu, kai už liaudį nusprendavo jos „sielų inžinieriai“. Skeptiškas požiūris į įvairiausių konkursus ir rinkimus paplitęs ir tarp pačių rašytojų: gėlės, vokelis iš ministro rankų, skysti plojimai – ir kas iš to? Ar tai prikels merdinčią lietuvių prozą?

Galima rašyti internete ir su džiaugsmu ar nerimu gaudyti skaitytojų reakcijas. Čia paskelbti tekstai gyvena tik kelias dienas ar savaites, bet Sigitas Parulskis, pristatęs tokio pobūdžio eseistikos „knyginę“ rinkti-

Vilniaus knygų mugė. 2007. Prano Vasiliausko nuotrauka

sferą persirita maištas, kurio užuomazgas dabar galima stebėti internetinių komentarų skiltyse: esą pasipūtę literatūros kritikai, peršantys savo favoritus, primeta „elitinį“ skonių „tvarkos ir teisingumo“ estetiką išpažįstančioms masėms, bruka joms nepaskaitomus, chaotiškus tekstus, kai norisi kažko artimo, savo, jaukaus. Vis aki-vaizdesnis skaitytojų populizmas, le-

nę „Sraigė su beisbolo lazda“, tvirtino būsiąs laimingas, net jei jo esė gyvuos vos kelias minutes: svarbus ne prasmės momentas, o pats įvykis, vienkartinis spektaklis ar vulgarus „šou“, kurio liudytojas – atsitiktinis praeivis ir kurio scena – bežadė, begalybę balsų sugerianti interneto erdvė. Nors gal ir gerai, kad ši beisbolo lazda apsiginklavusi sraigė – kol kas tik virtuali...

Gabrielė Gailiūtė: Parduotas vasaris

Lietuvoje vis dar labai gajus mitas apie iš bado merdinčius rašytojus ir valkatas menininkus. Bet tai netiesa. Lietuva yra (daugiau ar mažiau) demokratiška, (daugiau ar mažiau) kapitalistinė šalis, kur veikla neša pinigų, tad nieko nebestebina pelningi prekybos centrai, pelningos reklamos įmonės ar net turtuoliai statybininkai. Tik pelningos leidyklos daug kam kažin kodėl vis dar atrodo šventvagystė. O tai dar absurdiškiau, žinant LITEXPO lankomumo statistiką, pagal kurią jokia „Pelenė“ ar „InfoBalt“ nesutraukia tokių minių kaip Vilniaus knygų mugė. Tačiau pradėkime iš eilės.

Deja, nedaug galiu papasakoti apie mugės renginius (išskyrus tuos, kurių metu sėdėjau scenoje), užtat be galo džiaugiuosi tas kelias dienas praleidusi su trimis įdomiais niujorkiečiais. Todėl papasakosiu, kaip jiems „pardaviau Lietuvą“.

Kai dirbi leidykloje, bendravimas su literatūros pasaulio įžymybėmis nėra didelė egzotika. Ne kartą leidi sau pagalvoti, kad tas ar anas rašytojas paikas, „pasikėlęs“, nuobodus, ego-centriškas, tad ir mugės svečių lauki pasirodusi viskam. Iš anksto žinai, kad teks mažai miegoti, daug kalbėti užsienio kalbomis, taikstyti su visokiomis užgaidomis, nepamiršti papių ir nuolat tarpusavyje besikertančių tvarkaraščių, o kur dar kamščiuose įstrigusiu taksu ar lėto aptarnavimo restorane problemos. Greta viso to iš visos širdies norisi, kad apie tėvynę Lietuvą net ir nemalonūs svečiai išsivežtų geriausius, gražiausius, įdomiausius, mieliausius prisiminimus. Ypač jeigu jie – prisiminimų rašytojai kaip Frankas McCourtas ar aštuntadaliu lietuviai kaip Jonas Fasmanas. Lietuva mano svečius pasitiko šaltai. Tiesiogine prasme. Kaip tyčia mugės dienomis užėjo trisdešimties laipsnių speigai, gerokai pertvarkę pasivaikščiojimų ir ekskursijų programas ir atbaidę spaudos konferencijų svečius ir žurnalistus. Bet šie svečiai pasirodė

tikri šaunuoliai. Apsidžiaugusi palankia proga, amerikietiška žavi ponija Ellen McCourt įsigijo pūkuotą kailinę kepurę, Frankas didžiavosi dvidešimt penkerius metus tebedėvęs tą patį palatą ir vis dar nešalęs, o Jonas apskritai pareiškė mėgstąs žiemos šalčius, nes vasarą „ištyžtas“.

Kartais būna, kad būdvardis tiesiog lipte limpa prie žmogaus. „Andželos pelenų“, „Tataigis“ ir „Tamsta mokytojo“ autoriui McCourtui lipte limpa būdvardis „išmintingas“. Toks jis man atrodė jau tada, kai skaičiau jo knygas (jas perskaityti tiesiog būtina). Bet labiausiai nustebino ir nudžiugino tai, kad Frankas pasirodė teturįs vieną vienintelį veidą. Jis vienodai rimtai kalbėjo ir šmaikštavo LITEXPO scenoje, Vilniaus pedagoginio universiteto auditorijoje, bendraudamas su žurnalistais, restorane, taksi ir „Akropolio“ knygyne. Kita vertus, jis niekur nesišvaistė asmeniniais reikalais, paklaustas drąsiai patvirtino, kad autobiografijose neišpasakojo visko, kad yra dalykų, kurie viešumai neskirti.

Turbūt keisčiausia McCourto vizito dalis buvo jo apsilankymas VPU. Paskui ilgai ilgai kalbėjomės, kokia gaji Lietuvoje sovietinė švietimo sistema, kai rektorius tebėra dievukas, kuriam lankstosi visi jo nuolankūs pavaldiniai, ir ne tik jis pats, bet ir Filologijos fakulteto dekanas nė žodžio nemoka angliškai. Kai jaunuoliai stoja į pedagoginį universitetą, nors visai neketina dirbti mokytojais, o rektorius niekaip nesugeba paaiškinti kodėl. Prisiklausę universiteto vadovybės išvedžiojimų apie prastą ekonominę padėtį, socialines problemas ir numatomą prezidento apsilankymą universitete, kokio nors furšeto ar banketo organizavimą atšilus orams, mudu ilgai diskutavę priėjome prie išvados, kad iš tokios padėties VPU ištraukti tegali studentai. Jų šviesūs veidai sudarė ryškų kontrastą savųjų valdžios dėdulių rimčiai, kitaip nei universiteto „elitas“, jie suprato viską, ką angliškai kalbėjo Frankas, jie skardžiai kvatojosi iš rašytojo sąmojų ir uždavinėjo tikrai rimtus klausimus ir apskritai

leido Frankui patikėti gera Lietuvos ateitimi. Jau kitą dieną per susitikimą su skaitytojais jis narsiai pranašavo, kad Lietuvos laukia sprogimas, o netrukus didžiausios mūsų problemos bus kaip numesti svorio ir kur važiuoti atostogų. Ir dar gyrėsi gaminaš puiškia bulvių košę.

Įdomiausia šio rašytojo viešnagės metu ir buvo patirti, kad dauguma McCourto gerbėjų – jaunimas. Ligi tol maniau, kad jo knygos, ypač graudieji „Andželos pelenai“, turėtų labiau patikti vyresnės kartos atstovams, kuriems galbūt ir patys joje aprašomi išgyvenimai artimesni. Pasirodo, klydau. Parašų „Akropolio“ knygyne prašė jaunos mamos, už rankų susikibusios pankuojančios porelės, vienas kostiumuotas „japis“ ir netgi savarankiškas penktokas, pareiškęs mamai, kad nors filmas buvęs pažymėtas „N-14“, knygą jis vis tiek norįs įsigyti ir perskaityti. Įtariu, kad čia galima išvesti paralelę su Balio Sruogos „Dievų mišku“: kiek teko pastebėti, tai kone vienintelė knyga iš privalomos mokyklos programos, kurią paaugliai dėl jos smagaus tono ir puikaus humoro skaito su džiaugsmu, nepaisant joje aprašomų baisių, ir lygina su „verkšlenimais“ tremtinių atsiminimuose.

(Kalbant apie atsiminimus – išleidusi Franką, užsimaniau tučtuojau pasiimti diktofoną ir nuvažiuoti į Šiaulius, priremti prie sienos devyniasdešimtmetį perkopusią močiutę ir išklausti iš jos viską apie jos kurčėnbylį tėvą, brolių partizaną, sesę ryšininkę, į Sibirą išvežtą kitą brolių kunigą, visus kitus brolius, kurių jau nė nebežinau, kiek buvo, ir viską, kas buvo po to, bent iki tol, kol mažėlis mano tėvelis išvažiavo Vilniun į mokslus. Nes taip liepė Frankas. Jis kiekvienam, su kuo tik kalbėjosi, kone primygtinai paliepdavo: užrašyk viską, ką atsimeni pats ir ką atsimena senesnės kartos. Kitaip ką papasakosi anūkams? Kaip išsaugosi tikrąją istoriją? Iš to supratau, kad „Andželos pelenai“ – ne vien, kaip sakė vienas išmintingas žmogus, „popierius, pigesnis už psichoterapiją“. Frankas savo istoriją užrašęs to-

dėl, kad mėgęs ją pasakoti savo mokiniam, kad laikęs ją tokia svarbia, jog manęs ją esant verta viso pasaulio dėmesio.)

Visai kitoks, bet irgi žavus pasirodė Jonas Fasmanas. Vadinti jį literatūros žvaigžde būtų gerokai per stipru, bet perskaičiusi jo romaną „Geografo biblioteka“, kurios veiksmas vyksta ir Lietuvoje, išvaizdavau jį blogiau. Ne vienas žurnalistas dėl knygoje palikto liapsuso jį šiepė, ar Vilniaus senamiestyje netyčia neradęs jūros, ir Jonas, užuot išsižeidęs, ėmėsi šitą spragą pildyti.

Jono prosenelis buvo Vilniaus žydas, pačioje XX a. pradžioje išvykęs į Niujorką. Deja, mudviem net ir su draugiškų Lietuvos valstybės istorijos archyvo darbuotojų pagalba nepavyko rasti jokio jo pėdsako Vilniuje, nes iškeliaudamas jis pakeitė pavardę. Tačiau dėl to rašytojas nė kiek ne mažiau nuoširdžiai domėjosi Vilniumi ir Lietuva. Begalinį įspūdį jam padarė Vilniaus senamiestis, po kurį užsišpyrė vaikščioti vienas, be gido ar ekskursijos; jis vienintelis iš visų svečių sukrėstas sustojo po mediniais kryžiais prie Televizijos bokšto, ir jei ne – 30°C speigas, turbūt ilgai nebūtų nuo ten nuėjęs. Paaiškėjo, kad Fasmanas yra sumanęs parašyti dar vieną knygą, kurios dalis veiksmo vyktų XX a. pradžioje Vilniuje, todėl rimtai ėmėsi rinkti jai medžiagą. Norėdami pagelbėti, pasikvietėme vakarienes šaunų jauną istoriką ir sėdome mokyti Lietuvos istorijos.

Amerikiečiai, kaip žinia, nelinkę domėtis niekuo, kas nėra amerikietiška. Tačiau Fasmanui ši nuostata nebūdinga: jis su didžiuliu uolumu užsirašinėjo kiekvieną smulkmeną apie kryžiuočius, Žalgirio mūšį, Abiejų Tautų Respubliką, carų valdžią ar Nepriklausomybės paskelbimą 1918-aisiais. Žinoma, dar reikės palaukti knygos ir patikrinti, ar ketvirtos kartos lietuvis išlaikys tėvynės istorijos egzaminą, bet dauguma mano pažįstamų amerikiečių jau pokalbio viduryje būtų numoję ranka ir pareiškę, kad pas mus viskas pernelyg kompli-

kuota. Jonui nepritrūko nei kantrybės, nei smalsumo.

Paskutinę mugės dieną, išleidusi svečius, gavau pasižvalgyti ir po pačią mugę. Ypač mane sudomino šiemet kaip niekad gausios premijos ir apdovanojimai. Kai kurie jų jau įprasti: gražiausios knygos rinkimai ar Vertėjo krėslas; bet dvi – visai ar gana naujos, todėl apie jas norisi pakalbėti išsamiau.

Pirmoji jų – Lietuvos literatūros vertėjų sąjungos įsteigta „Antipremija“ už blogiausių pastarųjų metų vertimus. Nors ji ir sukėlė daugybę diskusijų, nepasitenkinimo iš „apdovanotųjų“ pusės, o ir organizacinė dalyko pusė galbūt nebuvo iki galo pavykusi, vis dėlto manau, kad ši idėja – tiesiog puiki. Svarbiausia, kad „Antipremija“ pasiekė savo tikslą: stauga pasipylė analizės ir komentarai apie vertimų kokybę, imtos garsiai kelti seniai žinomos šios srities problemos – nuo vertėjų patirties iki atlygio ir netgi dėmesio gimtajai, o ne užsienio kalbai. Žinoma, pirmas blynas kiek prisvilęs, ilgai buvo neaišku (ir iš dalies tebėra), kam „antipremiją“ skirti – leidyklai, redaktoriui, vertėjui; kaip nustatyti, kas yra geras, o kas blogas vertimas, kas turėtų juos vertinti ir t. t.? Labai norisi tikėtis,

kad LLVS sugebės šiuos klausimus išspręsti, ir kitais metais „Antipremijas“ įteiks kur kas sklandžiau.

Kitas apdovanojimas – labai keistas. Išrinkti Lietuvos metų knygą, ir dar su Kultūros ministerijos ir LRT palaiminimu – puikus sumanymas.

Tiesą sakant, tai daroma daugelyje šalių bei laikoma priemone ir rašymui, ir skaitymui skatinti. Tačiau nors šis apdovanojimas teikiamas jau ne pirmą kartą, jis visas šleivas, kreivas ir kuprotas, kaip tas laumės vaikas.

Visų pirma, nesuprantama, kas turima galvoje, sakant „metų knyga“. Jei norima išrinkti tiesiog populiariausią knygą, tai neverta rengti, kaip dabar, balsavimų internetu, SMS žinutėmis, laiškais ar telefonais. Tai visai netikslu ir nelabai informatyvu. Norint sužinoti, kokia knyga Lietuvoje buvo skaitomiausia, tereikia patikrinti knygynų ir bibliotekų

Vilniaus knygų mugė. 2007. Prano Vasiliausko nuotrauka

statistiką – ji tikrai nėra išlaptinta – ir sužinosime, kiek kokių knygų nupirka ar skolintasi iš bibliotekų.

Na, o jei norėta išrinkti tiesiog „geriausią knygą“, tai galbūt derėjo pasukti patikimu taku, kuris numintas, pavyzdžiui, skiriant Pulitzerio, Boo-

kerio ar kitas prestižines premijas. Iš pradžių, keletą mėnesių prieš teikiant premijas, būna paskelbiamas nominacijų sąrašas. Pakliūti į jį – jau garbė, tarsi laimėti olimpinį sidabrą. Tada iš to sąrašo ekspertai (rašytojai, kritikai, leidėjai, išskyrus, žinoma, suinteresuotus asmenis – nominantus), o ne jokie internetiniai balsuotojai, remdamiesi nustatytais kriterijais, išrenka laimėtoją. Tie kriterijai gali būti įvairūs, bet jie visada aiškiai apibrėžti (kiek apskritai įmanoma literatūroje ką nors aiškiai apibrėžti). Be to, dažniausiai skiriamos atskiros prozos, poezijos ir negrožinės literatūros kategorijos. Po visko, žinoma, kykla daug ginčų, kodėl laimėjo tas, o ne anas, bet ten veikiausiai reiškiasi užgautos ambicijos, o ne dėstomi rimti argumentai.

Lietuvos metų knygos rinkimuose irgi pretenduota į ekspertinį solidumą, tačiau kartu į šį procesą įtrauktas ir skaitytojas, kad akcija labiau skatintų ne rašyti, o skaityti. Šitai buvo galima pasiekti skiriant atskirą premiją, vadinamą *reader's choice* („skaitytojų pasirinkimas“). Tokiu atveju už tuos pačius nominantus kiekvienoje arba atskiroje kategorijoje balsuoja skaitytojai, ir įteikiamas atskiras prizas, kuris paprastai ir vertė, ir prestižu ne visai priliję pagrindiniam, tačiau vis tiek yra svarbus taip išrinkto rašytojo nuopelnų sąrašui. Ir niekas pernelyg nesistebi, kai skaitytojų ir ekspertų nuomonės iš esmės išsiskiria, nes visai nemanoma, kad geriausia ir populiariausia knyga yra visada ta pati – veikiausiai priešingai.

Na, o Lietuvoje atliktas „metų knygos“ eksperimentas, mano nuomone, tragiškai žlugo. Pernai to dar nebuvo matyti, nes apdovanotas buvo, šiaip ar taip, tikras romanas – Jurgos Ivanauskaitės „Miegančių drugelių tvirtovė“. Tiesa, pagrindinis motyvas čia turbūt buvo ne meilė literatūrai ar jos pripažinimas, o parama neseniai mir-

tiną diagnozę sužinojusiai autorei – ir dabar, žvelgiant atgal, tai atrodo tikrai gražu ir šilta. Per tuos metus Ivanauskaitė sielojosi, vylėsi, sveiko, ieškojo Dievo, bendravo su žmonėmis... Iš paskutiniojo poezijos rinkinio ir viešų laiškų, kuriuose ji ragino švęsti gyvenimą, galima pajusti, kad ji turėjo daugybę nebaigtų darbų ir neįgyvendintų planų. Todėl ji darė, ką tik galėjo. Kai pajuto, kad nebespės baigti romano, puolė rūpintis bent poezijos rinkineliu. Suprasdama, kad turi tikriausiai paskutinę progą, ėmė talkininkauti filmo statyme, tvarkė jo scenarijų, bendravo su aktorais ir filmavimo grupe. Galbūt tai nuskambės sentimentalai, bet Jurga skubėjo išdalinti... meilę. Ji buvo menininkė iš pašaukimo, ir kūryba jai buvo mylimiausias dalykas. Nedaugeliui tenka laimėti taip sėkmingai suderinti meilę ir pragyvenimą.

O šiemet akivaizdžiai atsiskleidė visos rimtai populistinių „metų knygos“ rinkimų ydos. Rinkdami Galinos Dauguvietytės atsiminimus „Post scriptum“, skaitytojai nebalsavo už jokią knygą. Jie balsavo už charizmatišką, rūkančią, geriančią ir nešvankiai juokaujančią senutę, kurią dažnai mato per televizorių, už žinomą pavardę, iš dalies – už nostalgiją „Tarybų Lietuvai“, kurios jau nebėra, užtat ji atrodo šiiiiitokia šviesi ir kultūringa. Todėl, kad Dauguvietytės atsiminimai – visai ne knyga, jei knygą laikome meno kūrinium, o tik pretekstas dar truputį nepasenti, nedingti iš eterio, nebūti pamirštai ir gyvai palaidotai pensininkės kasdienybėje. Nenoriu įžeisti autorės, o kritikuojau būtent knygos apdovanojimo sistemą – „demokratiją už litą“. Dauguvietytė netiko būti nominuota šalia, pavyzdžiui, Herkaus Kunčiaus. Nors abi knygos turi viršelį, puslapius ir daug raidžių, jos skirtos visai skirtingoms progoms, žmonėms, parašytos visai kitokiu tikslu ir

aplinkybėmis. Jei Dauguvietytė būtų laimėjusi, pavyzdžiui, negrožinės literatūros kategorijoje, tokios problemos nebūtų, o „tikras“ rašytojas vis tiek būtų apdovanotas.

Viltį teikia tik vienas dalykas – toji visų keikiama nemeniškoji komercija. Vos antrus metus teikiama premija jau spėjo apaugti reklamėlėmis ir projektėliais. Kalbos komisija mėgina dovanomis taisyti savo cerberišką įvaizdį, na, o knygynai, leidyklos ir kiti skuba naudotis proga pasireklamuoti. Ir puiku! Užsienyje prestižiškiausias ir didžiausias literatūrinės premijos dažnai teikiamos visai ne valdžių ir ministerijų, o privačių iniciatyvų – ypač dažnai laikraščių ar kitų žiniasklaidos priemonių, pavyzdžiui, *Irish Times*. Išties, privataus verslo apsukos gerokai didesnės nei biurokratinių aparatų. Taigi jeigu, pavyzdžiui, netikėtai literatūrą pamėgęs „Lietuvos rytas“ jei ir ne perimtų šio apdovanojimo teikimą, tai bent suorganizuotų alternatyvų, jis tikriausiai greitai „perspjautų“ Kultūros ministeriją, ir konkurencija paskatintų ją taip pat susiimti ir kruopščiau apgalvoti, kaip teisingiau įvertinti metų literatūros pasiekimus.

Knygų mugė ir vėl sumušė savo lancomumo rekordus, žmonės iš jos traukė namo, nešini glėbiais (visiems metams?) prisipirktų knygų. Už tuos pinigus leidyklos ne šiaip sau lobs ir storės, o leis dar daugiau ir dar geresnių knygų, investuos į reklamą, kviesis įdomius svečius, labiau pasirūpins savo produkcijos kokybe. Tad nėra ko piktintis, kad, pavyzdžiui, leidykla, kuri leidžia Ivanauskaitės knygas, verčiasi per galvą, kad prieš mirtį autorė dar spėtų pamatyti paskutinę savo knygą (į rankas gavusi signalinį jos egzempliorių, Jurga, tiesa, jau nebematė, bet tebeturėjo aiškia sąmone ir suvokė, kokią dovaną jai atvežė), – ir turi iš to pelno. Mes visi iš to laimėsime. Mes galėsime vis skaityti ir skaityti... ❧

Šventieji karai

Tibeto politikos praktika

EGIDIJUS VAREIKIS

Dalai Lama XIV – pasaulyje gerai žinomas budistų vienuolis, kuriam likimas lėmė būti dvasiniu lyderiu ir valstybės vadovu, tačiau tuo pat metu ir politiniu tremtiniu bei kovotoju. Vadinamas Jo Šventenybe, jis negali kariauti kaip nors paprastai. Jei jis ir kariauja, tai tik Šventąjį karą.

Mes karą suprantame vienpusiškai – kaip jėgos karą, ir tada net jo šventumas dažniausiai tereiškia fizinės kovos legitimaciją. Tokia europietiška ar euroatlantinė karo samprata, geriausiai suformuluota klasika tapusiųose Carlo von Clausewitzo rašiniuose, numano politikos tąsą prievartinėmis priemonėmis, tarp kurių svarbiausioji – jėga.

Azijoje žinomi ir kitokie karo būdai. O ir kituose pasaulio regionuose nebūtinai laimi jėga, demografinė statistika ar logika. Tibeto klausimas – tai karas, trunkantis jau daugiau kaip pusę amžiaus. Jame būta fizinio karo elementų, tačiau svarbiausi šio visiškai neeuropietiško karo veiksmai vyksta ne mūšiuose. Todėl labai rizikinga Dalai Lamos XIV misiją vadinti karu ar liaudies išvadavimo kova. Dėl tos pačios priežasties sunku ir numatyti, ką šiame kare bus galima laikyti pergale, o ką – pralaimėjimu.

Žiūrint formaliai, tibetiečiai tarytum kovoja prieš Kiniją. Bet ar galima laimėti karą su Kinija, kurioje tibetiečiai nesudaro nė pusės procento gyventojų? Aišku, kad ne, ir kovotojas Dalai Lama tai puikiai suvokia. Fizinė pergalė neįmanoma, tačiau tai nereiškia, kad tibetiečiai nelaimės niekada, nelaimės iš principo. Galima kariauti ir kitose erdvėse – istorinės

tiesos, kultūros, informacijos, tikėjimo, moralės. Tibetas yra viena pirmųjų vietų pasaulyje, kur vyksta iki šiol neįprastas, nefizinis karas. Lietuviai prieš keliolika metų įrodė, kad galima priversti pasitraukti okupanto tankus, neturint nė vieno savojo. Galbūt XXI a. galutinai įrodys, kad net ir nelygstamai pranašesnės fizinės jėgos panaudojimas negarantuoja lemiamos pergalės?

„Istorinė tiesa“ – sunkus karo frontas. Čia ne vieta smulkiai nagrinėti, ką toji „tiesa“ reiškia, pakaks konstatuoti, kad čia įrodyti galima viską, ko prireikia. Nesunku rasti argumentų, kad Tibetas buvo visiškai nepriklausoma valstybė, nesunku įrodyti, kad nepriklausomas jis iš tikrųjų niekadoms nebuvo. Galima žaisti istorinėmis spekuliacijomis, kuri dinastija buvo kiniškesnė ir kuri mongoliškesnė, kurios tarpdinastinės santuokos svarbios, o kurios marginalinės, kuris Tibetas – mongolų, nepaliečių, kinų ar britų „globojamas“ – buvo tikrasis ir t. t. Šiame fronte karo intensyvumas nemažas, elektroninė erdvė pilna tekstų, atstovaujančių abi puses. Pastebėtina, kad šis frontas karo baigties nenulems: pozicijos seniai išsiaiškintos ir dabar, tegul ir intensyviai, tevyksta svaidymasis argumentais. Tibetas negaus laisvės remiantis kieno nors įrodymais, jog jis kadaise buvo tikra valstybė, tačiau ir priešingo dalyko įrodymas anaipol nereikėtų laisvės ar net valstybės negalimumo.

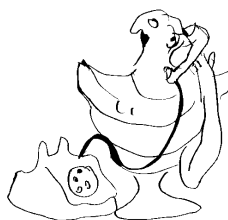
Kultūrų karo fronte tibetiečiai yra pasiekę nema-

žai, pirmiausia tai, kad Tibeto kultūra tapo visuotinai pripažinta kaip savita ir saugotina. Informacijos erdvėje Dalai Lamos pasiekimai stulbinantys – amžinai keliaujantis ir intelektualias kalbas sakantis kovotojas nestokoja žiniasklaidos dėmesio. Gal informacija, o gal ir kas nors daugiau sukūrė nuostabų tibetiečio įvaizdį – neturtin-gas žmogus, turintis didelę širdį, beribį tikėjimą, žmogus, kurio moralumas net sapne nepasiekiamas europiečiui ar musulmonui. Net ir didžiausi Dalai Lamos kritikai nelabai drįsta viešai kritikuoti šių žmonių tikėjimo ar moralės, juolab iš to tyčiotis. Savitumo ekspresijoje tibetiečiai laimėjo. Kinija, anksčiau sakydavusi, kad Tibeto problemos nėra, pradėjo pripažinti, kad ji yra. Ji gali būti labai nemaloni per būsimąją 2008 m. vasaros olimpiadą.

Kultūrinės ir politinės Azijos tradicijos leistų Tibeto klausimą išspręsti naudingai ir Tibetui, ir Kinijai. Azijos socialinėse-politinėse sanklodose gausu pavyzdžių, rodančių etninę, religinę ir skirtingų pažiūrų harmoniją. Dalai Lama kaip tik ir siekia sukurti tibetiečių harmoniją su Kinijos valstybe. Tačiau tam labiausiai trukdo... Kinijos Liaudies Respublika. Ji yra lenininės tautinės politikos produktas. Doktrina reikalauja etninius klausimus spręsti būtinai laikantis tam tikrų dogmų, kurios aptariamoms problemoms spręsti kaip tik ir neleidžia.

Lenininė etninė politika pirmiausia reikalauja aiškaus etninio formalizmo – pagal ją negali būti žmonių be tautybės. Jei tibetietis – ne kinas, o gyvena Kinijos valstybėje, vadinasi, jis jau ne tikras kinas, kaip ir lietuvis nebuvo tikras SSRS atstovas vien todėl, kad jo pase neįrašyta, jog jis rusas. Formalizacija reikalauja kurti ir administracinius etninius darinius,

nustatyti kiekviename regione dominuojančią etninę daugumą. Europoje šie dariniai šiaip ne taip funkcionuoja, tačiau Azijos tradicija kita – čia gausu regionų, kuriuose etninės ir religinės grupės visada gyvena

kartu, skyrėsi savo veiklos pobūdžiu, socialine padėtimi, tačiau jų teritorija buvo bendra. Azijos imperijos neretai nesti teritorinės savo esmės, t. y. valdoma ne teritorija, o žmonės. Sovietinėje Kinijoje valdžia yra teritorinė. Administracinis principas, pasak kurio Tibetas yra ten, kur gyvena daugiau tibetiečių, bet visiškai ne ten, kur jų mažiau, sukuria nekinų kaip „svetimų žmonių“ kategoriją ir galiausiai etninius nesutarimus. Kinijos komunistai gal naikino ne tiesiogiai Tibetą, o tai, kas neatitinka doktrinos – bet kokią religiją ir bet kokią „tautybę“, neatitinkančią lenininio tautybės apibrėžimo.

Komunistų partijos ideologija verčia Kiniją būti centralizuota, ekonomiškai ir administraciškai unifikuota. Tokia Kinija tibetiečiams pati nepalankiausia. Tibetiečiai turi būti tie taikūs, bet ypatingi žmonės, sugebantys gyventi bet kokioje šalyje, kuri toleruoja jų taikumą ir savitumą. Kinija pagal apibrėžimą negali to padaryti, nes negali būti jokių ypatingų piliečių.

Kokios gi karo baigties šiandien tikisi Dalai Lama XIV?

Būsimoji pabaiga – tai vadinamoji Penkių punktų programa, kurią, kaip Dalai Lama sako, galima sėkmingai įgyvendinti nepažeidžiant Kinijos Liaudies Respublikos konstitucinės sąrangos principų. Pirmą kartą tie principai paskelbti dar 1987 m. ir dabar įvairių modifikacijų forma skelbiami kaip strateginiai kovojančio Tibeto tikslai.

Pirma, Tibetą paversti taikos zona. Visą Tibetą, o ne tik administracinį Tibeto autonominį regioną. Hindų kalbos žodis *Ahimsa* reiškia taikingą demilitarizuotą regioną. Tikslas rimtas, žinant, kad Kinija Tibeto militarizaciją formaliai sieja ir su Indijos grėsme.

Antra, sustabdyti kiniškąją gyventojų perkėlimo politiką. Ji daro tibetiečius mažumą savo šalyje, o iš čia kyla ir administracinės biurokratinės problemos, ir net formalus pretekstas

tvirtinti, kad tibetiečiai sudaro tik nedidelę marginalinę gyventojų dalį.

Trečia, įgyvendinti visuotinai priimtas žmogaus teises ir laisves. Įgyvendinti jas geriausia visoje Kinijoje. Kinijos demokratizacija leistų ne „išspręsti Tibeto problemą“, o integruoti laisvą Tibetą į demokratinę Kiniją.

Ketvirta, skubiai spręsti ekologines regiono problemas. Tibetas jau tapo branduolinių atliekų laidojimo vieta, čia naikinama augalija, kyla grėsmė vandens šaltiniams. O juk Tibete prasidedančios upės turi įtakos beveik trijų milijardų žmonių – kone kas antro *homo sapiens* – gyvenimui.

Penkta, pradėti diskusijas dėl Tibeto statuso ir nustatyti santykių tarp tibetiečių ir kinų principus.

Atrodytų, kad reikalavimai ne labai radikalūs, tačiau Kinijai sunku. Sunku, nes ji vis dar tebėra komunistų dominuojama valstybė.

Kinija įpratusi spręsti klausimus iš jėgos pozicijų ir laimėti tradicinius karus. Tačiau Kinijai, kaip ir bet kuriai kitai valstybei, sunku naudoti jėgą prieš tuos, kurie jėgos neturi. Dainuojanti revoliucija ar besimeldžianti revoliucija pavojingesnė už fizinę. Besimeldžiančios revoliucijos jėga neišmatuojama jokiais techniniais priemonėmis.

Tibeto problemos sprendimas gali (ar turi?) sutapti su Kinijos demokratizacija, jei tokia bus, arba Kinijos grįžimu prie tradiciškesnės kultūros, leidžiančios nekonfrontuoti su etninėmis grupėmis.

Kinija labai rizikuoja, jei mano, kad pigia tekstile pagaliau nupirks visą likusį pasaulį. Tibetiečiai jau privertė Kiniją, anksčiau sakiusią, kad jokių problemų nėra, pripažinti, kad jų yra. Per kitų metų olimpiadą Kinijos laukia dilema – kaip užkirsti kelią protestams dėl Tibeto arba padaryti, kad protestuojančiųjų nebūtų. Antrasis kelias perspektyvesnis, o juo eiti galima būtų, pavyzdžiui, pakvietus Dalai Lamą į olimpiados atidarymo ceremoniją. Jai Dalai Lama atsirastų šalia

Kinijos lyderių, niekas neprotestuotų.

Šiandien neoficialios Kinijos ir Tibeto atstovų derybos tebevyksta. Kinija turi pagrindo neskubėti, tibetiečiai gali džiaugtis, kad derybų stalas pagaliau atsirado.

Kinijos diplomatija stengiasi Tibeto klausimą pakeisti klausimu apie Dalai Lamos statusą – neva atsisakęs Tibeto valstybės vadovo statuso, jis gali ramiai grįžti į tėvynę ir net vadovauti visiems Tibeto budistams. Išankstinė sąlyga yra ir besąlygiškas Tibeto pripažinimas esant Kinijos dalimi, tai yra kapituliacija istorijos interpretavimo fronte. Nors Kinijos komunistai formaliai pasmerkė viską, kas susiję su supuvusia monarchija, tačiau, kaip matyti, praeitų dinastijų imperiniai pasiekimai galioja ir Kinijos Liaudies Respublikai.

Kinija, be abejo, nori sukurti alternatyvą emigravusiai Tibeto valdžiai. Siekiama skaldyti budistų hierarchijos struktūras, supriešinti hierarchus. Tikimasi, kad tekstilės ir plastmasių bumas dar kartą privers pasaulį nutylėti, o lėtos derybos bus veikiau Dalai Lamos kaip nekonstruktyvaus partnerio kompromitacija. Dalai Lama bus priverstas bet kokių atveju neprotestuoti, o jo reikalai tarptautinių įvykių hierarchijoje kris žemyn. Kuriamas „Tarybų Tibeto“ (koks kadaise buvo „Tarybų Lietuvos“) įvaizdis. Iš dalies tai ne tik įvaizdis – formuojasi tam tikras nomenklatūrinių intelektualų sluoksnis, kita vertus, ateizacijos fone atsiranda radikali, bet su Dalai Lama visai nesusijusi opozicija režimui, raginanti imtis jėgos metodų, tarp jų ir terorizmo. Skatinamas turizmas su „Tarybų Tibeto“ propaganda – Tibetą kasmet aplanko apie 200 000 turistų, kuriems peršamas sėkmingai besivystančio Tibeto Kinijoje vaizdelis.

Tibetas šiame kare vis dėlto nugalimas, nes negalima sunaikinti absoliučiai visų žmonių ir absoliučiai viso kultūrinio paveldo. Šventajame kare geriausia būtų, kad susitaikymas ateitų anksčiau negu pergalė. ☒

Jurga Ivanauskaitė (1961–2007)

*Dabar mes regime lyg veidrodyje,
mįslingu pavidalu,
o tuomet regėsime akis į akį.
Dabar pažįstu iš dalies,
o tuomet pažinsiu,
kaip pats esu pažintas. Taigi
dabar pasilieka tikėjimas,
viltis ir meilė – šis trejetas,
bet didžiausia jame yra meilė.*
1 Kor 12, 18–14, 2

„Švelnios snaigės glosto bluostą,
debesų laukinės pievos kužda
Jurgai ramų miegą,
Suvilioję mėnesieną.

Miela Jurga, šianakt sapnavau
tave. Tu prisėdai ant mano lovos krašto
ir nusišypsojai. Praeidama Aguonų
gatve vis pakeliu akis į tavo šviesius
langus. bck. dalia mich.“

Likus kelioms savaitėms iki vasario
17-osios išsiunčiau jai žinutę.

Dažniausiai atidėliojame rašyti die-
noraščius. Ir mano *in memoriam* bus
tarsi padrikų prisiminimų apie Jur-
gą fragmentai, bet keli sutapimai rodo
esant keistų sąsajų tarp atskirų žmo-
nių gyvenimų.

Amžinybės ir dabarties taškas yra
prisiminimas.

Gyvenimai susiliečia akivaizdžiai
ir ne – ilgą laiką klaidžioja paraleliai
dviejų žmonių padriki gyvenimai, kol
pagaliau jie susitinka konkrečiame
taške, čia ir dabar.

Jurgos pirmoji knyga „Pakalnučių
metai“ išėjo 1985 m., kai aš baigiau
Anykščių Jono Biliūno vidurinę mo-
kyklą, nedrąsiai svajodama tapti ra-
šytoja, nes rašiau prozos apsakymė-
lius ir eileraščius.

Kad ir kaip būtų skaudu, bet prie tri-
kų dalykų mus gražina ir priartina
netektis. Mirtis nutvieskia mūsų kas-
dienybę vaiskia išvalga ir priverčia

Nuotrauka iš Ingridos Korsakaitės asmeninio archyvo. 2006

suklusti. Staigi tėvo mirtis 2004-ųjų
vasario ketvirtąjį mane staiga pabu-
dino iš beatodairiško lėkimo nesibai-
giančių darbų rate, privertė atsitokėti
ir susimąstyti apie amžinybę bei žmo-
gaus gyvenimo trapumą. Būtent ne-
tekties akimirka užaštrėjusios pras-
mės persmelkia mūsų įprastą dienų ir
naktų kaitą.

Taip pradėjau rašyti dienoraš-
tį, tramdydama graudulio bangas,
neartikuluotą sielvartą ir apmau-
dą spraudžiau į ankštus šykščius žo-
džius, bandydama tvardyti padrikus
savo jausmus, suteikti jiems bent šio-
kį tokį pavidalą. Regis, rašymas kar-
tais panašus į psichoterapijos seansą,
tik nėra šalia visa žinančio psicho-
logo, vien bejausmis atviras *tabu-
la rasa*. Nežinau, kada Jurga neteko
savo tėvo, kalbu ne apie fizinę netektį,
bet, man regis, mus siejo ta begalinė
alsi tėvo meilės ir globos paieška, žen-
klinanti mūsų gyvenimus nuo pirmų-

jų žingsnių. „Aš mylėjau, buvau myli-
mas, ir lyg savaime ieškojau žmogaus
jo pažaduose, to, ką tik vienas Dievas
gali pažadėti“, – sako mano mėgata-
mas filosofas Gustave’as Thibonas.
Mes nuolat ieškome žmonėse, šiuose
netobuluose Dievo kūriniuose to, ką
tik vienas Dievas mums gali duoti,
ir jeigu žmogiška meilė mums leidžia
bent kiek pajusti ar prisitarti prie
dieviškosios palaimos šaltinio, galime
sakyti, jog esame laimingi.

Po to, 2004-ųjų kovą išvykau į ilgą
40 dienų kelionę po Prancūziją su
OKT trupe, su spektakliu „Romeo ir
Džiuljeta“.

Prieš išvykstant „Krantų“ redakto-
rius Helmutas Šbabasevičius paprašė,
jeigu pavyks, parašyti prancūziš-
kus dienoraščius, kelionės ispūdžius.
Dabar manau, jog ši užduotis mane
išgelbėjo. Antraip įvairių pavidalų
nuskausminamieji būtų buvusi vien-
intelė išeitis.

Grįžusi ir vėl įsijungusi į įprastą
darbą teatre, vieną iš tų įprastų dar-
bo dienų gavau Jurgos žinutę: „Mie-
la Dalia, iki sielos gelmių sujaudino
tavo dienoraščiai. Ačiū, Jurga Iva-
nauskaitė“ (spausdinti „Krantuose“,
2004, Nr. 3). Mane nutvilkdė keistas
džiaugsmas, tai buvo taip netikėta.
Iki tol mes buvome beveik nepažįsta-
mos. Galvojau, kas galėjo jai patikti ar
sujaudinti? Tėvo meilės paieška? My-
limojo ilgesys? Artumo alkis ir troš-
kulys, kurio neįmanoma numalšinti?
Nuolatinis meilės šaukimasis, ilgesys
glėbio, jaukaus prieglobsčio, kuriame
jautiesi saugus?

Po to, 2005-aisiais, prieš Šv. Kalė-
das aplankėmė ją su Gražina Mich-
nevičiūte, ir ji man padovanojo „An-
gelariumą“ – „Mielai Daliai, su aibe
Angeliškų linkėjimų – Jurga. 2005
gruodis“. Buvo ką tik grįžusi namo
po pirmosios operacijos. „O kada iš-
eis tavo knyga?“, – paklausė. „Neži-
nau, – atsakiau, – ją dar reikia pa-
rašyti.“ Sutarėme, jog po savaitės ją
dar aplankysime, buvau paruošusi jai
dovaną: korėjietišką teptuką, ženše-
nio eliksyro jėgoms atgauti ir vėduo-
klę. „Mielai Jurgai, žiedlapio dovanai,

trapiam laukimo stebuklui...“ – buvau užrašiusi ant gelsvo rankų darbo popieriaus lapo, kurį parsivežiau iš Rytų. Bet taip ir nebeperdaviau, mūsų susitikimas atsidedavo dėl įvairiausių priežasčių, ir dovana liko jos nepasiekusi. Kai vartau jos angelus, sudėliotus iš žiedlapių, bene trapiusių netvaraus pasaulio fragmentų, laikino grožio trupinėlių, angelus savo trapiais galingais sparnais gaubiančius išsimylėjėlius, sapnuojančias moteris, moteris, sugautas dangiškų būtybių tinklais, plukdomas kanojomis, deginamas ant laužo, įsivaizduoju ją sklendžiančią virš šios šaltos gruoblėtos žemės, lydimą lengvų orinių būtybių, pučiančių dangiškų skliautų trimitus, link Amžinosios šviesos, link visa apimamčio Tėvo meilės glėbio, link skaidrių jaukių iščių, kuriose jaukiai, ramiai susiriečia mūsų besiblaškantys nuilšę pavidalai.

Tiesa, dar 2003-iaisiais teko kartą viešėti Jurgos namuose vieną vėlų

Jokios mirties nuojautos, atviras neatsakingas kalbėjimas apie viską: įvairias juslines patirtis, maistą, kates, keliones. kažkas iš mūsų pajuokavo, na, raganiūkščių susibūrimas net užrūstino, sudrebino dangaus skliautą. Sujaukė romią nakties buveinę. Tuomet gyvenimas atrodė pusiau suartas laukas. Jurgos vardas kilęs iš sulotyninto graik. Georgijus (graik. *georgos* „žemdirbys“). Pažinimo troškulys, genantis per įvairias juslines patirtis, buvo mūsų aklasis kelrodis.

Pilnatis, nerealybės pojūtis, žaibai ir griaustinis – tos nakties palydovai. Buvo pašėlusiai smagu. Klausinėju ją įvairiausių dalykų, o ji nieko neslėpė, atsakinėjo atvirai ir nuoširdžiai. Pagalvojau, kad aš taip negalėčiau. Jos atvirumas net glumino. Kiek daug dalykų mes įpratę nuslėpti, norėdami pasirodyti geresni nei esame iš tikrųjų. Mane pribloškė jos drąsa eiti už ribos, nesvarbu, ar tai būtų mūsų trumparegiškos nuolat alkanos juslės, ar medi-

persmelkia žemė, o Dievas kantrus ir gailestingas, jis neskuba bausti, sakoma psalmėje. Kodėl nuodėmė tokia patraukli? Nes ji saldi, gobiama uždrausto vaisiaus saldžios paslapties, o pažinimo alkis mus gena įminti nemirtingumo mįslę, išpėti savo lemties labirintus. Nuodėmė ir išganymas, nuopuolis ir atgaila, nusivylimai ir tikėjimas, šios temos ir jų įvairiausi pavidalai, nuolat gindavo (gynė?) alsią Jurgos sielą po dirvonuojančias pažinimo ganyklas link amžinosios buveinės.

Po to Jurgos pageidavimu įskaičiau jos „Kelionių alchemijos“ ištraukas radijui. Tai tiek fragmentiškų sąlyčio taškų su spalvingų, gausių ir daugiaprasmių darbų autore.

Mūsų visuomenėje, kupinoje mimi-krijos, pakaitalų ir surogatų, kurioje gabalėlį žvaigždėto dangaus pakeičia judančių vaizdų dėžė, dvasininkus atstoja psichologai, tikrą nuoširdžią išpažintį ir atgailą – mokami psichoterapeutų, raganų ir burtininkų seansai, kurie neva nubrėš mūsų likimo gaires ir išmokys būti laimingais. Negi mums lengviau sumokėti „pseudodaktarui“, kad mūsų slapčiausios mintys būtų išklaudytos, negu kreiptis patarimo į tarpininką tarp Dievo ir žmonių ar pamėginti nuoširdžiai pasimelsti? Pagalvokime, jei tie pinigai, kuriuos nesusimąstydami mokame už valandą psichoterapeutams, būrėjams ir netikriems pranašams, būtų paaukoti bažnyčioms, vienuolynams ar šiaip kilniems gražiems darbams, ar mūsų sielos nepradėtų pamažu gyti? Kalbu apie masinius reiškinius, o ne apie tuos gydytojus psichiatrus, kurie iš tiesų stengiasi padėti žmonėms ir dirba iš pašaukimo, o ne noro pasipelnyti iš kito dvasinės negalios. Žinia, kiekvienas mūsų renkasi jam priimtina išpažinties būdą, tačiau tikrąjį atleidimo ir atgailos stebuklą vargu ar pajusime, nuolat besiknaisiodami savo neartikuluotų įgeidžių naktyje?

Galvoju apie dangiškas būtybes, kurios stebi mus iš aukštybių, žiūri romiu amžinybės žvilgsniu į mūsų besikeičiančią šalį ir mato ant buko

Modestas Ežerskis. Jurga. 2006 m. gruodis. Fotografija

vasaros vakarą, keturios moterys šnekučiavomės iki vidurnakčio, kol įkaičiusią nakties monotoniją perskrodė žaibas ir griaustinis sudrebino visą dangaus skliautą, šviesa ir baimė perskrodė mūsų lengvutes širdis.

tacijos, maldos pasiekiamą ekstazę.

Mūsų kūnas ir mūsų širdis yra tikrasis gėrio ir blogio kovos laukas. Ir šiam netvariam lauke nuolat kaunasi dieviškasis ir demoniškas pradai, stengdamiesi suvelti mūsų sielą. Mus

pastato užrašą *teo*, net ranka nekyla rašyti tai iš didžiosios raidės, nors to reikalautų kalbos taisyklės. Dievą besistengianti pakeisti ar bent Jam prilygti komunikacijų bendrovė. Žinoma, su mobiliųjų telefonų pagalba galime bet kur būti pasiekiami ir pasiekti kitus, tačiau ar tai nors krisleliu sumažino mūsų vienatvę? Kokie atrodo angelams mūsų chaotiškai skubaus gyvenimo probėgšmiai, kai šventes pakeičia masiški išpardavimai, visuomenė, kurioje norint tapti populiariu ar akimirksniu praturtėti spekuliuojama bet kuo, net žmogaus mirtimi, kai mirtina liga tampa kažkieno pirkimo pardavimo aktu ir galimybe išsilaikyti tariamoje skalėje „top dešimt“.

Šiame chaotiškame vertybių loterijos „aukso puode“ Jurgos gyvenimo pažinimo ir meilės troškulys regisi kaip nesumeluota patirtis. Kokia prasmė meluoti mirties akivaizdoje?

Jurgos draša gyvai esant, pilietinė pozicija, kovojant už laisvę ir nepriklausomybę, susitaikymas su neišvengiamybe ir orumas išeinant palieka vaizdo asmens švytėjimo pėdsaką visų mūsų, pažinojusių ją asmeniškai ar iš spalvingos daugiabriaunės jos kūrybos, širdyse.

Ilsėkis ramybėje, miela Jurga, tau skirtą teptuką padovanojau savo dvasiniam seneliui iš Švedijos Johanui Etzleriui, kurį ir tu galbūt pažinėjai ir kuris atsiuntė tokią Wystano Hugh Audeno eilėraščių, parašytą neilgai trukus po Williamo Butlerio Yeatso mirties 1939 m. sausį, kai parašiau jam, jog tu palikai šį mūsų pasaulį.

He disappeared in the dead of the winter:

The brooks were frozen, the airports almost deserted,

The snow disfigured the public statues;

Modestas Ežerskis. Jurga. 2006 m. gruodis. Fotografija

The mercury sank in the mouth of the daying day.

O all the instruments agree

The day of the death was a dark cold day.

But for him it was his last afternoon as himself,

An afternoon of nurses and rumours;

The provinces of his body revolted,

The squares of his mind were empty,

Silence invaded the suburbs,

The current of his feeling failed: he became his admirers.

It is a long poem. But the few lines I have quoted reminds you of how poets, writers survive. They live through their readers. They become their admirers. You just have to change from he to she to be able to apply the lines to a woman. The rest is fairly suiting, I guess.

Ženšenio eliksyra padovanojau mamai, kuriai neseniai išoperavo kelį, o vėduoklę – krikšto dukrai. Atleisk

man, Jurga, daiktai yra daiktai, o gyvybę jiems suteikia juos lytintis žmogus.

Iš atomazgos taško tampa aiški tikroji gyvenimo vertė.

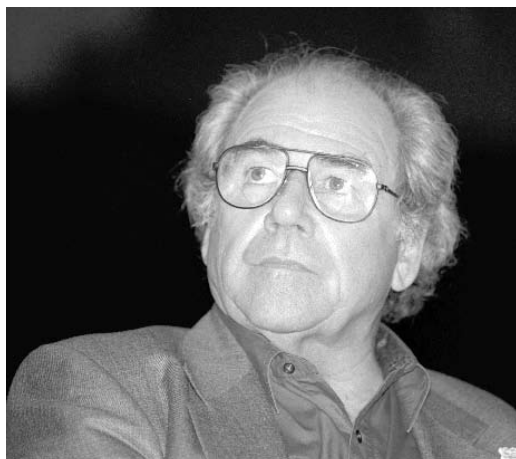
Nugyvenai gražų, prasmingą gyvenimą, sulaukei įvertinimo ir mūsų šalyje, ir už jos ribų, buvai pavyzdys pilietinės drašos, nekompromisinio gyvenimo daugeliui žmonių, o svarbiausia, ko už jokių pinigų nenusipirksi ir joks vadybininkas, netgi versdamasis per galvą, nepadarytų, – tave mylėjo žmonės. Ši meilė sklendžia ir nušviečia purpurine tiesa mūsų gyvenimus, paliudydama pagrindinį Dievo įsakymą.

Ilsėkis ramybėje, žemdirbystės fejė Jurga, kantriai atkakliai arusi, akėjusi, apibėrusi savo ryškiom talento spalvom lyg žiedlapiais šį šiapusybės lauką, išsivadavusi iš alkios būties skilinėjančio izo, sugrįžusi iš laikinos tremties, chaotiškų dvasios klaidžiojimų į laisvę ir tikėjimą Amžinojo Tėvo vaiksioje šviesoje.

Dalia Michelevičiūtė

Jean Baudrillard

(1929–2007)

Jean Baudrillard. ELTA

Kovo 6 d. savo namuose, po sunkios ligos mirė prancūzų minties virtuozas Jeanas Baudrillard'as.

Vienas žymiausių postmodernizmo teoretikų gimė Reimse. Augęs neintelektualioje aplinkoje (seneliai buvo valstiečiai, tėvai – valstybės tarnautojai), Baudrillard'as daug ir ilgai dirbo, siekdamas akademinio pripažinimo. Baudrillard'as vadinamas įvairiai: filosofu, sociologu, kultūrologu, publicistu, metafiziku ir Manio sekėju, netgi – fotografu. Nors jis pats nebuvo linkęs pritarti savo kūrybos priskyrimui konkrečiai disciplinai, tačiau dabar jau galime laikyti jį buvus vienu svarbiausių mūsų epochos filosofų. Juk griežta teorinė pozicija, kurią Baudrillard'as taip vertino, negalėjo būti nefilosofinė.

Baigęs Sorbonoje vokiečių kalbos studijas, Baudrillard'as, greta kitko, vertė Maršą ir Engelsą, o 1966 m., vadovaujamas Henri Lefebvre'o, Nantero universitete apsigynė sociologijos daktaro disertaciją. Vėlesnis bendradarbiavimas su Roland'u Barthes'u turėjo įtakos pirmajai Baudrillard'o knygai „Objektų sistema“ (1968). Čia autorius siekia išplėsti struktūrinės semioti-

kos metodą kasdienio vartojimo supratimui, tačiau lygia greta patį struktūralizmo metodą paverčia kritikos objektu. Dvejopai Baudrillard'as elgiasi ir su 1968-aisiais itin populiariu marksizmu. Viena vertus, jis plėtoja marksistinę buržuazinės visuomenės kritiką, atskleisdamas vartojimo mechanizmus, tačiau kartu atsirboja nuo marksizmo kaip pernelyg siauros teorijos.

Būtent iš marksizmo ir struktūralizmo kritikos ir atsiranda Baudrillard'ą išgarsinusi simuliakrų teorija. Vėlesnėse knygose „Vartotojų visuomenė“, „Gamybos veidrodis“ ir kt. Baudrillard'as kritikuoja marksizmą dėl rėmimosi nebereikšminga materialių objektų gamyba. Vartojimas buvo nepajudinamas marksizmo pamatas: iš kiekvieno turi būti paimta pagal galimybes ir kiekvienam duota pagal realius poreikius. O šiuos visada užgoždavo pridėtinė, mainomoji objekto vertė (t. y. jo rinkos kaina). Tačiau jau pirmoje knygoje Baudrillard'as pastebi, kad vartojamas remiasi ne „realiais“ žmogaus poreikiais, o ženklina objekto verte. Tai parodžiusi ir tolesnė kapitalizmo raida: nuo materialių objektų gamybos pereinama prie poreikių gamybos.

Veikale „Simboliniai mainai ir mirtis“ (1976) Baudrillard'as išplėtoja kodo sampratą, pagal kurią tikrovės ir iliuzijos opozicija esą nebeturi galios. Gamyba, pagrįsta skaitmeninėmis technologijomis, nebegali atskirti kopijos nuo originalo, nes jų kodas yra tas pats. Atspausdintos pirmoji ir tūkstantoji knygos yra vienodos. Todėl ženklinė objekto vertė, kuri rėmė-

si skirtumo logika, išstumiamą kodo ir jam būdingos vienodumo logikos.

Šią mintį Baudrillard'as išplėtojo kaip postmodernizmo teoretiką jį išgarsinusioje knygoje „Simuliakrai ir simuliacija“ (1981), 2002 m. Mariaus Daškaus vertimo pavidalu pasirodžiusioje ir lietuviškai. Žiniasklaidą valdančios skaitmeninės technologijos ir todėl ji neperteikianti jokių žinių (šia prasme lietuviškas naujadaras „žiniasklaida“ yra netikęs angliško *mass media* vertinys). Baudrillard'as pastebėjo, kad frazė „medija yra pranešimas“ reiškia žymiai daugiau, nei manė jos autorius Marshallas McLuhanas. Ji reiškia pačios medijos tarpininkavimo funkcijos išnykimą. Medija nekomunikuoja, teigia Baudrillard'as, ji tampa vienintele įmanoma realybe. Ji yra realesnė nei reali, t. y. hiperreali. Toks „masinės medijos“ vaidmens supratimas leido Baudrillard'ui teigti, kad 1991 m. Persų įlankos karo iš tikrųjų nebuvo. Būtent dėl šio skandalingo pareiškimo filosofas tapo itin „madingu“. Populiarumo susilaukė ir jo reakcija į Rugsėjo 11-ąją – „Terorizmo dvasia“ (žr. *NŽ-A*, 2002, Nr. 3, p. 87–92, vertė Nijolė Keršytė).

Jeanas Baudrillard'as mirė būdamas 77-erių. Per savo kūrybos metus jis parašė apie 50 knygų ir sunkiai suskaičiuojamą kiekį straipsnių. Bet ne vien dėl to jis dar gyvas buvo pripažįstamas klasiku, nes „simuliakro“ ar „hiperrealybės“ sąvokas šiandien žino dauguma skaitančiųjų. Po Michelio Foucault, Jacques'o Derrida ir Gilles Deleuze'o jis buvo paskutinis gyvas prancūzų postmodernizmo „šulas“. Tačiau Baudrillard'o mirtį galima sieti ne tik su postmodernybės pabaiga, bet ir su jos pradžia. Mat jo teorinė pozicija, nepaisant literatūrinio stiliaus ir pranašiško tono, priklausė ir nuo skaitmeninių technologijų išsivystimo ir paplitimo. Galbūt, skaitmeninėms technologijoms vis labiau skverbiantis į visas sritis, Baudrillard'o teorijos ims atrodyti nebe absurdiškos ir keistos, o akivaizdžios ir tikresnės nei tikros?

Irmantas Dvareckas

Buckley, Irena, *Retorikos tradicija XIX amžiaus lietuvių literatūroje*: Monografija, Vilnius: Versus aureus, 2006, 272 p.

Tipiškas mokslinės produkcijos pavyzdys. Įvadinės dalys patogios studentams, kuriuos vargina specialiųjų tyrimų bei enciklopedijų skaitymas. Daukantas, Baranauskas, Maironis apibūdinti didumo ir prakilnumo kategorijomis, o Mikšytės bei Zaborskaitės nėra net literatūros sąrašė. Nuoseklu, sklandu, pedagogiška ir jau ne kartą girdėta – kaip antikinė retorika.

Paulius Subačius

Bukelienė, Elena Nijolė, *Tarp rašytojo ir skaitytojo: Literatūros kritika*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2006, 368 p.

Pastarojo meto lietuvių literatūrai skirtą kritikos straipsnių rinkinį tiksliausiai ir apibūdina pavadinimas – „tarp rašytojo ir skaitytojo“. Šiuo atveju kritikas kaip tarpininkas, padedantis skaitytojui suprasti, matyti ir rinktis. Pagrindinis velionės autorės privalumas tas, kad jos straipsnio-recenzijos tikrai žinai – skaityti (pirkti) ar ne aptartą knygą. Patį rinkinį būtų pagerinusi skelbiamų straipsnių bibliografija.

Karolis Veževičius

Didžiųjų XX a. rašytojų apsakymai, sudarė **Nadine Gordimer**, iš anglų k. vertė Gytis Kudarauskas, Vilnius: Alma littera, 2006, 352 p., 2500 egz.

Dvidešimt vieną užsienio rašytoją įglaudusios antologijos sandara nulėmta rašytojų socialinio angažuotumo. Knyga, kurios pelnas tenka sergantiems AIDS, panaši į tipiškus akcijų produktus – už visą kainą nepirktum, bet kai gauni pusdykiai – paimi. Čia turiu galvoje leidėją, ne-

praleidusį retos progos aštuoniomis kalbomis rašytus apsakymus išversti iš labdarinio angliško rinkinio.

Paulius Subačius

Eberle, Henrik; Uhl, Matthias, *Knyga apie Hitlerį: NKVD slaptoji dosjė, skirta Josifui Stalinui ir sudaryta remiantis Hitlerio asmeninio adjutanto Otto Günsche's ir kamerdinierio Heinzo Linge's apklausos protokolais, Maskva, 1948–1949*, iš vokiečių k. vertė Audronė Kavarskaitė, Kristina Kviliūnaitė, Mindaugas Krankalys, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2007, 517 p., iliustr.

Kitaip nei reklamuoja solidaus, skoningo ir brangaus leidinio viršelio aplankas, skaitytojas čia neras nei „didžiulės istorinės svarbos“ „unikalaus dokumento“, nei „sensacijų“. Tai tiesiog dviejų jaunų Rytų Vokietijos istorikų kokybiškai parengtas Rusijos archyvuose rasto sudėtingos kilmės ir miglotos paskirties dokumento kritinis leidimas. Dokumentas pirmiausia atspindi *ne* nacionalsocializmo ar Hitlerio asmens istorinę *tikrovę*, o totalitarinį *mąstymą* ir oficiozinę istorijos *vaizdavimą*: kur kas labiau dokumentą „sudariusių“ aukštųjų enkavėdistų negu jų „apklaustųjų“ buvusių Hitlerio berniukų. Džiugina nepolitkorektiška pratarmė ir vertingi komentarai, liūdina „sulietuvinimo“ nekokybė. Vertėjus jau dabar galima nominuoti į 2007 m. „antiver-tėjo“ krėslą, o leidyklai reikia skubiai pasieškoti vokiškai nuvokiančio redaktoriaus.

Nerijus Šepetys

Glinskis, Rimantas, *XX amžiaus lietuvių dienoraščiai: tarp literatūros ir dokumento*, (ser. *Naujosios literatūros studijos*), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006, 186 p.

Mėginant aprėpti viską nuo Tado Daugirdo iki Sigito Gedos, gaunasi poblyškė istorinė apybraiža (kiek daugiau dėmesio susilaukia Savickis, Baliukevičius-Dzūkas, Nyka-Niliūnas ir Mekas), su skystoku teoriniu įvadu ir nebloga (tik) šaltinių bibliografija. Glinskiui dienoraščiai, matyt, labiau rūpi kaip tyrėjui, o ne kaip jų skaitytojui ar rašytojui, antraip argi rastųsi tokios keistos tezės: „prieš pradėdant rašyti dienoraštį nemanoma nei jo publikuoti, nei galvojama apie būsimą skaitytoją“ (p. 19)? Nors autorius beveik nesidomi nepublikuotais dienoraščių tekstais, jis aptaria juos chronologiškai pagal parašymo, o ne publikavimo laiką. Gera rimtų diaristikos tyrinėjimų pradžia?

Nerijus Šepetys

Granauskas, Romualdas, *Rūkas virš slėnių*: Romanas, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2007, 279 p.

Pasakojimas aprėpia dviejų žmonių gyvenimo ir neišsipildžiusios meilės istoriją nuo prieškario iki šių dienų. Moralas aiškus – juo toliau, juo tamsiau ir baugiau, žmogiškosios patirties kelias vingiuoja vis žemyn. Pastaraisiais metais kūrybiniu produktyvumu stebinant Granauskas ir toliau išlaiko puikaus stilisto reputaciją, rašo apie tai, ką geriausiai pažįsta – istorijos skersvėjų nugairintus Žemaitijos valstiečius ir kaimo šviesuolius, kurių idilišką būtį sujaukia iš miesto atsibastę okupacinės valdžios bendrininkai. Vyriškojo ir moteriškojo pradų konfliktas tragiškas, nors feministės gal priekaištautų dėl tendencingos pasakojimo strategijos, akivaizdesnės užuojautos personažui-vyriškiui. Retroromanas, skirtas nekamuojamiems alergijos agrarinei tematikai ir nebijantiems nardyti neįjaukiuose atminties rukuose.

Manfredas Žvirgždas

Kazio Grigo pokalbiai laiškais, parengė Judita Grigienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006, 334 p., iliustr.

Vieno garsiausių lietuvių tautosakininko, pasaulinio lygio paremiologo Kazio Grigo (1924–2002) susirašinėjimas, apimantis 1943–2002 m. Iki nuobodumo paprastuose laiškuose nerasime nupasakotos sąžiningo mokslininko laikysenos sovietmečiu, kultūrinio ir mokslinio gyvenimo konkretybių, maža čia to meto kasdienybės apraiškų, nėra ir pikantiškesnių (kaip kitur) asmeninio gyvenimo nuotrupų. Užtai dvasingas ir maksimalistiškas susirašinėjimas su jaunystės draugu Vytautu Kubiliumi, šiltas su mokytojais ir mokiniais, intymus ir šeimyniškas su žmona, dalykiškas ir draugiškas su kolegomis.

Karolis Veževičius

Kubilius, Vytautas, *Dienoraščiai 1945–1977*, parengė Janina Žekaitė, Jūratė Sprindytė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006, 480 p.

Nelengvas skaitymas – kai kas net klausia, ar reikėjo skelbti tai, ką autorius rašė taip atvirai, tarsi vien sau. Vis dėlto Vytautas Kubilius negalėjo nežinoti, kad privačiausi rašytojų tekstai, jei jie laiku nesunaikinami, atitenka viešumai. Beje, šie „Dienoraščiai“ verti dėmesio ne dėl žymiojo literatūros mokslininko savikritikos ir savigraužos, bet dėl negailestingo epochos vaizdo, rodančio bolševikinės diktatūros valdomo kultūrinio gyvenimo mizeriją.

Vytautas Ališauskas

Misius, Kazys; Kaluškevičius, Benjaminas, *Didysis knygnešys Jurgis Bielinis*, Vilnius: Diemedžio leidykla / Lietuvos kultūros fondas / Lietuvos literatūros ir meno archyvas / Lietuvos Respublikos Kultūros ministerija, 2006, 312 p., iliustr., 1000 egz.

Tradicinė, išsamiai surašyta biografinė knyga apie garsiausiu laikomą knygnešį Jurgį Bielinį (1846–1918), kur pradedama nuo jo gimtojo krašto praeities, toliau aprašomas gyvenimas ir veikla, ir baigiama jam skirtomis atmintinomis vietomis. Šalia knygnešystės veiklos dėmesio vertos Bielinio leidybinės intencijos bei gyvenimas panaikinus lietuvių spaudos draudimą. Beje, taip ir lieka neaiškus skirtumas tarp prekybos, kontrabandos ir knygnešystės.

Mikas Vaicekuskas

Paknys, Mindaugas, *Vilniaus miestas ir miestiečiai 1636 m.: namai, gyventojai, svečiai*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2006, 320 p., iliustr.

Vilnius vis dar yra nepažintas miestas. Tradicijos ir legendos užmirštos, istorijos prarastos. Vis dėlto miesto praeitis pamažu grįžta. Šis unikalus XVII a. pirmos pusės Vilniaus namų aprašymas, parengtas laukiant atvykstančio valdovo ir jo dvaro, pristato miestą pastatas po pastato. Įvardijami gyventojai, aprašomi butai ir bravorai... Gali sau eiti Pilies gatve su knyga rankoje ir spėlioti – kuris čia namas, kas iš jo liko. O daugiur ir šiandieniai adresai nustatyti, tad – gero pasivaikščiojimo.

Pilypas Mikoša

Stasiuk, Andrzej, *Pakeliui į Babadagą: Kelionių esė*, iš lenkų k. vertė Vytautas Dekšnys, Vilnius: Kitos knygos, 2006, 288 p.

Albanija, Moldova, Slovakija... Europa, kur skurdas neslepiamas, kur gyvenimas sustingęs, o keliautojo netikėtumai – perdėm kasdieniški. Subtili stilistika ir jautrus pasakojimas pridedgia kairuoliškos ideologijos pamatus, bet knyga vis vien verta skaityti.

Jonas Naujokas

Šatrijos Ragana, *Raštai*, t. 1: *Viktutė, Vincas Stonis, Sename dvare*, parengė Gediminas Mikellaitis, Vilnius: Margi raštai, 2006, 459 p.

Marija Pečkauskaitė mūsų dienos dažniau minima nei skaitoma. Tačiau santūri naujųjų „Raštų“ prabanga – derama duoklė tautine, luomine, katalikiška, feministine ir pagaliau literatūrine mitologija apgaubtai rašytojai. Leidinys tęsia populiarųjų plačiajai visuomenei skirtų liuanistinių daugiatomų tradiciją: gražus įvadinis žodis, tekstuose šis tas nelabai nuosekliai subendrinta, lyginamoji rankraščių medžiaga palikta podukros kamputyje, o apie leidimų skirtumus – vos kelios pastabos.

Paulius Subačius

Vitkus, Gediminas, *Diplomatinė aporija: Tarptautinė Lietuvos ir Rusijos santykių normalizacijos perspektyva*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2006, 220 p.

Trumpai, aiškiai ir nenuobodžiai surašyta paskutinių 15 metų Lietuvos ir Rusijos santykių bei jų europinio ir pasaulinio konteksto analizė. Diagnozė ir receptai iš pirmo žvilgsniu akivaizdūs: kad ir kokios politikos laikytumėmės Rusijos atžvilgiu – kategoriškesnės „landsbergiškos“, nuolaidžiančios „brazauskiškos“ ar korektiškos „adamkiškos“ – vis tiek liksime ant vienos Teodoro Narbuto „svarstyklių“ lėkštės. Ant kitos – „absoliučios“ svorio kategorijos, bet kompleksuota (ypač buvusių „kolonijų“ atžvilgiu), savivokos problemų nuolat kankinama Rusija. Kai ji silpsna, Lietuva atsigauna, kai stiprėja – mums gresia būti visai išsviestiems iš mūsų lėkštelės. Autorius taip pat kritiškai ir blaiviai analizuoja ES ir JAV užsienio politiką bei galimybes jų geopolitinį svorį pritraukti į mūsų svarstyklių pusę.

Saulius Drazdauskas